

Merkez
efendi

MERKEZ EFENDİ

Editör

Murat Çekin

Hazırlayan

Efsun Sertoğlu

Yayımlayan

Merkezefendi Geleneksel Tıp Derneği
Zeytinburnu Tıbbi Bitkiler Bahçesi
Merkezefendi mahallesi Yeniçiftlik yolu 1/1
0212 664 41 55
www.merkezefendi.org
bilgi@merkezefendi.org

Yapım

Fotografika Ltd.

ISBN

975-00024-3-4

© 2007 Merkezefendi Geleneksel Tıp Derneği

Bütün hakları saklıdır. Yazılı izin olmadan,
tanıtım amaçlı kısa alıntılar dışında hiçbir yolla çoğaltılamaz.

İstanbul 2007

İÇİNDEKİLER

NOTLAR

ÖNSÖZ

MERKEZ EFENDİ

Hayatı
Hekimliği
Şairliği
Şahsiyeti
Menkıbeleri

MESİR

Mesir macununun tarihi
Mesir şenliği
Mesir macununun terkibi

MERKEZ EFENDİ KÜLLİYESİ

Merkez efendi külliyesinin tarihi
Cümle kapısı
Cami-tevhidhane
Çilehane, havuz, kuyu, şadırvan
Türbe ve çeşme
Küçük türbe ve küçük çeşme
Darülkurra
Harem
Hamam
Hat sanatı örnekleri
İnanışlar

EKLER

Ek 1 Vahdet-i vücud
Ek 2 Halvetiyye tarikatı
Ek 3 Sümbül Sinan efendi
Ek 4 Vakıflar
Ek 5 Merkez efendi vakfiyesi
Ek 6 Hafsa sultan külliyesi ve vakfiyesi
Ek 7 Tarih düşürme
Ek 8 Manisa şiiirlerinde Merkez efendi ve mesir
Ek 9 Ord.Prof.Dr. A. Süheyl Ünver'in defterinden..
Ek 10 Filatelide Merkez efendi, Hafsa sultan ve mesir

KAYNAKÇA

DİZİN

NOTLAR

Œahıs ismi olarak “Merkez efendi”, mekan ismi olarak “Merkezefendi” kullanılmıŒtır.

İkili tarih yazımlarında, ayıraç öncesi hicri, ayıraç sonrası miladi tarihe iŒaret etmektedir.

Metinde Œu kısaltmalar kullanılmıŒtır:

- a.g.e. : adı geçen eser
- bkz. : bakınız
- c. : cilt
- d. : defter
- h. : hicri
- H.z. : Hazreti
- m. : miladi
- n.n. : neŒredeninin notu
- nr. : numara
- s. : sayfa
- sa. : sayı
- sr. : sıra
- v. : vefat
- vr. : varak

Şimdi Merkez efendiye daha yakın olduklarını hissettiğimiz
Emrehan Küey ve Ali Haydar Bayat hocalarımıza rahmet dileği ile.

Şeyh efendi halinden şikayet etmiyordu,
ama etrafındakiler bir hekimin görmesi için ısrar ettiler.
Bir müddet şeyh efendinin yanında kalan hekim,
çehresi değişmiş halde dışarı çıkarken,
müridlerin meraklı bekleyişlerine çok kısa karşılık verebildi:
“Şifa buldum.”

Bir şifa menbaı Merkez efendinin aziz hatırasına..

“O, vücut dairesinin merkezi;
şehadet ve kayıtlar âleminde daima uzak kalan azizler taifesinin kutbudur.”

Hulvî

Merkez efendi

A. Süheyl Ünver'in, Merkez efendiyi Hızır beyzade Ahmed paşadan
ders alırken gösteren eserden resmettiği minyatürün,
kızı Gülbün Mesara tarafından yapılan 34 x 23 cm ebadında kopyası

HAYATI

“Merkez efendi”¹ ve “Merkez halife”² diye şöhret bulan Musa bin Mustafa bin Kılıç bey bin Haydar’ın³ künyesi “Ebû’s-sakâ”⁴, lakabı “Muslihiddin”dir⁵. 865-70/1460-65 yıllarında doğduğu tahmin edilmektedir.⁶ Doğum yeri, Germiyan ili Denizli sancağına bağlı Sarımahmutlu⁷ köyüdür.⁸

Musa efendinin 959/1552 tarihli vakfiyesinde babasının devrin din alimlerinden olduğuna işaret eden lakapların geçmesi⁹, ilk eğitimi memleketinde, babasından almış olma ihtimalini kuvvetlendirmektedir.¹⁰ Tahsilini, İstanbul veya Bursa’da Hızır beyzade Ahmed paşa veya Veliyyüddin oğlu Ahmed paşa yanında sürdürdüğüne dair

¹ Mahmud Celaleddin el-Hulvî, *Lemezât-ı Hulviyye ez Lemeât-ı Ulviyye: Büyük Velilerin Tatlı Halleri*, 461; Ayvansarâyî Hüseyin Efendi - Ali Sâtî’ Efendi - Süleymân Besim Efendi, *Hadikatü’l-Cevâmi: İstanbul Câmileri ve Diğer Dini-Sivil Mi’mârî Yapılar*, 307; Osmânzâde Hüseyin Vassâf, *Seffine-i Evliyâ*, c. 3, s. 394

² Taşköprülüzâde İsmâuddin Ebu’l-Hayr Ahmet Efendi, *Osmanlı Bilginleri: Eş-Şekâiku’n-Nu’mâniyye Fî Ulemâ’id-Devleti’l-Osmâniyye*, 369

³ Hulvî, *a.g.e.*, 461; Ayvansarâyî, *a.g.e.*, 307; Vassâf, *a.g.e.*, 394

İsmi Musa, babasının ismi Mustafa, dedesinin ismi Kılıç bey, büyük dedesinin ismi Haydar. (n.n.)

“Musa bin Muslihiddin bin Kılıç” olarak da geçmektedir. (Mecdî Mehmed Efendi, *Eş-Şekâiku’n-Nu’mâniyye ve Zeyilleri: Hadâikü’ş-Şakâik*, 523; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî Yahud Tezkire-i Meşâhir-i Osmâniyye*, c. 4/1, s. 430)

⁴ Hulvî, *a.g.e.*, 461

“Ebû’n-nakî” (Vassâf, *a.g.e.*, 394) ve “Abû’t-takî” (Tahsin Yazıcı, *Fetihten sonra İstanbul’da ilk Halvetî şeyhleri: çelebi Muhammed Cemaleddin, Sümbül Sinân ve Merkez efendi*, İstanbul Enstitüsü Dergisi, c. 2, s. 104) olarak da geçmektedir.

⁵ Hulvî, *a.g.e.*, 461; Ayvansarâyî, *a.g.e.*, 307

⁶ Yazıcı, *a.g.e.*, 105

“868/1463” (M. Asım Çalikoğlu, *Sümbül Efendi ve Merkez Efendi Hayat ve Hüviyetleri*, 31) ve “867/1462” (Ali Haydar Bayat, *Yeni kaynakların ışığı altında Merkez efendi ve hakkında bazı yanlışlıkların düzeltilmesi*, Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, sa. 65, s. 21) olarak da geçmektedir.

⁷ “Sarhanlı” olarak da geçmektedir. (Çalikoğlu, *a.g.e.*, 31)

⁸ Çalikoğlu, *a.g.e.*, 31; Yakup Çiçek, *Merkez efendi ve tasavvufî kişiliği*, 1. Merkez Efendi Sempozyumu Bildirileri Kitabı, 15; Ali Eren, *İstanbul Evliyalarından Sümbül Efendi ve Merkez Efendi Hazretleri*, 103; Bayat, *a.g.e.*, 121; Emrehan Küey, *Merkez efendi*, 5. Merkezefendi Geleneksel Tıp Festivali, 14-22 mayıs 2004

“Germiyan ili Kütahya sancağına bağlı Sarımahmutlu köyü” (Hulvî, *a.g.e.*, 461), “Kütahya sancağı Ladikiye kazasına bağlı Sarımahmutlu köyü” (Ayvansarâyî, *a.g.e.*, 307), “Denizli sancağına bağlı Sarımahmutlu köyü” (Nev’îzâde Atâî, *Eş-Şekâiku’n-Nu’mâniyye ve Zeyilleri: Hadâiku’l-Hakaik Fî Tekmilî’ş-Şekâik*, 63; Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, c. 1, s. 150; Çalikoğlu, *a.g.e.*, 31), “Denizli Lazkîli” (Mehmed Süreyya, *a.g.e.*, 430), “Manisa sancağı” (Vassâf, *a.g.e.*, 395) ve “Germiyan ili Uşak sancağı” (Yusuf Sinaneddin, *Tezkire-i Halvetiyye*, 25a) olarak da geçmektedir.

Son iki rivayet, bugün Denizli ili Buldan ilçesi sınırları içindeki Sarımahmutlu köyünün Manisa ve Uşak illerine yakınlığına bağlanmaktadır. (Bayat, *a.g.e.*, 121)

⁹ Bkz. Ek 5

¹⁰ Emel Esin, *Merkez efendi (h. 870/1465 sıraları 959/1551) ile Şah sultan hakkında bir haşiye*, Türkiyat Mecmuası, c. 19, s. 67; Bayat, *a.g.e.*, 121-122

Merkez efendi

rivayetler¹¹ içinde en kuvvetlisi, İstanbul'a giderek Hızır beyzade Ahmed paşadan tahsil gördüğüdür.¹²

Merkez efendi Hızır beyzade Ahmed paşadan ders alıyor

Topkapı sarayı kütüphanesi Hazine kitaplığı 1263 numarada kayıtlı,
Taşköprülüzade Ahmed efendinin *Şaka'ik-i Nu'maniye* isimli eserindeki
12.5 x 8.5 cm ebadında minyatür

¹¹ Yusuf Sinaneddin, *a.g.e.*, 25a; Taşköprülüzâde, *a.g.e.*, 369; Hulvî, *a.g.e.*, 461; Mehmed Süreyya, *a.g.e.*, 430; Vassâf, *a.g.e.*, 395; Çalikoğlu, *a.g.e.*, 31

¹² Bayat, *a.g.e.*, 122; Nazif Velikâhyaoğlu, *Sümbüliyye Tarikatı ve Kocamustafapaşa Külliyesi*, 180; Küey, *a.g.e.*; Reşat Öngören, "Merkez Efendi", TDV İslâm Ansiklopedisi, c. 29, s. 200

Kuvvetli bir hafızaya sahip olan Musa efendi, Kuran-ı Kerim'i ve Kadı Beyzavî tefsirinin büyük kısmını kısa sürede ezberler; hadis ve fıkıh ilimleri okur.¹³ Devrin birçok alimi gibi medrese tahsilinden tatmin olmaz ve gönlünde tasavvufa temayül belirir. Nihayet birgün, Akaid şerhi okuduğu sırada medreseden ayrılır. Amasya¹⁴ veya Karaman'da¹⁵ ikamet eden Habib Karamânî'ye¹⁶ gider ve intisap etmek ister. Molla Habib, "senin şeyhin henüz postnişin değildir"¹⁷ diyerek irşadının başkasının elinden olacağına işaret eder, kisve giydirir, vaaz icazeti ve "Muslihiddin"¹⁸ lakabını vererek Musa efendiyi İstanbul'a geri gönderir.¹⁹

Musa Muslihiddin efendi İstanbul'da tekrar medreseye yerleşir. Başta Ayasofya olmak üzere İstanbul'un çeşitli camilerinde vaazlar verir. Bir süre sonra, Etyemez tekkesi şeyhi Mirza²⁰ babanın kızıyla²¹ evlenir ve kayınpederinden kemer kuşanıp bu tekkede riyazetle meşgul olmaya başlar. Sık sık İstanbul'daki büyük şeyhlerin meclislerine katılarak sohbetlerinden feyz alır. Ancak, mensuplarının vahdet-i vücud'a²² inandığı, sema ve devranla²³ zikrettiği, cezbeye kapılıp naralar attığı söylendiği için Halvetiyye²⁴ tarikatının şeyhlerinden Sümbül Sinan efendiyi²⁵ ziyaret etmez.

Musa Muslihiddin efendi bir gece garip bir rüya görür. Ertesi gün rüyasını tabir ettirmek için kayınpederine ve güvendiği bazı kişilere gider, fakat bu kişilerden bir cevap alamaz. Hatırına Sümbül efendi gelse de gitmek istemez. Bu hal üzere günlerini geçirirken, yine bir gece rüyasında "hücresinin kapısına gelen Sümbül

¹³ Yusuf Sinaneddin, *a.g.e.*, 25b; Taşköprülüzâde, *a.g.e.*, 369; Vassâf, *a.g.e.*, 395

¹⁴ Yusuf Sinaneddin, *a.g.e.*, 25a

¹⁵ Hulvî, *a.g.e.*, 461; Vassâf, *a.g.e.*, 395

¹⁶ Anadolu'da faaliyette bulunan ilk Halvetî şeyhlerindendir; 902/1496-97 yılında vefat etmiştir. (Kâmil Şahin, "Habîb Karamânî", TDV İslâm Ansiklopedisi, c. 14, s. 371)

¹⁷ "Sizin irşadınız ve nasibiniz bizim yüzümüzden değildir" (Hulvî, *a.g.e.*, 462) ve "evladım, nasibiniz bizden değildir" (Vassâf, *a.g.e.*, 395) olarak da geçmektedir.

¹⁸ Muslihiddin: dinde ıslah edici, düzeltici, terbiye edici

¹⁹ Yusuf Sinaneddin, *a.g.e.*, 25a; Hulvî, *a.g.e.*, 462; Vassâf, *a.g.e.*, 395

²⁰ "Amirza (Emîrzâde)" olarak da geçmektedir. (Esin, *a.g.e.*, 68)

²¹ İsminin "Hatice" olduğu kaydedilmektedir. (Eren, *a.g.e.*, 105; Velikâhyaoğlu, *a.g.e.*, 181)

²² Bkz. Ek 1

²³ Devran/deveran: Halvetiyye, Kadiriyye, Mevleviyye, Rifaiyye gibi cehri zikri esas alan tarikatların döne döne yaptıkları zikir, sema, tarikat ayini. Toplu veya ferdi olarak yapılır. Toplu devranda dervişler hem kendi eksenleri etrafında hem de zahirbaşının veya şeyhin etrafında dönerler. Devran esasında ahenkli şekilde zikirler ("Hû Hû", "ya Hay ya Hû" gibi) veya ilahiler söylenir. Kudüm, def, ney gibi musiki aletlerinin kullanıldığı da olur. Devran için vecde gelmek ve coşmak esastır, fakat tevaccud (kendini vecde zorlamak) da caizdir. Meleklerin arş, gezegenlerin güneş, hacıların Kabe etrafında devretmeleri tasavvufi devranın gerekliliğine ve uygunluğuna delil sayılmıştır. "Döne döne vardı ruhanilere İsa dede" mısraı devranla ölüm arasındaki ilişkiye işaret eder. Kimi sufilere döne döne uçarak gökte kayboldukları söylenir. Menkıbeye göre bir zenci vecd içinde o kadar uzun süre döner ki, sonunda rengi beyazlaşır. (Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 105)

²⁴ Bkz. Ek 2

²⁵ Bkz. Ek 3

Merkez efendi

efendinin içeri girmesine mani olmak için kapı arkasına eşya yığıldığını, fakat şeyhin engelleri yıkarak içeri girdiğini, bir süre sonra Sümbül efendiye giderek daha önce gördüğü rüyayı anlattığını ve tabirinden teselli bularak ayağına yüz sürüp intisap ettiğini” görür. Heyecanla uyanır ve Sümbül efendinin müridlerinden bir dostuna rüyasını anlatır. Bunun manevi bir davet olduğunu anlayıp Sümbül efendiye ziyaret etmeye karar verirler.²⁶

Mübeşşerdir salâh ile olub görülse gîr-i rü'ya
Tenezülle terakkîsi senin oldur evvelin gûyâ²⁷

Sümbül efendi de o sabah erkenden hırka giydirmek²⁸ üzere hazırlıklara başlamıştır. Erbain ve seyr-i süluklarını²⁹ tamamlamış olan sufiler, “efendi hazretleri bu nimetleri hangimiz için hazırlıyor acaba?” diye merakla beklerken Musa Muslihiddin efendi ve dostu dergaha gelip Sümbül efendinin elini öperler. Şeyh efendi, “Mevlana³⁰, kapın pek kavi değilmiş, bize dayanamadı; bu sizin ezeli nasibiniz olan cehri zikrin esrarından ötürüdür”³¹ diyerek rüyasını keşfettiğini belli eder. Musa Muslihiddin efendi, Sümbül efendiye intisap eder; Habib Karamânî’den ve kayınpederinden giydiği kisve ve kuşandığı kemerin yerine kendisine siyah şemle, siyah kisve ve Halvetî tacı giydirilir.³² Şeyh efendi, “mertebeniz Habib hazretlerince müjdelenmiştir; dairemizin merkezine vasıl oldunuz” diyerek Habib Karamânî hazretlerine mürid olma isteğinin boşa gitmediğini hissettirir ve kendisine “Merkez” lakabını verir.³³ Meratib-i esma’yı tamamlattırır ve erbaine girmesini buyurur.³⁴

²⁶ Hulvî, *a.g.e.*, 462; Vassâf, *a.g.e.*, 395

²⁷ Hulvî, *a.g.e.*, 462

²⁸ Tasavvufi eğitim görmek üzere bir mürşide başvuran kişiye, tekbir eşliğinde sarık ve elbise giydirmeye denir. Hırka giydirmekle, mürşid ile mürid arasında irtibat kurulmuş, mürşidin rehberliği vurgulanmış ve müridin mürşide itaat edeceği taahhüt edilmiş olur. (Çiçek, *a.g.e.*, 17)

²⁹ Seyr-i süluk: tarikata giren kimsenin yaptığı manevi yolculuk

³⁰ Mevlana: alimlere ve şeyhlere verilen bir lakap

³¹ “Mevlana, gece kapıya dayanamadınız; rüyanıza girmeme nasıl oldu da mani olmadınız” diye de geçmektedir. (Vassâf, *a.g.e.*, 396)

³² Siyah renk, Halvetî tarikatına işaret eder. (n.n.)

³³ Musa Muslihiddin efendinin “Merkez” ismini alışıyla ilgili şu rivayetler de nakledilmektedir:

Sümbül efendi birgün müridlerine, “mümkün değil ama, bu dünyayı siz yaratmış olsaydınız nasıl yaratırdınız?” diye sorar. Müridler kendilerine göre izahlar yaparlar; Musa Muslihiddin efendi ise “âlem o kadar mükemmel yaratılmış ki, hiçbir değişiklik yapmaz, herşeyi merkezinde bırakırdım” der. Sümbül efendi bunun üzerine, “aferin Musa efendi, demek herşeyi merkezinde bırakırdın, öyleyse bundan sonra senin ismin Merkez Muslihiddin olsun, inşallah sen de merkezini bulursun” der. (Aysel Okan, *İstanbul Evliyaları*, 32; Nezihe Araz, *Anadolu Evliyaları*, 57-58; Mustafa Necati Bursalı, *İstanbul ve Anadolu Evliyaları*, 347; Eren, *a.g.e.*, 112)

Sümbül efendinin dergahına gelen bir veli Musa Muslihiddin efendiye, “evladım, siz merkezinizi bulmuşsunuz” diyerek Sümbül efendinin büyüklüğüne ve onun müridi olmanın önemine işaret eder. Bu sözün üzerine “Merkez efendi” diye çağrılmaya başlar. (Çalıkoğlu, *a.g.e.*, 45; Eren *a.g.e.*, 112)

Merkez efendi, evli olduğu için dergahta kalmayıp mücahedeye kendi evinde devam eder. Bu şekilde seyr-i sülukunu tamamladıktan sonra hilafet alır ve “Koğacı dede” ismiyle şöhret bulan Sunduk dedenin³⁵ vefatı üzerine³⁶ Aksaray’daki tekkesine³⁷ şeyh tayin edilir. Burada uzun yıllar vaaz ve nasihatlerde bulunarak halkı irşada çalışır.³⁸

Birgün Sümbül efendi müridleriyle beraberken birisi gelip “Hızır aleyhisselam geldi” der. Musa Muslihiddin efendi hariç bütün müridler heyecanlı bakmaya giderler. Sümbül efendi “evladım sen niye gitmedin?” dediğinde o, “benim irşad olmam, manevi makamlara ermeme için Hz. Hızır vazifeli değildir; benim Hızırım da, merkezim de sizsiniz” der. Bu cevaptan memnun olan Sümbül efendi, “işte şimdi merkezini buldun” buyurur. O günden sonra “Merkez efendi” diye çağrılmaya başlar. (Eren, *a.g.e.*, 113)

³⁴ Hulvî, *a.g.e.*, 462-463; Vassâf, *a.g.e.*, 396

Musa Muslihiddin efendinin Sümbül efendiye intisap edışıyle ilgili bir rivayet daha nakledilmektedir. Bu rivayette, gördüğü ilk rüya, rüyasını tabir ettirememesi ve Sümbül efendiye gitmemesi aynen geçer, sonrası şöyle devam eder: Musa Muslihiddin efendi bir gece rüyasında “kapılarına birisinin geldiğini ve içeri girmeye çalıştığını; hanımına kapıyı zorlayanın kim olduğunu sorup “Sümbül efendidir” cevabını alınca “aman, kapımızı sıkıca kapatalım da içeri girmesin” dediğini; kapının arkasına eşya yığıp üzerine oturduklarını, fakat Sümbül efendinin kapıyı açıp içeri girdiğini ve eşya ile birlikte yere yuvarlandıklarını” görür. Yuvarlanmanın tesiriyle uyanan Musa Muslihiddin efendi, rüyasını hanımına anlatır ve “meğer biz ne büyük delalettymişiz, Allah bizi affetsin” der. Sabah olur olmaz Sümbül efendinin dergahına gider ve kimseye görünmeden bir direğin arkasına oturur. Sümbül efendi kürsüye çıkıp Taha suresini tefsire başlar. Biraz sonra, “ey cemaat! bu tefsirimi siz anladınız, hatta beni ilk defa dinlemeye gelen Musa efendi de anladı” der. Tefsire devam ederek ayetlere daha derin mânâlar verir ve “ey cemaat! bu tefsirimi siz anlamadınız, hatta direğin arkasındaki Musa efendi de anlamadı” der. Musa Muslihiddin efendi, Sümbül efendinin, kendisini görmediği halde dergahta olduğunu ve tefsirleri anlayıp anlamadığını bilmesine şaşırıp kalır. Sümbül efendi o gün Taha suresini yedi farklı şekilde tefsir eder. Musa Muslihiddin efendi, ders sona erince şeyhin yanına varıp elini öper ve af diler. Sümbül efendi, “ben de seni genç bir kimse sanırdım, meğer sen de, hanımın da epey yaşlanmışsınız, neydi o akşamki telaşınız, beni içeri almaktan neden o kadar korktunuz, nihayet kapıyı açtım, sizler de yere yuvarlandınız” diyerek rüyasını keşfettiğini belli eder. Musa Muslihiddin efendi ağlayarak ayaklarına kapanır, müridliğe kabul edilmeyi diler. Sümbül efendi, “bu kuru davayı bırakıp Hakk’a vasıl olmanın yoluna yönel; Allah-u Teala’nın zati ve sıfatları hakkında marifet sahibi olmak zamanıdır” diyerek ona irşad kapısını açar, Musa Muslihiddin efendi Sümbül efendiye intisap eder. (Okan, *a.g.e.*, 33-35; Çalıklıoğlu, *a.g.e.*, 32-33; Bursalı, *a.g.e.*, 345-346; Eren, *a.g.e.*, 107-109)

³⁵ “Sevindik dede” (Yazıcı, *a.g.e.*, 106), “Söndük dede” (Çalıklıoğlu, *a.g.e.*, 33) ve “Kovacı dede” (Çiçek, *a.g.e.*, 18; Eren, *a.g.e.*, 111) olarak da geçmektedir.

³⁶ 900/1494-95 yılında vefat etmiştir. (Ayvansarâyî, *a.g.e.*, 231)

³⁷ Abdüsselam tekkesi, Kovacı şeyh tekkesi, Sa’dî Abdüsselam veya Âsitane-i Abdüsselam isimleriyle bilinir. 16. yüzyılda, İstanbul Koska’da, Papazzade Mustafa paşa külliyesinin bir parçası olarak yapılmış, 18. yüzyılın ortalarından itibaren Sa’diyye âsitanesi olarak tanınmıştır. Vakfiyesinin recep 949/ekim 1542 tarihli olmasına dayanarak bu tarihten az önce yapılmış olduğu tahmin edilebilir. (M. Baha Tanman, “*Abdüsselâm Tekkesi*”, TDV İslâm Ansiklopedisi, c. 1, s. 302)

³⁸ Yusuf Sinaneddin, *a.g.e.*, 26a; Hulvî, *a.g.e.*, 463; Vassâf, *a.g.e.*, 396

Bursa sicillerinden birinde (nr. 23/227), 918/1512 yılında, Lâmi’î çelebi tarafından Bursa’da yaptırılan dörtbin akçelik bir vakfa, “Mevlana Muslihiddin Musa bin Mustafa Fakih” isminde bir zatın mütevellî tayin edildiği; kaynaklarda bunu destekleyen bir bilgiye rastlanmadığı ve babasının ismi Mustafa olduğu halde fakihliğine işaret eden bir kayıt bulunmadığı için bu zatın Musa Muslihiddin efendi olup olmadığının kesin olarak söylenemediği kaydedilmektedir. (Yazıcı, *a.g.e.*, 105; Bayat, *a.g.e.*, 123) Bu zatın Merkez efendi olduğu da geçmektedir. (Nuran Tezcan, *Bursalı Lâmi’î çelebi*, Türkoloji Dergisi, c.8, 308)

Müessirdir kelâm-ı merd-i vâsıl
Şifâ-yı sadr olur nutk ile hâsıl³⁹

Merkez efendinin Aksaray'da faaliyette bulunduğu dönemde, Hafsa sultan⁴⁰ Manisa'da bir külliye⁴¹ inşa ettirir⁴² ve Sümbül efendiye başvurarak buranın zaviyesinde faaliyette bulunmak üzere bir halifesini göndermesini ister.⁴³ Sümbül efendi bu vazife için Merkez efendiyi münasip görür ve Manisa'ya gönderir.⁴⁴ Külliye'nin ilk biten yapısı olan caminin kitabesi 929/1523 yılını vermektedir. Bu durumda Merkez efendi, 929/1523 yılından sonraki bir tarihte Manisa'ya gitmiş olmalıdır.⁴⁵

Merkez efendinin Manisa'da bulunduğu sıralarda Sümbül efendi hastalanıp ölüm döşegine düşer. Bir müridinin “sultanım, yerinize kimi layık görüyorsunuz?”

³⁹ Hulvî, *a.g.e.*, 463

⁴⁰ Yavuz Sultan Selim'in başkadını, Kanuni Sultan Süleyman'ın annesidir. 883-84/1478-79 yıllarında doğduğu tahmin edilmektedir. Bazı kaynaklarda Kırım hanedanına veya Dulkadiroğulları'na bağlı olduğu kaydedilse de, belgelerde isminin Hafsa bint Abdülmuîn, Hafsa bint Abdülhay ve Hafsa bint Abdurrahman olarak geçmesi saraya cariyeye olarak girdiğini göstermektedir. Gençlik yıllarını Yavuz Sultan Selim'in sancak beyliği yaptığı Trabzon'da geçirir ve şehzade Süleyman'ı 900/1494 yılında burada dünyaya getirir. Oğlunun Kefe valiliğine (915/1509) ve Saruhan sancak beyliğine (919/1513) tayin edilmesi üzerine onunla önce Kırım'a, sonra Manisa'ya gider; ömrünün büyük kısmını Manisa'da geçirir. Kanuni Sultan Süleyman tahta geçtikten (926/1520) bir süre sonra İstanbul'a, oğlunun yanına gider ve ömrünün kalanını Valide sultan (mehd-i ulya) olarak geçirir. 4 ramazan 940/19 mart 1534 tarihinde, 56 yaşında vefat eder ve Yavuz Sultan Selim'in, Sultan Selim camii avlusundaki türbesinin yanına defnedilir. Yavuz Sultan Selim'e ve Kanuni Sultan Süleyman'a yazdığı mektuplardan bazıları günümüze ulaşmıştır. Güzelliği, üstün ahlakı, merhameti ve hayırseverliğiyle nam salan Hafsa sultan, birçok hayır müessesesi bırakmıştır. (Bayat, *Manisa Mesir Bayramı ve Dârüşşifâ'sı*, 27-28; M. Çağatay Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, 29-30; Bayat, “*Hafsa Sultan*”, TDV İslâm Ansiklopedisi, c. 15, s. 122-123)

⁴¹ Bkz. Ek 6

⁴² Bezm-i Âlem valide sultan tarafından inşa ettirildiği de geçmektedir (Mehmed Süreyya, *a.g.e.*, 430; Osman Şevki Uludağ, *Beşbuçuk Asırlık Türk Tabâbeti Tarihi*, 125-126), fakat Hafsa sultan vakfiyesi incelendiğinde bunun doğru olmadığı anlaşılmaktadır. (n.n.)

⁴³ Yavuz Sultan Selim'in Sümbül efendiye bağlı olduğu bilinmektedir. (Enver Behnan Şapolyo, *Mezhepler ve Tarikatlar Tarihi*, 448) Hafsa sultanın halife talebiyle Sümbül efendiye başvurması bu bağlılığa dayanmaktadır. (n.n.)

⁴⁴ Merkez efendinin, zaviye şeyhliği yanında, imaret bölümüne nasihat şeyhi olarak atandığı da geçmektedir. (M. Serhan Tayşi, *Sahabe'den Günümüze Allah Dostları*, 76)

Aksaray'daki tekkede uzun süre irşad faaliyetinde bulunduktan sonra memleketi Denizli'ye gittiği, burada dini ve sosyal işlerle meşgul olurken şeyhi tarafından Manisa'ya gönderildiği de geçmektedir. Denizli'deki hayatına dair yazılı bilgi bulunmadığı; burada yaşayan bir zatın, köyünde harap vaziyette bir çilehanesinin, Çakmak mahallesinde kendisi tarafından yaptırılmış bir mektebin, Dereteke mevkiinde ise bir medrese ve çeşmesinin bulunduğunu, mektebin ve medresenin harap halde olduğunu, çeşmenin tamir edilerek günümüze ulaştığını ve tamiri yaptıran hayır sahiplerinin çeşmeye “Merkez bin Mustafa” yazılı bir kitabe koydurduklarını naklettiği kaydedilmektedir. (Çalıköğlü, *a.g.e.*, 34)

⁴⁵ Yazıcı, *a.g.e.*, 106

sorusuna, “bir abd-i abık⁴⁶ dahi olsa, taşradan hangi halifemiz önce gelirse seccademiz onundur” diye cevap verir.⁴⁷ O gece vefat eder. Merkez efendi, şeyhinin vefatının sabahında İstanbul’a gelir⁴⁸ ve Kocamustafapaşa dergahına gider. Evli olduğu ve dergahta kalmadığı için müridler kendisini tanımaz ve hücrelerine davet etmezler. Nihayet, Sümbül efendinin has müridlerinden Yakub efendi⁴⁹ şeyhinin vasiyetini hatırlar ve Merkez efendiye hücrelerine davet eder. Merkez efendi, “seccade sahibinin vasiyet ve işareti bizedir; bir hafta önce onun işareti üzerine Manisa’dan çıkıp yola koyuldum” diyerek şeyhinin vasiyetini keşfettiğini belli eder.⁵⁰

Yakub efendi o gece istihareye yatar. Rüyasında “Merkez efendinin başında yeşil⁵¹ sarıkle kürsüye çıkıp vaaza başladığını⁵², vaaz sırasında başındaki sarığın bazan yeşil bazan siyah olduğunu, bu sırada birisinin ‘yeşil şeriata, siyah tarikata işaretler; bu zatın şeriati ve tarikati mamurdur’ diye bağırıldığını” görür. Uyanır uyanmaz Merkez efendiye varıp intisap eder.⁵³

Halife ve müridlerden bazıları Merkez efendiye intisap etmekte tereddüt eder. Mısır defterdarlığından emekli Dehânîzâde’nin babası Katip Mehmed çelebi de bunlar arasındadır. Mehmed çelebi bir gece rüyasında Sümbül efendinin, “çelebi, gafil olma, Merkez’in hali ve şeriati benden kuvvetlidir; muradın bu tarikat yolunda sonuna kadar gitmekse niyetini temiz tutup ona tam bir itikatla intisap etmen gerekir” dediğini görür ve sabah erkenden Merkez efendinin huzuruna varır.

⁴⁶ Abd-i abık: efendisinin yanından kaçan köle

⁴⁷ Bu vasiyet, Hz. Muhammed’in, veda hutbesindeki “azası kesik kara bir köle bile emir tayin edilse, sizi Allah’ın kitabıyla idare ederse onu dinleyiniz ve kendisine itaat ediniz” sözlerine işaret etmektedir. (Sahih-i Müslim, *Veda hutbesi*, c. 2/4, s. 226) (n.n.)

⁴⁸ Birkaç gün sonra geldiği de geçmektedir. (Yusuf Sinaneddin, *a.g.e.*, 29a)

⁴⁹ Kocamustafapaşa dergahı postnişinlerinden olan Yakub efendi, *Tezkire-i Halvetiyye*’nin müellifi Yusuf Sinaneddin efendinin babasıdır. 979/1571 yılında vefat etmiştir. Kabri, Kocamustafapaşa külliyesi içinde, Sümbül efendinin türbesinin yakınındadır. (Velikâhyaoglu, *a.g.e.*, 193, 196)

⁵⁰ Yusuf Sinaneddin, *a.g.e.*, 29a; Hulvî, *a.g.e.*, 463

İstanbul’a, Manisa’ya götürmediği ailesini ziyaret etmek için geldiği de geçmektedir. (Yazıcı, *a.g.e.*, 108)

Aynı iddiayla taşradan dört halifenin daha geldiği; Sümbül efendinin yerine hangisinin geçeceğini anlamak için ayrı hücrelerde halvete girdikleri; bir süre sonra diğerlerinin “hak Merkez’indir” deyip Merkez efendiden biat alarak vazife yaptıkları şehirlere döndükleri; Merkez efendinin halvette kaldığı yedi gün içinde yemek yemediği, su içmediği ve abdest bozmadığı; halvetten çıkıp mihraba oturarak cezbe ve aşkla dervişlere biat verdiği kaydedilmektedir. (Hulvî, *a.g.e.*, 463-464)

Halk arasındaki rivayete göre Merkez efendinin makama geçişi şöyle gerçekleşir: Sümbül efendi, vefatına yakın, yerine halife tayin etmek için bir imtihan yapmaya karar verir. Müridlerini Kocamustafapaşa dergahının avlusuna toplayıp elindeki saat kösteğini göstererek “kim bu kösteği şu ağacın dalına dört defa sararsa onu halife yapacağım”der. Bu işi yalnız Merkez efendi başarır. Sümbül efendinin, “iki aslan bir postta oturmaz” demesi üzerine Merkez efendi bir süre başka yerde ikamet eder. (Yazıcı, *a.g.e.*, 108)

⁵¹ “Beyaz” olarak da geçmektedir. (Hulvî, *a.g.e.*, 464)

⁵² Hz. Muhammed’in huzurunda, Tâhâ (Atâî, *a.g.e.*, 205) veya Tîn (Çalıkoglu, *a.g.e.*, 44) suresini tefsir etmeye başladığı da geçmektedir.

⁵³ Hulvî, *a.g.e.*, 464; Atâî, *a.g.e.*, 205

Merkez efendi

Merkez efendi onu görür görmez, “efendimizin sözleri sizleri uyarmak içindir; yoksa biz onunla kıyas dahi edilemeyiz; kendisinin bizim gibi binlerce dervişi ve halifesi vardır”⁵⁴ diyerek rüyasını keşfettiğini belli eder. Mehmed Çelebi şaşırır ve tövbe edip Merkez efendiye intisap eder.⁵⁵

Merkez efendi, dergahtaki müridlerin yetişmesiyle meşgul olurken, bir taraftan da Ayasofya ve Fatih camilerinde vaazlar verir.⁵⁶ Sultan Selim camiinde kürsü şeyhliği yaptığı da rivayet edilmektedir.⁵⁷

Tenha yerlerde, yalnız dolaşmaktan hoşlanan Merkez efendi, bugün cami ve türbesinin bulunduğu boş arazide dolaşırken yeraltından akan bir su sesi duyar. Müridler, şeyhlerinin gösterdiği yeri kazdıklarında eskiden kalma tarihi bir kuyu ve bir akarsu kaynağı bulurlar.⁵⁸

Evliyâ Çelebi, *Seyâhatnâme* isimli eserinin “Pir Merkez Efendinin Menkıbeleri” bölümünde, kuyunun bulunuşunu şöyle anlatmıştır: “Bu aziz ihtiyar, hayatta iken kendi dervişlerine buyurur ki, şurada bir kere secde ederken bir ses işittim: ‘Ya şeyh! Ben şurada yedi bin yıl bir kırmızı renkli, sedef lezzetli hayat pınarıyım. Emrinle dünya yüzüne çıkmaya memurum. Beni Cenabı Hak humma illetine yakalananlara ilaç kılmış. Elbette beni bu hapisten kurtar!’ şeklinde yalvarır. ‘Gelin ahbablar, şu seccadenin bulunduğu yerde bir kuyu kazalım’ diye Bismillah ile evvelâ kendileri yere bir ayak tabanı vurur. Bütün dervişler üşüşerek bir su kuyusu kazarlar. Hâlâ kırmızı renkli bir büyük pınardır. Her kim bu hoş lezzetli sudan sabahleyin bir şey yemeden üç kere içse Allahın emriyle hummây-ı muhrikadan kurtulmuş. ‘Merkez efendi’ adıyla şöhreti dünyayı tutan bir su kuyusudur.”⁵⁹

Kuyunun bulunmasından sonra, Merkez efendinin ve müridlerinin gayretleriyle buraya cami, tekke ve hamam inşa edilir. Bölge kısa sürede dolar ve halk arasında “Merkez vilayeti” diye anılmaya başlar. Merkez efendinin, “asırlar öncesinden bu yana buralar eski bir seyir yeridir ve Hızır aleyhisselam’ın nazarından uzak değildir” dediği nakledilmektedir.⁶⁰

Merkez efendi vakfiyesindeki “..Ahmed beyin validesi Şah sultan ibneti Sultan Selim ruhi için beher yevm cüz-i şerif tilavet iden kimesneye yevmi bir akçe verile”⁶¹ ifadesi ile Şah sultan⁶² vakfiyesindeki “..merhûm ve mağfûr leh şeyh Merkez

⁵⁴ “İsmarlamayınca gelmezsin, fakat ‘benden üstündür’ deyince gelirsin; mürşidimizin ‘benden üstündür’ demesi, hakkımdaki kötü zannımı bertaraf etmek içindir; yoksa kıyamet gününde üstadımızın sancağı altında haşrolunmayı ümid ederiz” olarak da geçmektedir. (Eren, *a.g.e.*, 126)

⁵⁵ Yusuf Sinaneddin, *a.g.e.*, 28a; Mecdî, *a.g.e.*, 523; Hulvî, *a.g.e.*, 464

⁵⁶ Hulvî, *a.g.e.*, 466

⁵⁷ Vassâf, *a.g.e.*, 398

⁵⁸ Yusuf Sinaneddin, *a.g.e.*, 30a; Hulvî, *a.g.e.*, 467

⁵⁹ Evliyâ Çelebi, *Seyâhatnâme*, c. 2, s. 74-75

⁶⁰ Yusuf Sinaneddin, *a.g.e.*, 30a; Hulvî, *a.g.e.*, 467

⁶¹ Bkz. Ek 5

efendinin türbesinde her gün, sabah vaktinde şeyh-i mezbûr rûhiçün bir cüz okuna”⁶³ ifadesi ve Şah sultanın, Merkez efendinin kızı Ümmî hatun ile oğlu Ahmed çelebinin kızı Selime hatuna hayatta oldukları müddetçe günlük iki akçe vakfetmesi, Merkez efendi ile Şah sultan arasında bir bağ olduğunu ortaya koysa da, bu bağın mahiyeti ve zamanıyla ilgili farklı rivayetler vardır:

Emel Esin, *Merkez efendi (h. 870/1465 sıraları 959/1551) ile Şah sultan hakkında bir haşiye* başlıklı yazısında, Merkez efendinin Şah sultanla evlendiğini, bu evliliğin, Merkez efendinin Manisa’da bulunduğu dönemde, yani Şah sultan ile Lütfi paşa evlenmeden önce gerçekleştiğini, Ahmed çelebi isminde bir oğulları olduğunu, daha sonra ayrıldıklarını belirtmiş ve bu evlilikten bütün kayıtlarda bahsedilmemesini şöyle açıklamıştır: “.bu husûs acaba neden, vakfiye hâricindeki başka kayıtlarda görülmemektedir? Bu suale cevap olarak Ayvansarâyî’nin bir kaydı hatıra gelmektedir. Ayvansarâyî, Azeb-kapısı câmii bânîsi, 970’de vezîr-i âzam olan Mehmed paşanın İkinci Selîm’in kızı İsm-i Hân sultan ile evlenip bir oğulları dünyâya geldiğini, fakat keyfiyetin gizlendiğini söylemektedir. Pâdişâha rakib çıkmaları endîşesi ile şehzâdelerin öldürülmesinin lüzûmlu görüldüğü Osmanlı muhîtinde, sultan oğullarının da hayâtının tehlikede sayıldığını ve doğumlarının gizlendiğini imâ etmektedir.”⁶⁴

Sefîne-i Evliyâ müellifi Osmânzâde Hüseyin Vassâf ise, Merkez efendi ile Şah sultanın Lütfi paşanın vefatından sonra evlendiklerini ifade etmiştir: “Şâh sultân, evvelce dâmâd Lütfi paşaya tezvîc olunmuş idi. Paşanın irtihâlinde Hz. Merkez’in dâhil-i dâire-i zevciyyeti olduğu menkûldür.”⁶⁵

Vakfiyelerde geçen ifadeler, Şah sultanın Merkez efendinin oğlu Ahmed çelebiyi evlatlık aldığı yönünde de yorumlanmıştır.⁶⁶ Ancak, Merkez efendinin Manisa’da bulunduğu dönemde evlendiklerini, siyasi sebeplerle bunu gizli tuttuklarını, Ahmed çelebinin bu evlilikten dünyaya geldiğini, daha sonra ayrıldıklarını kabul etmek yerinde olacaktır.⁶⁷

Merkez efendinin, Ahmed çelebiden⁶⁸ başka, Derviş çelebi⁶⁹, Ali çelebi⁷⁰, Recep bey⁷¹ isimlerinde üç oğlu ve Ümmî hatun⁷² isminde bir kızı vardır. Bu çocuklarının,

⁶² Yavuz Sultan Selim’in kızı, Kanuni Sultan Süleyman’ın kızkardeşidir. Vesikalarda ismi Şahî sultan, Devletşahî, Şehzadeşahî olarak geçmektedir. 980/1572 yılına doğru vefat eder ve babasının türbesinin yanına defnedilir. Yanında kızı Esmehan sultan medfundur. (Uluçay, *a.g.e.*, 32-33)

⁶³ Esin, *a.g.e.*, 82

⁶⁴ Esin, *a.g.e.*, 73

⁶⁵ Vassâf, *a.g.e.*, 397

⁶⁶ Yazıcı, “*Merkez Efendi*”, MEB İslam Ansiklopedisi, c. 7, s. 769; Bayat, *Yeni kaynakların ışığı altında Merkez efendi ve hakkında bazı yanlışlıkların düzeltilmesi*, 124

⁶⁷ Esin, *a.g.e.*, 73; Velikâhyaoğlu, *a.g.e.*, 187

⁶⁸ Bkz. Ek 5; Esin, *a.g.e.*, 82

⁶⁹ Bkz. Ek 5

⁷⁰ Bkz. Ek 5

Merkez efendi

Mirza babanın kızıdan mı, Şah sultandan mı dünyaya geldiği⁷³ ve başka çocuğu olup olmadığı net değildir.⁷⁴

Merkez efendiden ayrıldıktan sonra evlendiği Lütü paşanın Yanya beyliğine tayiniyle Yanya'ya giden ve burada Yakub efendinin müridleri arasına katılan Şah sultan, Lütü paşanın 940/1533 yılında Karaman beylerbeyliğine tayin edilmesi üzerine Yakub efendiye İstanbul meşayihini sorar ve “Merkez efendiye varasınız” cevabını alır.⁷⁵

Şah sultan İstanbul'a varınca Merkez efendiye biat eder⁷⁶ ve aralarında bu sefer şeyh-mürîd münasebeti başlar. Osmânzâde Hüseyin Vassâf, şu menkıbeyi nakletmiştir: “Birgün Sultân Süleymân hemşîresini görmeğe geldiği zamân, onu çamaşır yıkarken görünce, riyâzetin terbiye-i ma'nevîyyenin husûle getirdiği netîceye meftûn olarak 'hemşîre şîmdi Merkez'i buldun' diye beyân-ı iftihâr eyledikleri mestûr-ı sahîfe-i târîhdir. Sultân Selîm gibi bir pâdişâhın kızı, Sultân Süleymân gibi bir şehensâhın hemşîresi olan bir sultânın, nefesine hâkim olarak

⁷¹ Çalıkoğlu, *a.g.e.*, 45; Velikâhyaoğlu, *a.g.e.*, 187

⁷² Esin, *a.g.e.*, 82

⁷³ Recep beyin de Şah sultandan dünyaya geldiği kaydedilmektedir. (Çalıkoğlu, *a.g.e.*, 45)

Merkez efendinin, Sümbül efendinin kızı Rahime hatunla evliliği yalnız menkıbede geçmektedir. (n.n.)

⁷⁴ Velikâhyaoğlu, *a.g.e.*, 188

⁷⁵ Yusuf Sinaneddin, *a.g.e.*, 33a

Lütü paşa ve Şah sultan Yanya'dan dönerlerken haramiler yollarını kesip adamlarını öldürürler. Tam bu sırada Merkez efendi zuhur eder ve bir nazar eyleyip haramileri kaçıır. Şah sultan kendilerini kurtaranın Merkez efendi olduğunu müşahade edip şaşırır. (Hulvî, *a.g.e.*, 467; Ayvansarâyî, *a.g.e.*, 342) Emel Esin, Merkez efendinin darda kalan Şah sultanı kurtarmasını ve Şah sultanın bu durumu müşahade etmesini daha önceden birbirlerini tanıdıklarına ve evliliklerinin, Lütü paşa ile Şah sultan evlenmeden önce gerçekleştiğine delil saymıştır. (Esin, *a.g.e.*, 77)

Şah sultan, Lütü paşayla evliliğinde mesud olamaz. Katı yürekli bir zat olan Lütü paşa, fuhuş yapan bir kadını cinsel organından ameliyat ettirecek cezalandırır. Şah sultan bu duruma çok üzülür ve kocasına ihtarda bulunur. Lütü paşa sinirlenip hançerini çeker ve Şah sultanın üzerine yürür. İmdada yetişen ağalar ve cariyeler paşayı yaka paça saraydan atarlar. Kanuni Sultan Süleyman, kızkardeşine yapılan muameleye çok üzülür; Lütü paşayı vezir-i azamlıktan uzaklaştırır (948/1541) ve Şah sultanı boşatır (949/1542). Boşanma davası, mihr-i müeccele yüzünden çeşitli safhalar geçirir de Şah sultanın lehine neticelenir. Lütü paşanın Ahmed bey, Abdi bey ve Mahmud bey isimli oğullarının Şah sultandan olup olmadığı belli değildir, fakat Esmehan sultan isminde bir kızları olduğu bilinmektedir. Şah sultan bir daha evlenmez. Çeşitli yerlerde cami, tekke, medrese, mektep gibi hayır eserleri yaptırıp, Kanuni Sultan Süleyman'ın kendisine Dimetoka'da temlik ettiği yerleri buralara vakfeder. (Uluçay, *a.g.e.*, 32-33)

893/1488 yılında doğduğu tahmin edilen Lütü paşa, Arnavut kökenli bir devşirme olarak II. Bayezid döneminde (886-918/1481-1512) saraya alınır ve Enderun'da iyi bir tahsil görür. Kanuni Sultan Süleyman döneminin (926-74/1520-66) ilk yıllarından itibaren taşrada sancak beylikleri ve beylerbeylikleri, daha sonra vezirlik vazifelerinde bulunur. 946/1539 yılında vezir-i azamlığa getirilir. Şah sultanla arasında geçen mesele dolayısıyla vezir-i azamlıktan uzaklaştırıldıktan sonra Dimetoka'daki çiftliğine çekilerek ömrünün kalanını eser telifine geçirir. 970/1563 yılında burada vefat eder. En önemli eserleri şunlardır: *Tevarîh-i âl-i Osmân*, *Âsafnâme*, *Halâşü'l-ümme fi ma'rifeti'l-e'imme*. (Mehmet İpşirli, “*Lutü Paşa*”, TDV İslâm Ansiklopedisi, c. 27, s. 234-236)

⁷⁶ Hulvî, *a.g.e.*, 467; Ayvansarâyî, *a.g.e.*, 308

mertebe-i fenâda iltizâm ettiği şu hareket herkesin yapacağı işlerden değildir. Saltanat-ı dünyânın buz üstüne nakş yapmaktan ibâret olduğunu anlamış, saltanat-ı ma'nevîyenin büyüklüğünü idrâk eylemiş olan o veliyyetu'llâh'ın rûh-ı pâkaini takdîs ederim.”⁷⁷

Şah sultan, şeyhin ve müridlerinin gayretiyle inşa edilen sur dışındaki cami ve zaviyeye kandil parası, görevli ve dervişlere günlük harçlık ve yemek parası vakfeder. Eyüpsultan'daki bahçesinden bir miktar yer ayırıp buraya bir cami ve zaviye inşa ettirir.⁷⁸ Merkez efendi, Eyüpsultan'daki tekkeye Gömleksiz Mehmed efendiyi (v.951/1544-45)⁷⁹; sur dışındaki kendi tekkesine damadı Seyyid Muslihiddin'i (v.984/1576-77)⁸⁰ tayin eder. Şah sultan, Davutpaşa'daki sarayının yanına da bir cami ve zaviye inşa ettirir ve buraya Yanya'da bulunan Yakub efendinin gelmesini rica eder. Yakub efendinin Yanya'da dünyaya gelen oğlu Yusuf Sinaneddin efendi bu hadiseyi şöyle nakletmiştir: “Ba'dehu Lûtfî paşa vezir-i a'zam olub Şâh sultan Davud Paşa mahallesinde bir câmi ve bir hankah bina edüb vâlid-i merhuma (Yakub efendi) hükm gönderüb Yanya'dan getürdiler. Bu hakir (Yusuf Sinaneddin efendi) mahfe ile dört yaşında idim. Gelüb Davud Paşa'da onsekiz yıl sâkin olub Şâh Sultan'ın ni'metiyle perverde olmuşuz.”⁸¹

Kocamustafapaşa dergahında irşad faaliyetine devam eden Merkez efendinin bu üç zaviyeyi sık sık ziyaret ettiği; Davutpaşa'da faaliyette bulunan Yakub efendi ile aralarında büyük bir sevgi, muhabbet, bağlılık ve teslimiyet olduğu, müridlerin bazan birinin bazan diğerinin zaviyesinde toplandığı, birlikte tarikatın ihyasına çalıştıkları nakledilmektedir.⁸²

Kanuni Sultan Süleyman'ın Merkez efendiye sevgi ve hürmet beslediği, meclislerine katılıp sohbetlerini dinlediği ve hislenip ağladığı, ondan bahsederken “bizim Merkez” dediği rivayet edilmektedir.⁸³ Korfus⁸⁴ adasına yapacağı sefere,

⁷⁷ Vassâf, *a.g.e.*, 397

İslam geleneğinde, bir hanımın şeyh olan eski kocasına mürid olmasının cevazı hususunda şüphe vardır. (Velikâhyaoglu, *a.g.e.*, 187)

⁷⁸ Hulvî, *a.g.e.*, 467; Esin, *a.g.e.*, 82

Caminin kitabesi 963/1555-56 yılını vermektedir. (Ayvansarâyî, *a.g.e.*, 342) Merkez efendinin 959/1552 yılında vefat ettiği bilindiğine göre, tekkenin camiden önce yapıldığını kabul etmek yerinde olacaktır. (n.n.)

⁷⁹ Ayvansarâyî, *a.g.e.*, 343

⁸⁰ Hulvî, *a.g.e.*, 475

⁸¹ Yusuf Sinaneddin, *a.g.e.*, 33b; Hulvî, *a.g.e.*, 467

⁸² Yusuf Sinaneddin, *a.g.e.*, 33b; Hulvî, *a.g.e.*, 467

Merkez efendinin bazan sur dışındaki çilehanesinde halvete girdiği kaydedilmektedir. (Tanman, *Zeytinburnu ilçesindeki tekkeler*; Surların Öte Yanı Zeytinburnu, 104)

⁸³ Yusuf Sinaneddin, *a.g.e.*, 28b-29a; Hulvî, *a.g.e.*, 463; Vassâf, *a.g.e.*, 397

Merkez efendi

askerin maneviyatını kuvvetlendirmek amacıyla bir “ordu şeyhi” götürmeye karar veren Sultan Süleyman, aralarındaki muhabbet dolayısıyla bu vazife için Merkez efendiyi münasip görür ve kendisine bir hatt-ı hümayun⁸⁵ gönderir. Bu sırada bir camide vaaz vermekte olan Merkez efendi, “Sultan bizi Korfus gazasına götürmeyi irade etmektedir; hemen yol hazırlıklarına başlayın ki gazaya çıkalım” diyerek bu hali keşfettiğini belli eder ve 943/1536 yılında gerçekleştirilen sefere iştirak eder.⁸⁶

İşrâk-ı serâ'ir ü zamâ'ir
İtmekte velîler oldu hâzır⁸⁷

958/1551 tarihli Haseki külliyesi vakfiyesinden⁸⁸, Merkez efendinin doğduğu köye bir cami inşa ettirdiği anlaşılmaktadır: “..Vâkıfa hazretleri, Anadolu vilayeti, Denizli kazası, Sarımahmutlu köyünde şeyh Muslihiddin’in bina ve imar etmiş olduğu caminin çalışanları ve diğer masrafları için tahsis ettiği otuz dirhemini onu sufi şeyhine, üçü imam ve hatibe, ikisi muallime, biri müezzine, biri hizmetçisine, birbuçluğu bu taksimatı yapacak kişiye, yarımı mum ve hasır giderleri için, üçü Uşak’taki zaviyedeki yoksullara, üçü cami yakınında ikamet eden Mevlana Hayreddin Şeyh Fanî’ye, beşi de şeyh Muslihiddin’in (Merkez efendi) oğlu Ahmed’e tahsis edilmiştir. Bu iki zatın ölümüyle onlara tahsis edilen paralar vakıf gelirlerine eklenecektir..” Köyün bu tek camii zamanla harap olmuş, 1960’lı yıllarda yıktırılıp tekrar inşa edilmiş, fakat günümüze ulaşmamıştır.⁸⁹

Şahsiyeti, sufiyane yaşayışı, dini ve tasavvufi ilimlerdeki vukufu ile devrin meşhur mutasavvıflarından biri olan ve ömrünü ibadet, zikir, irşad, hasenatla geçiren Merkez Musa Muslihiddin efendi, Kocamustafapaşa dergahında 23 yıl şeyhlik yaptıktan sonra, 959/1552 yılında⁹⁰, 92-97 yaşlarında⁹¹, kendi tabiriyle “dehr

⁸⁴ “Korfo” (Yazıcı, *Fetihten sonra İstanbul’da ilk Halvetî şeyhleri: çelebi Muhammed Cemaleddin, Sümbül Sinân ve Merkez efendi*, 111), “Körfüs” (Esin, *a.g.e.*, 78) ve “Korfu” (Bayat, *a.g.e.*, 122) olarak da geçmektedir.

⁸⁵ Hatt-ı hümayun: padişahların herhangi bir iş için bizzat yazdıkları yazılar

⁸⁶ Yusuf Sinaneddin, *a.g.e.*, 28b; Hulvî, *a.g.e.*, 464

O sıralarda 73-78 yaşlarında olduğu tahmin edilen Merkez efendinin böyle bir seyahate çıkmasının pek mümkün gözükmediği de geçmektedir. (Yazıcı, *a.g.e.*, 111)

Sefere Şah sultanın da iştirak ettiği kaydedilmektedir. (Ayvansarâyî, *a.g.e.*, 342)

⁸⁷ Hulvî, *a.g.e.*, 465

⁸⁸ Türk-İslam Eserleri Müzesi, nr. 2194 (Bayat, *a.g.e.*, 124)

⁸⁹ Bayat, *a.g.e.*, 124

⁹⁰ Yusuf Sinaneddin, *a.g.e.*, 30a; Taşköprülüzâde, *a.g.e.*, 369; Mecdî, *a.g.e.*, 523; Hulvî, *a.g.e.*, 467; Ayvansarâyî, *a.g.e.*, 308; Vassâf, *a.g.e.*, 398

“951/1544” olarak da geçmektedir. (Mehmet Nail Tuman, *Tuhfe-i Naili: Divan Şairlerinin Muhtasar Biyografileri*, c. 2, s. 4986)

⁹¹ “90 yaşında” (Yusuf Sinaneddin, *a.g.e.*, 30a), “90 yaşının üzerinde” (Taşköprülüzâde, *a.g.e.*, 369) ve “94 yaşında” (Hulvî, *a.g.e.*, 467) vefat ettiği de geçmektedir.

elinde şerbet-i mevt-i muş ile mest-i medhuş⁹² olur. Cenaze namazı Fatih camiinde, devrin şeyhülislam Ebussuud efendi tarafından kıldırılır.⁹³ Merkez efendiye derin bir sevgi ve hürmet besleyen Ebussuud efendi, namazda, “dünyada riyasız biri varsa o da Merkez Muslihiddin efendidir” diyerek şahsiyetinin yüceliğine dikkat çeker.⁹⁴ Merkez efendinin naaşı, kendisi tarafından yaptırılan tekkesinin bulunduğu yere defnedilir.⁹⁵

Şeyhülislam Ebussuud efendi, Merkez efendinin vefatına şu tarihi düşer:⁹⁶

Dâr-ı fenâdan geçip göçtü bekâyâ
Merkez efendi ki ana Hakk ola hem-râh

Sanmanız oldu anı halvete girdi
Yoldaş oluptur ana vird-i seher-gâh

Kutb-ı zaman idi ol işbu devrde
Döne döne âkıbet buldu ecel râh

Mâh-ı rebü'l-âhirin on yedisinde
Rûz-ı düşünbe'de ol kıldı sefergâh

Hâtif-i gaybî dedi ana ki târîh
Dâ'iresin Merkez'in nûr ede Allah⁹⁷
959/1552

Bu manzumeden, Merkez efendinin, 17 rebü'l-ahir 959/12 nisan 1552 pazartesi⁹⁸ günü, seher vaktinde vefat ettiği anlaşılmaktadır.

⁹² Bkz. Ek 5

⁹³ Yusuf Sinaneddin, *a.g.e.*, 30a; Hulvî, *a.g.e.*, 468; Ayvansarâyî, *a.g.e.*, 308
Namazın cuma günü kılındığı kaydedilmektedir. (Ayvansarâyî, *a.g.e.*, 308)

⁹⁴ Hulvî, *a.g.e.*, 468

⁹⁵ Ayvansarâyî, *a.g.e.*, 308; Vassâf, *a.g.e.*, 398

Bazı ehl-i keşf tarafından, cenazenin halkın omuzlarından bir arşın kadar yüksekte, havada giderken görüldüğü de geçmektedir. (Vassâf, *a.g.e.*, 399)

⁹⁶ Bkz. Ek 7

⁹⁷ Ayvansarâyî, *Mecmua-i Tevarih*, 331-332

1. mısra, “dâr-i fenadan geçip gitti bekaya” (Çalhoğlu, *a.g.e.*, 46) ve “dâr-i fenadan çıkup gitdi bekaya” (Esin, *a.g.e.*, 79); son mısra, “Merkez'in dairesin nûr ide Allah” (Bursalı Mehmed Tahir, *a.g.e.*, 150) olarak da geçmektedir.

Vefatına düşülen “mâte tâkî” terkibi de aynı yılı vermektedir.⁹⁹

Çıktı bil dâire-i devr-i fenâ’dan Merkez
Oldu hem dâr-ı bakâ’a âna câ’ü Merkez¹⁰⁰

Merkez efendinin vefatından sonra Kocamustafapaşa dergahı makamına kimin geçtiğiyle ilgili farklı rivayetler vardır:

Yusuf Sinaneddin, *Tezkire-i Halvetiyye* isimli eserinde, Merkez efendinin yerine oğlu Şeyh Ahmed çelebinin geçmesini beklediğini, fakat o tarihlerde taşrada bulunan Ahmed çelebinin İstanbul’a gelmek istemediğini; bunun üzerine İstanbul meşayihinin, Davutpaşa’daki tekkede faaliyet gösteren Yakub efendinin makama geçmesi hususunda ısrar ettiğini; Şah sultanı gücendirmemek için tereddüt eden Yakub efendinin, rüyasında Sümbül efendiden emir alması üzerine Davutpaşa’dan ayrılıp makama geçtiğini; Şah sultanın da Davutpaşa’daki tekkeyi medreseye çevirdiğini kaydetmiştir.¹⁰¹

Lemezât müellifi Hulvî, Merkez efendinin dört halifesini, oğlu Ahmed çelebi¹⁰², Köse Muhyiddin efendi, damadı Muslihiddin efendi ve Yakub efendi olarak sıralamış; Yakub efendinin, Merkez efendinin postnişini ve kaim-i makamı olduğunu yazmıştır. Hulvî’ye göre, Ahmed çelebi, Merkez efendinin emriyle bir süre sur dışındaki Baba Nakkaş tekkesinde şeyhlik yapmış, sonra memleketi Denizli’ye giderek evlenmiş, babasının vefatı üzerine İstanbul’a gelip yerine geçmiş, bu makamda iki yıl kaldıktan sonra feragat etmiş, makama münasip görülen Yakub efendi tereddüt edince seccadeyi boş bırakmamak için biraz daha beklemiş, Yakub efendi karar verdikten sonra dergahtan ayrılıp memleketine dönmüş ve vefatına kadar orada kalmıştır.¹⁰³

⁹⁸ “Cuma” olarak da geçmektedir. (Vassâf, *a.g.e.*, 398)

⁹⁹ Ayvansarâyî, *Hadikatü’l-Cevâmî*, 308; Bursalı Mehmed Tahir, *a.g.e.*, 150; Mehmet Nail Tuman, *a.g.e.*, 4986

¹⁰⁰ Hulvî, *a.g.e.*, 468

¹⁰¹ Yusuf Sinaneddin, *a.g.e.*, 33b

¹⁰² Asrın alimlerinden olan Merkezzade Şeyh Ahmed çelebi, Arapça öğrenir, tefsir ve hadis ilimlerini tahsil eder. “*Kâmûs*” isimli meşhur Arapça lügatı “*Bâbüsul’l-Vasît Terceme-i Kâmûsu’l-Muhî*” ismiyle Türkçe’ye tercüme eder. Bu eser ulema nezdinde büyük rağbet görür. Zahirî ilimleri tahsil ettikten sonra tarikata vasil olur. Seyr-i sülukunu tamamlayıp hilafet mertebesine yükselir. Vaaz ve nasihatlerde bulunarak halkı irşada çalışır. 963/1555 yılında, memleketinde vefat eder ve buraya defnedilir. İlahî cezbe sahibi, duası makbul, etkili ve güzel konuşan, üstün nitelikli bir zat olduğu; bu özelliklerinden dolayı babası Merkez efendinin “oğlum benden daha ileridir” diye iftihar ettiği bilinir. (Velikâhyaoğlu, *a.g.e.*, 190-191)

¹⁰³ Hulvî, *a.g.e.*, 468-469, 479-480

Atâî’nin verdiği bilgiler de bu yöndedir. (Atâî, *a.g.e.*, 63, 205)

Ayvansarâyî'nin *Mecmua-i Tevarih* isimli eserinde geçen "Koca Mustafa Paşa'da şeyh olanları beyan eder" başlıklı manzumede, Merkez efendiden sonra Yakub efendinin şeyh olduğunun ifade edilmesi, Ahmed çelebinin makamdan feragat etmesine bağlanabilir:

.....

Merkez-i dîn ü velât geldi irşâda bu kez
Cân ü takvâsı ânın dillerde cârîdir şehâ

Yeni-kapu hâricinde türbe-i râ'nâsını
Eyleyip her-dem ziyâret sıdk ile bâ y ü gedâ

Ol yiğirmi yedi yıl irşâda himmet eyledi
Nâgehân Hak'dan hitâb-ı irci'î oldu nidâ

Sonra yiğirmi sene Yakûb efendi şeyh olup
Mazhar-ı sırr-ı vilâyettir o kutb-ı evliyâ

Âstân-ı canfezâda türbesin her rûz ü şeb
Sâlikân-ı râh Hakk eyler ziyâret dâ'imâ¹⁰⁴

.....

¹⁰⁴ Ayvansarâyî, *Mecmua-i Tevarih*, 283

HEKİMLİĞİ

Günümüze kadar yazılan eserlerin, makalelerin çoğunda ve halk arasında, Merkez efendinin, devrinin önemli bir hekimi olduğu kabul görmektedir. Merkez efendinin, Hafsa sultan külliyesinin zaviyesinde şeyhlik yaptığı dönemde, külliyenin darüşşifasının ilk hekimliğini yaptığı da rivayet edilmektedir.¹⁰⁵

Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî* isimli eserinde Merkez efendiyi hekim olarak tanıtmıştır; fakat burada Hafsa sultan yerine, Bezm-i Âlem sultanın ismi geçmektedir: “Sultan Selim han-ı evvel validesi Bezm-i Âlem sultanın Mağnisa’da inşa eylediği camii ile bimarhanesine memur olup fenn-i tıbbâ mensup olması hasebiyle..”¹⁰⁶

Sefîne-i Evliyâ müellifi Osmânzâde Hüseyin Vassâf şunları kaydetmiştir: “Bidâyeten Manisa’da iken tabâbet mesleğinde bulunup Manisa’da bir hastanın vazife-i tabâbetiyle meşgûl olmuşlar imiş. Ba’zı meşayihden duymuş idim. Meşâyih-i Sünbüliyye’den şeyh Zekâî efendiden sordum, adem-i ma’lûmât beyân eyledi..”¹⁰⁷

Osman Şevki Uludağ, *Beşbuçuk Asırlık Türk Tabâbeti Tarihi* isimli eserinde, *Seyâhatnâme*’den naklettiğini söyleyerek, Manisa bimarhanesinin Yavuz Sultan Selim’in başkadını Hafize sultan tarafından değil, annesi Bezmiâlem valide sultan tarafından yaptırıldığını ve idaresinin Merkez efendiye verildiğini yazmışsa da, *Seyâhatnâme*’de böyle bir bilgiye rastlanmamaktadır. Uludağ’ın eserini yeni harflerle sadeleştirip inceleme ve dipnotlarla yayına hazırlayan İter Uzel, Manisa bimarhanesinin Hafsa sultan namına yaptırıldığını ve yeni araştırmaların Merkez efendinin burada vazife yapmadığını doğruladığını belirtmektedir.¹⁰⁸

Evliyâ Çelebi, *Seyâhatnâme*’nin “Manisa” bölümünde, Sultaniye Darüşşifasını anlatırken Merkez efendiden bahsetmemiştir: “Sultaniye Darüşşifasında tıp görülür. Fazilet ehli hekimbaşı vardır. Haftada iki gün ders okunur, bütün hastalara çeşitli macunlar, ilâçlar, içecek, yiyecek boldur.”¹⁰⁹

¹⁰⁵ Nihad Nuri Yörükoğlu, *Manisa Bimarhanesi*, 20; A. Süheyl Ünver, *Türkiye’de eski ruh sağlığı üzerine bir deneme*, Türk Folklor Araştırmaları Dergisi, c. 9, s. 3912; Naşid Baylav, *Eczacılık Tarihi*, 101; Bedi N. Şehsuvaroğlu, *Eczacılık Tarihi Dersleri*, 103; Demirhan, *Prehistorik ve ilkçağlarda tıp tarihine genel bir bakış ve bu çağlardan kaynağını alan millî bir ilâcımız: mesir*, Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, sa. 11; Bedi N. Şehsuvaroğlu - Ayşegül Erdemir Demirhan - Gönül Cantay Güreşsever, *Türk Tıp Tarihi*, 83; Turhan Baytop, *Türk Eczacılık Tarihi*, 20

Hafsa sultanın özel hekimliğini yaptığı da geçmektedir. (Ünver, *Mesir tarihimiz*, Dirim Tıp Dergisi, sa. 4, s. 184; Ünver, “*Mesir Macunu*”, Türk Ansiklopedisi, c. 24, s. 38)

Ruh hekimliği yaptığı da geçmektedir. (Eren, *a.g.e.*, 117; Tayşi, *a.g.e.*, 76)

¹⁰⁶ Mehmed Süreyya, *a.g.e.*, 430

¹⁰⁷ Vassâf, *a.g.e.*, 395

¹⁰⁸ Osman Şevki Uludağ, *a.g.e.*, 125-126

¹⁰⁹ Evliyâ Çelebi, *a.g.e.*, c. 13, s. 74

Merkez efendiyle aynı devirde yaşayan Taşköprülüzâde'nin *Eş-Şekâiku'n-Nu'mâniye Fî 'Ulemâ'i-d-Devleti'l-'Osmâniye* isimli eserinde, Mecdî tarafından yazılan *Eş-Şekâiku'n-Nu'mâniye ve Zeyilleri*'nde, Merkez efendinin halifelerinden Yusuf Sinaneddin'in *Tezkire-i Halvetiyye*'sinde, Hulvî'nin *Lemezât*'ında ve Ayvansarâyî'nin *Hadîkatü'l-Cevâm'*sinde hekimliğine işaret eden herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır. Özellikle, Merkez efendi hakkında geniş bilgiler veren Yusuf Sinaneddin ve Hulvî'nin bu husustan hiç bahsetmemesi şüphe uyandırmaktadır.

Darüşşifa, Hafsa sultanın vefatından (940/1534) sonra Kanuni Sultan Süleyman tarafından yaptırılıp 946/1539 yılında külliye ilave ettirildiği için Merkez efendinin burada hekimlik yapmış olması mümkün değildir. Çünkü Merkez efendi, şeyhinin vefatı üzerine, 936/1529 yılında Manisa'dan ayrılp İstanbul'a gidecek ve ömrünün kalanını burada geçirecektir.

Merkez efendinin, Hafsa sultan külliyesinin zaviyesinde faaliyette bulunmak için Manisa'ya gittiği kesindir. Gidiş tarihi belli değildir, fakat zaviyenin inşa tarihi olan 929/1523 yılından sonra olması gerekir. Merkez efendinin altı yıl kadar Manisa'da kaldığı ortaya çıkmaktadır.¹¹⁰

Sufilerin maneviyatlarıyla tedaviye yardımcı oldukları bilinir. Bazı kişileri manevi kudretiyle şifaya kavuşturması dolayısıyla Merkez efendiye halk tarafından hekimlik vasfının atfedilmiş olması muhtemeldir. Onu klasik mânâda bir hekim yerine, "şifa verici" olarak kabul etmek daha uygun olacaktır.¹¹¹

¹¹⁰ Yazıcı, *a.g.e.*, 107-108; Esin, *a.g.e.*, 75; Bayat, *Manisa Mesir Bayramı ve Dârüşşifa'sı*, 26; Nusret Köklü, *Manisa mesir şenlikleri ve Merkez efendinin mesir macunu*, Manisa Dergisi, sa. 18, s. 4; Hakkı Avan, *Merkez efendi ile Hafsa sultan hiç görüşmüş müdür?*, Manisa Dergisi, sa. 29, s. 65-66

¹¹¹ Yazıcı, *a.g.e.*, 107; Bayat, *a.g.e.*, 26; Nil Sarı, *Merkez efendinin tıp tarihimizdeki yeri*, 1. Merkez Efendi Sempozyumu Bildirileri Kitabı, 42

ŞAIRLIĞI

Merkez efendinin eser telif ettiğine dair herhangi bir kayda rastlanmamaktadır. Yalnız, ilahi tarzında üç şiiri¹¹², bir de na'tı (*Garîk-ı bahr-i isyânım şefâat yâ Rasûla'llâh*)¹¹³ bulunmaktadır. Tekke edebiyatının ortak terim ve mazmunlarını kullandığı şiirlerini sade bir dil ve yalın bir anlatımla yazmış, “Merkez” ve “Merkezî” mahlaslarını kullanmıştır. Bu şiirler, Merkez efendinin, tevhid doktrinini kuvvetle savunan, kemale ererek tecelliler elde etmiş biri olduğunu göstermektedir.¹¹⁴

I

Eyâ âlemlerin şâhı, tecelli kıl, teselli kıl
Gönüller burcunun¹¹⁵ mâhı, tecelli kıl, teselli kıl

Ciğerden eylerim feryad, bu benlik da'vasından dâd
İkilikden kılub âzâd, tecelli kıl, teselli kıl

Döküb göz yaşsı her an (kim) inâyet kıl Rahim (bize)
Cemâlinden idüb ihsan, tecelli kıl, teselli kıl

Habîbine bizi kıl yâr, muhabbet şem'ini uyar
Eyâ leylâ sıfat-dildâr, tecelli kıl, teselli kıl

Bu kulun Merkezî candan, yine (ister) sehâ senden
Açup hüsnün nikâbından, tecelli kıl, teselli kıl¹¹⁶

¹¹² Bursalı Mehmed Tahir, *a.g.e.*, 150 (Yalnız I numaralı şiirin ilk iki beyti nakledilmiştir. (n.n.))

¹¹³ Vassâf, *a.g.e.*, 402

¹¹⁴ İsmail Yakıt, *Merkez efendi ve şiirlerindeki tasavvuf felsefesine ait kavramların açıklanması*, Türk-İslâm Düşüncesi Üzerine Araştırmalar, 231-232, 237; Nezahat Öztekin, *Merkez efendinin bir şiirinin yorumu*, Mesir, Sağlık ve Kültür Sempozyumu, 19-20 nisan 2002

II ve III numaralı şiirlerde müstensihlerden kaynaklanan vezin hataları olduğu, III numaralı şiir bir cönkten alındığından kelime noksanlarının bulunduğu, vezinlerini tamamlamak mümkün olmadığından bu iki şiirin aynen alındığı; II numaralı şiirdeki küçük vezin hatalarının tamir edilebildiği, mahlasın geçtiği mısradaki vezin gereği “Merkezî” ile “kulun” kelimelerinin yerinin değiştirildiği; düzeltmelerin parantez içinde gösterildiği kaydedilmektedir. (Yakıt, *a.g.e.*, 229-230)

Şiir, mefailün / mefailün / mefailün / mefailün vezindedir. (Yakıt, *a.g.e.*, 232)

¹¹⁵ “Gönüller bir cenk mâhı” olarak da geçmektedir. (Bursalı Mehmed Tahir, *a.g.e.*, 150)

Osmanlıca’da “bir cenk” ile “burcunun” kelimelerinin imlasının aynı olduğu, ikinci okunuş şeklinin daha anlamlı olduğu kaydedilmektedir. (Mehmet Demirci, *Merkez efendinin bir şiiri*, Mesir Sağlık ve Kültür Sempozyumu, 24 nisan 1998)

Merkez efendi, şiirine, “*eyâ âlemlerin şâhı, tecelli kıl, teselli kıl*” diye Allah’a niyaz ederek başlamıştır. “Tecelli”, “cila” ile aynı kökten gelir; “görünme, belirme, parlama, parıldama” demektir. Tasavvufta ise “ilahi kudretin eserlerinin eşyada görünmesi”¹¹⁷, “varlıkların veya eşyanın hakikatlerinin insan ruhunda yansıması”¹¹⁸, “hak nurunun tesiriyle makbul kullarının kalbinde ilahi sırların ayan olması halı”¹¹⁹ gibi anlamlar taşır. Tasavvufi bilgi mertebeleri “ilme’l yakın”, “ayne’l-yakin” ve “hakke’l yakın”dir. İlme’l-yakin, okuyarak, araştırarak, duyarak, bir otoriteye bağlı olarak bilmeye denir; duyguların ve aklın bilgisidir. Ayne’l yakın, görerek bilmektir ve birincisinden daha kesin bir gerçeği ifade eder. Hakke’l yakın ise bilgiyle bütünleşmek demektir ve en kesin olan budur. Bu mertebeler, “müşahede”, “mükaşefe” ve “tecelli” kelimeleriyle de ifade edilir. “Müşahede”, “şahit” ile aynı kökten gelir; “görerek bilmek” demektir. “Mükaşefe”, “keşf” ile aynı kökten gelir; “varlıkların cevherlerini örten arazlardan sıyrılarak, mahiyetlerini ve cevherlerini keşfetmek” demektir. Bu mertebede tecelli kendiliğinden vaki olur. Varlıkların cevherleri ve hakikatleri insan ruhunun aynasında parıldar, insan bunu kalp gözüyle görür ve bilir, bu iç görmeyi gerçekleştirenlere “arif” veya “veli” denir. Tasavvufi düşüncede Allah, bütün isimleri ve sıfatlarıyla kainata her an tecelli etmektedir. Bu tecelliler insanda da olmaktadır. İnsan bu tecellileri kendi ruh aynasında görüp bilecektir.¹²⁰ Allah’ın isimleri, “cema” ve “celal” olmak üzere ikiye ayrılır. Cema isimleri hoşumuza giden, celal isimleri ise hoşumuza gitmeyen ve olumsuz gibi görünen tecellilerin kaynağıdır. Olgun kişiye düşen, iki tecelliyi de hoş karşılayabilmektir. İnsanoğlu herşeyin Allah’tan geldiğini bildiği halde celal tecellilerinin yoğunluğu karşısında bunılır. Burada kula düşen, cema tecellisine talip olmaktır. Merkez efendi de, “*tecelli kıl, teselli kıl*” derken cema tecellisi bekliyor olmalıdır, çünkü teselli istemektedir. Teselli, avunma, ümit, sevinme.. cema’l tecellilerin neticesidir. İkinci mısradaki geçen “*gönüller burcunun mâhı*” ifadesindeki “burç”, “yıldızlar kümesi”; “mah”, “ay” demektir. Merkez efendi burada gönülleri yıldızlar kümesine, Allah’ı ise ışığına ve yüceliğine yıldızların imrendiği ve yakın olmak istediği aya benzetmiştir.¹²¹

¹¹⁶ Vasfi Mahir Kocatürk, *Tekke Şiiri Antolojisi*, 193 (3. ve 4. beyitler nakledilmemiştir); Veli Behçet Kurdoğlu, *Şair Tabibler*, 90; Yakıt, *a.g.e.*, 231-232

4. mısradaki “kılub”, “kılur”; 5. mısradaki “göz yaşı”, “göz yaşını” ve “Rahim”, “Rahim sultan”; 6. mısradaki “idüb”, “kılup”; 8. mısradaki “leylâ”, “leylî”; 9. mısradaki “kulun Merkezi”, “Merkezi kulun” olarak da geçmektedir. (Kurdoğlu, *a.g.e.*, 90)

Bu ilahisinin hüzzam makamında bestelendiği kaydedilmektedir. (Yakıt, *a.g.e.*, 232)

¹¹⁷ Demirci, *a.g.e.*

¹¹⁸ Yakıt, *a.g.e.*, 235

¹¹⁹ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, 1050

¹²⁰ Yakıt, *a.g.e.*, 235-236

¹²¹ Demirci, *a.g.e.*

İkinci beyitte, “*ciğerden eylerim feryâd, bu benlik da’vasından dâd*” diyerek samimiyetle ağladığını ve benlik davası sebebiyle eyvahlar ettiğini belirtmiştir. Benlik, kendini beğenme, egoizm.. tasavvufta üzerinde en çok durulan konulardandır. İnsanın kendini beğenmesi, başkalarını küçük görmesine yolaçar. Bu da, tekamül yolunda insanın kendi önünü kesmesine sebep olur. Şeytanın ilahi huzurdan kovulmasının sebebi, büyüklük taslayarak “ben ateşten yaratıldım, insandan üstünüm” demesidir. Benlik davasını yok etmenin yolu pasif, silik, kişiliksiz bir insan olmaktan değil, zararlı olan kibir, gurur ve kendini beğenmişlikten kurtulup yalnız Allah’ın yüceliği karşısında eğilen, O’nun haricindeki güçler karşısında boyun eğmeme iradesini koruyan, sağlam şahsiyetli bir insan olmaktan geçer. “Sen çıkınca aradan, kalır seni yaradan” denmiştir. “*İkilikden kılub âzâd*” diyen Merkez efendinin de anlatmaya çalıştığı budur. Burada benliğin tamamen yok olması değil, Allah’la fani olma ve tekrar O’nunla dirilme anlatılmaktadır. Bunu başarabilenler üstün ve sağlam kişilikli insanlardır. Bu seviyeye ulaşanlar, Yunus gibi, “*bir ben vardır bende benden içeru*” sırrını yakalamış olurlar.

Üçüncü beyitte, “*döküp göz yâşı her an (kim)*” diyerek bütün bunların kendiliğinden olamayacağını, ilk talebin insandan gelmesi gerektiğini, olgunlaşmayı ve Allah’a kavuşmayı isteyen insanın bu uğurda samimiyetle gözyaşı dökmesi gerektiğini anlatmıştır. “*Înâyet kıl Rahim (bize)*” diyerek gözyaşı dökmenin yetmeyeceğini, Allah’ın yardımının da gerektiğini vurgulamış; O’nun merhametinin bolluğuna işaret etmiştir. “*Cemâlinden idüb ihsan, tecelli kıl, teselli kıl*” diyerek Allah’ın cemaliele tecelli etmesini istemek gerektiğini ifade etmiştir.

Hz. Muhammed’in isimlerinden biri de “Allah’ın sevgilisi” anlamına gelen “Habibullah”tır. Hz. Muhammed’e dost olmak, Allah’a dost olmaktır. Merkez efendi, dördüncü beyitte, “*Habîbine bizi kıl yâr*” diyerek Allah’a niyaz etmiş; “*muhabbet şem’ini uyar*” diyerek içinde sevgi ışıkları uyandırmasını istemiştir. Tasavvufta, ilahi aşk, olgunlaşmanın yollarından biri olarak görülür. Allah, kainatı zati sevgisinin eseri olarak yaratmıştır. Var etme sürecinde ilk olarak Hz. Muhammed’in nurunu meydana getirmiştir. Şu beyit meşhurdur: “*Muhabbetten Muhammed oldu hâsıl / Muhammed’siz muhabbetten ne hâsıl*”. Merkez efendi, “*eyâ leylâ sıfat-dildâr*” diyerek “ey Leyla’ya benzeyen sevgili Rabbim, ben tıpkı Mecnun gibi sana aşık olmuşum” demek istemiştir.

Son beyitte, “*bu kulun Merkezî candan, yine (ister) sehâ sende / açup hüsnün nikâbından, tecelli kıl, teselli kıl*” diyerek Rabbinden cömertlik istemiştir. Tecelliler bazı perdeler arkasından vuku bulmaktadır. Çıplak gözle güneşe bakmak nasıl mümkün değilse tecellilerin ötesindeki zati varlığı görmek de imkansızdır. “Allah’ın hicabı (perdesi, nikabı) nurdur; eğer onu açsaydı yüzünün azamet ve nuru gözün ulaştığı en son noktadaki yarattığı bile yakardı” hadisi de buna işaret etmektedir. Merkez efendi, ilahi güzelliği perdesiz temaşa etmek istediğini belirtmiş ve “Rabbim,

bu şekilde tecelline mazhar olmayı, sana olan hasretimin bitmesini, tam bir teselliye ve huzura kavuşmayı istiyorum” demek istemiştir.¹²²

Bu şiirden, Merkez efendinin, mükâşefe mertebesinde vaki olacak tecelliye talip biri olduğu anlaşılmaktadır. İkilik ve benlik gibi menfi vasıflardan sıyrılmak bu mertebeye ulaşmanın temel şartı gibi gözükmektedir. Mutlak güzelliği ifade eden Cemal'den tecelli beklenmektedir. Hz. Muhammed'e derin ünsiyet de tecelli yollarından biri olarak gözükmektedir. Tecellilerin geldiği yer, aynaya benzetilen ruhun merkezidir, yani kalptir.¹²³

II

Kanı bizden evvel gelen veliler
Bunu böyle buyurmuşdur veliler
Ab-ı kevser ırmağından diriler
İçer cân u dilden tevhid idenler

Sür tevhidi gözün gönlün açıla
Varma Hakk'ın dergâhına suçıla
Sırat köprüsüne âsan vechile
Geçer cân u dilden tevhid idenler

Hakk'un nûr-ı şevkı gitmez yüzünden
Silerler perdeyi ânın gözünden
Zâhiri bâtını kendi özünden
Uçar cân u dilden tevhid idenler

Hakk'ı seven Hak yollara çalışır
Dâim Allah dostlarıyla görüşür
Çıkar gökde meleklerle karışır
Uçar cân u dilden tevhid idenler

Gel ey Merkez geçen geçdi ol cânlar
Sür tevhidi ele girmez bu demler
Sekiz cennet kapusun feth eyler
Açar cân u dilden tevhid idenler¹²⁴

¹²² Demirci, *a.g.e.*

¹²³ Yakıt, *a.g.e.*, 236-237

¹²⁴ Kocatürk, *a.g.e.*, 192; Yakıt, *a.g.e.*, 230-231

Merkez efendi bu şiirinde, velilerin vasıfları ve tevhid kavramı üzerinde durmuştur. “Dost” anlamına gelen “veli” kelimesi tasavvufta Allah dostları için kullanılır. Allah’a isyan etmeyen, O’nun emirlerini yerine getiren, O’ndan lütuf ve ihsanlar gören, fazilet sahibi kişilere veli denir. Tasavvufta ruh bir aynaya benzetilir. Varlıkların cevherleri, hakikatleri bu ruhta yansır. Allah dostları gönül gözüyle bunları görüp bilebilir. Ruhun parlak bir ayna haline gelebilmesi için ruhu karartan kötülüklerden ve ahlaki pisliklerden arınmış olmak gerekir. Bunun için sağlam bir inanç, riyazet, düşünce ve eylemler arasında paralellik gerekmektedir. Veliler, bütün bunları nefislerinde gerçekleştiren; varlıkların hakikatlerini, gönül gözüyle, ruh aynalarında görmeye çalışan ve ilhamlar elde eden kişilerdir.¹²⁵ “Tevhid”, “bir kılma, bir etme, birleştirme” demektir. İslam dininin temeli ve evrensel ilkesi olan bu doktrin, Allah’ın birliğini bilmek; zat, sıfat ve fiillerine herhangi bir eş veya ortak koşmamak; O’nun haricindeki varlıkları (masiva) ilah kabul etmemek; bu varlıkların yok olmaya mahkum olduğunu, Allah’ın zatının ezeli ve ebedi olduğunu bilmektir. Tasavvuf felsefesi açısından ise ilahi zatı her çeşit tasavvurdan tecrit etmektir. İlahi zat, varlıkta olduğu gibi bir olmakta da zorunludur. Zorunlu varlık, başka bir varlığa muhtaç olmadan kendi kendine var olur. O’nun haricindekiler ise varoluşlarında başka bir varlığa muhtaç olan mümkün varlıklardır. Allah, her an âleme tecelli etmekte ve mahfiyet itibariyle âlemin dışındayken fonksiyonları itibariyle âlemin her zerresinde tasarrufunu sürdürmektedir. İnsan, âlemi temaşa ederken kesret içinde tevhidi bulabilecektir. Bazı sufiler, tevhid etmeyi “zatta tevhid”, “esma ve sıfatlarda tevhid” ve “fiillerde tevhid” olmak üzere üçe ayırmışlardır. Zatta tevhid, varlıkların ilahi bir menşee medyun olduklarını; esma ve sıfatlarda tevhid, varlıkların Allah’ın esma ve sıfat tecellileriyle var olduklarını; fiillerde tevhid ise varlıkların fiillerinin Allah’ın izni ve yaratmasıyla olduğunu bilip birlemektir. Bu konuda ifrata kaçanlar meseleyi tehlikeli boyutlara götürmüşler ve çıkmaza girmişlerdir. Tasavvuf felsefesinde, “tevhid sırrı” ve “tevhid makamı” gibi terimler de vardır. Bu makamdaki kişiler velilerdir.¹²⁶

Merkez efendi, şiirinin birinci dörtlüğünde, kendinden önceki velileri yad etmiş; onların ab-ı kevserle dolu olduklarını ve daima bu ilahi içkiyi içtiklerini belirtmiş; ab-ı kevser ırmağından içebilmek için can-ı gönülden tevhid etmek gerektiğini vurgulamıştır. Kevser, cennet suyu olarak Hz. Muhammed’e vaadedilmiştir. Bu ilahi

Şiirin, 11’li (4+4+3) hece vezninde olduğu kaydedilmektedir. (Öztekın, *a.g.e.*)

3. ve 4. dörtlükler yer değiştirmiş olarak da geçmektedir. (Kocatürk, *a.g.e.*, 192)

2. mısradaki “veliler”, “ulular”; 3. mısradaki “diriler”, “dolular”; 7. mısradaki “köprüsüne”, “köprüsünü”; 9. mısradaki “nûr-ı şevki gitmez”, “nûru gitmez anın”; 10. mısradaki “silerler perdeyi”, “silinir perdeler”; 11. mısradaki “kendî”, “anın”; 12. mısradaki “uçar”, “açar”; 13. mısradaki “yollara”, “yoluna”; 17. mısradaki “geçen”, “gelip” ve “ol”, “o”; 19. mısradaki “kapusun”, “kapısını” olarak da geçmektedir. (Kocatürk, *a.g.e.*, 192)

¹²⁵ Yakıt, *a.g.e.*, 233-234

¹²⁶ Yakıt, *a.g.e.*, 234-235

vaadden veliler de pay alırlar. Merkez efendinin, tasavvufta ilahi aşkın sembolü olan “şarap” yerine “ab-1 kevser” demesi dikkat çekicidir. Bunun sebebi, suyun velilerin sembolü olmasıdır. Zühd ve takvanın merkezinde duran bir müderris olarak, yasağı çağrıştırdığı için şarap kelimesini kullanmak istememiş de olabilir.

İkinci dörtlüğe, “*sür tevhidî gözün gönlün açıla / varma Hakk'ın dergâhına suçıla*” diye nasihatle bulunarak başlamıştır. Buradaki “sür” kelimesi, “devam etmek” ve “sürme çekmek” anlamlarındadır. Ruh, Allah'ın varlığından insana üflediği, insanı Allah'a bağlayan kesilmemiş göbekbağıdır. Sadece ruh kalmak çok zordur. Bunun ilk merhalesi, bir velinin ab-1 kevser'inden canı gönülden içmek ve onun gösterdiği tevhid yoluna yüz sürmektir. Bu yolun tozu, kalp gözünün sürmesi olacak ve tevhid âleminin algılanmasını sağlayacaktır. Tevhid yoluna yüz sürmek, gözlerin bu yolun tozuyla açılması, benliğin ve gururun yok edilmesidir. Bütün bunlar sırat köprüsünden geçmek kadar zordur. Merkez efendi, “*sırat köprüsüne âsan vehile / geçer cân u dilden tevhid idenler*” diyerek buna işaret etmiştir. Sırat köprüsünün bir ucunda maddi dünya, diğer ucunda mânâ âlemi vardır. Tevhid yolu sırat köprüsüdür. Sırat köprüsünü geçmek için bu yola devam edilmeli, zorluklar aşılmalıdır. “Sırat” kelimesi, “müstakim” sıfatıyla birlikte (doğru yol) Kuran-ı Kerim'in birçok ayetinde geçmektedir. Merkez efendinin, tasavvufi yolu, “sırat-ı müstakim” olarak kabul etmesi, bir sufi olarak merkezde durduğunu göstermektedir.¹²⁷

Üçüncü dörtlükte, kalp gözü açılan kişilerin gönül aynasını kapatan perdelerin açılacağını, son perdenin kalkmasıyla Allah'ın nurunun temaşa edilebileceğini, böylece zahir âlemden bâtin âleme geçilebileceğini müjdelemiştir. “Zahir”, “birşeyin dış görünüşü” demektir. Tasavvufta ise maddi nesnelere âlemini anlatır. Bu âlem, içinde yaşadığımız kainattır. Bu kelime Allah'a izafe edildiğinde görünen her varlığın O'nun eseri olduğu anlaşılmalıdır. “Bâtin”, “birşeyin iç yüzü” demektir. Tasavvufta ise varlıkların görünmeyen taraflarını; yani özlerini, cevherlerini, mahiyetlerini anlatır. Allah'a izafe edildiğinde O'nun beşer idrakinin üzerinde olan varlığı ve zatı anlaşılmalıdır.¹²⁸

Dördüncü dörtlükte, Allah'ı seven kulların daima O'nun dostlarıyla birlikte olmak isteyeceğini vurgulamıştır. Allah dostları, birinci dörtlükte anılan velilerdir. Onlar maddi kaygılardan kurtulmuş, melekleşmiş insanlardır. Melekleşen insan tevhide ulaşmış demektir. Veliler melekleştikleri için “tayy-1 mekan” ve “tayy-1 zaman” yapabilirler. Merkez efendi, “*uçar cân u dilden tevhid idenler*” diyerek velilerin bu özelliğine işaret etmiştir.

Son dörtlükte, kendinden önce gelip geçen velileri andıktan sonra onların birlik miracına nasıl ulaştığını hatırlamış ve hemen tevazuyla kendine dönmüş; Allah'ı

¹²⁷ Öztekin, a.g.e.

¹²⁸ Yakıt, a.g.e., 234; Öztekin, a.g.e.

Merkez efendi

anmadan geçen her anın büyük kayıp olduğunu ve geçen zamanın telafi edilemeyeceğini, Allah'a kavuşmak ve cennetin kapılarını açmak için can-ı gönülden tevhid etmek gerektiğini belirtmiştir.¹²⁹

Merkez efendi bu şiirinde, velilerin, Allah'la kurdukları birliğin şuuruyla dolu olduklarını ve yüce manevi lezzetlere tevhid ederek ulaştıklarını anlatmış; mutluluğun sırrını tevhide bağlamıştır.¹³⁰

III

Müstecâb eyle duâmızı yâ Mucib
Rahmetinden nâ-ümid eyle (me) yâ Azîz
Lütf-i ihsan eyle yâ Rabb an karib
Cümlenin ma'budı sensin, kıl hidâyet ya Kerîm

Anamuza, atamuza rahmet eyle yâ Ğani
Virdiler bizi hocaya, olduk saâdet ma'deni
Bize ta'lim eyleyenün cennet olsun meskeni
Cümlenin ma'budı sensin kıl hidâyet yâ Kerîm

İlm-i esrâda¹³¹ fâikdür habibin, Merkezî
Yâ İlâhî müstecâb eyle bizim duâmızı
Aç hidâyet kenzini kurtar bizi cehâletden
Cümlenin ma'budı sensin, kıl hidâyet yâ Kerîm

Cümle kulların kapunda niyâz eyler her biri
Kıl aduv üzre muzaffer islam askeri
Cümlenin ma'budı sensin, kıl hidâyet yâ Kerîm¹³²

Merkez efendi, dua mahiyetinde olan bu şiirinde tasavvufi kavramlara yer vermemiştir.

¹²⁹ Öztekin, *a.g.e.*

¹³⁰ Yakıt, *a.g.e.*, 236

¹³¹ İlm-i esra: Allah'a yükseliş ilmi, mirac

¹³² Yakıt, *a.g.e.*, 232-233

ŞAHSİYETİ

Merkez efendi, alim, takva ehli, cezbe ve mahfiyet sahibi, mütevazı, merhametli, hoşgörülü, kanaatkâr, riyasız, nazik, tatlı dilli, güler yüzlü, nur yüzlü, mübarek bir zattı.¹³³

Hayatını başkalarına hizmet etmeye adanmış, Resulullah'ın ihlas, tevazu ve hizmet misalini takip eden sahabe ruhlu bir aziz olmuştu.¹³⁴ Büyük-küçük, şehirli-köylü, bitki-hayvan ayrımı yapmadan, hiç kimseye ve hiç birşeye zarar vermemeye, hepsine faydalı olmaya çalışır; fakir ve zayıf kimseleri himaye ederdi.¹³⁵ İnsanları üzecek ve sıkıntıya yolaçacak sözler söylemezdi.¹³⁶ Yolda ister emir ister fakir, kime rastlasa selam verip hatır sorar, iltifat eder, onlar da cezbe ve mahfiyetinden etkilenerek önünde eğilirdi.¹³⁷

İbadet hususunda çok titizdi. Buluş çağından ömrünün sonuna kadar sahib-i tertib¹³⁸ olarak yaşadı¹³⁹ ve bütün namazlarını cemaatle kıldı.¹⁴⁰ Orucunu hiç terketmedi.¹⁴¹ Vaaz ve nasihatlerine ömür boyu devam etti.¹⁴² Vaaza çıkmadan önce temiz elbiseler giyer, güzel kokular sürünür, gözlerine sürme çekerdi.¹⁴³ Vaaz ederken gözlerini kapatır, vecde gelip kendinden geçer, söylediği yakıcı sözlerle yürekleri delerdi. Yalnız başına yollara çıkıp günlerce dolaşarak civar vilayetlerdeki halkı irşada çalışırdı. Her fırsatta vukuf, meskenet, tevazu ve tathılıkla İslam'ı anlatırdı.¹⁴⁴ İnsanlara faydalı olmak ve helal rızık kazanmak niyetiyle başlanılan bir işte her adıma sevap verileceğini söylerdi.¹⁴⁵

Çocukları çok sever, onlara şefkat gösterirdi. Bir yere gideceği vakit heybesinin iki gözünü üzüm ve bademle doldurur, beyaz merkebine biner, yol üzerinde ve mektep önlerinde rastladığı çocuklara heybesindekileri taksim ederdi. “Siz masumlarsınız, duanız makbuldür; bu yüzü kara, sakalı ak, koca asi için dua edin ki

¹³³ Çalıkoğlu, *a.g.e.*, 44; Eren, *a.g.e.*, 158; Demirci, *Merkez efendinin tasavvufi yönü*, 1. Merkez Efendi Sempozyumu Bildirileri Kitabı, 12

¹³⁴ Yusuf Sinaneddin, *a.g.e.*, 26a, 29b

¹³⁵ Çalıkoğlu, *a.g.e.*, 44; Eren, *a.g.e.*, 158

¹³⁶ Vassâf, *a.g.e.*, 400

¹³⁷ Hulvî, *a.g.e.*, 466; Kazım Büyükkaksoy, *Yüce Veliler: Hak Yolunun Önderleri*, 357

¹³⁸ Sahib-i tertib: üzerinde kaza namazı bulunmayan veya en fazla beş vakit namazı kazaya kalmış kişi

¹³⁹ Mecdî, *a.g.e.*, 523

¹⁴⁰ Yusuf Sinaneddin, *a.g.e.*, 25a; Vassâf, *a.g.e.*, 395

Cemaat bulamadığında, rastladığı kimseleri toplayıp onlara imamlık ettiği (Okan, *a.g.e.*, 39; Büyükkaksoy, *a.g.e.*, 356; Çalıkoğlu, *a.g.e.*, 44; Eren, *a.g.e.*, 160) ve cemaat olmaları için parayla adam tuttuğu (Yazıcı, *a.g.e.*, 111; Araz, *a.g.e.*, 61; Demirci, *a.g.e.*, 13) da geçmektedir.

¹⁴¹ Tayşi, *a.g.e.*, 76

¹⁴² Taşköprülüzâde, *a.g.e.*, 369

¹⁴³ Eren, *a.g.e.*, 160; Tayşi, *a.g.e.*, 76

¹⁴⁴ Yusuf Sinaneddin, *a.g.e.*, 26b, 27a-27b; Hulvî, *a.g.e.*, 465; Vassâf, *a.g.e.*, 398

¹⁴⁵ Eren, *a.g.e.*, 127

kıyamette yüzü ak ola” diye ağlayarak çocuklara “amin” dedirtir, “bu asi kulun duası sizin aminlerinizin hürmetine kabul olur da yargılanıp affedilenlerden oluruz” derdi.¹⁴⁶ Çocuklar memnun olsun diye mektepten azat ettirirdi.¹⁴⁷

İnsanlara olduğu kadar hayvanlara da merhametliydi. “Komşumuz fareler incinmesin” diyerek evinde kedi beslemezdi.¹⁴⁸ Hayvanlara kötü muamele edenlere, “hayvanlarınızı aç, susuz bırakmayın; taşıyabilecekleri kadar yük yükleyin” hadisini hatırlatırdı.¹⁴⁹ Bir çiftçi, nasihatlerine cevaben serkeşlik etmiş ve “behey sufi, sen var git, pilavını ye, bize karışma!” demişti; böyle hallerde sabrederdi.¹⁵⁰ Bitkilere karşı da merhametliydi; onları çiğnememeye dikkat ederdi.¹⁵¹

Şeyhi Sümbül efendi, “Cüneyd-i Bağdadî’yi ve Bayezid-i Bestamî’yi görmedim’ diyenler bizim Merkez efendiyi görsünler” diyerek müridinin şahsiyetinin yüceliğine dikkat çekmiştir.¹⁵²

Mecdî Mehmed efendi, Merkez efendiyi şu mısralarla anlatmıştır:

Râ’î-i şer’î benî hâmi-i dîn-i Resûl
Fâris-i meydân-ı şer’î hâdi-i ehl-i yakîn
Kâşif-i sırr-ı ezeli vâkıf-i hâli
Hâfız-ı esrâr-ı dîn sâlik-i râh-i mübîn l 53

Hulvî, Merkez efendi için şu dörtlüğü yazmıştır:

Merkez-i dâire-i kutb-i ricâl-i Hakk idi
Nokta-i Besmele’nin nüktesinde elyâk idi
Ferd idi terk-i müsennât idüben âlemde
Hiç bir kâre mukayyed değil ol mutlak idi l 54

¹⁴⁶ Yusuf Sinaneddin, *a.g.e.*, 27b-28a; Hulvî, *a.g.e.*, 465

¹⁴⁷ Vassâf, *a.g.e.*, 400

Çocukların istirahat etmesi ve oynaması için cuma -bugünkü pazar- günlerinin tatil edilmesi fikrinin Merkez efendiye ait olduğu ve ilk defa o dönemde uygulandığı kaydedilmektedir. (Araz, *a.g.e.*, 59)

¹⁴⁸ Mecdî, *a.g.e.*, 523

¹⁴⁹ Yusuf Sinaneddin, *a.g.e.*, 26b-27a

¹⁵⁰ Büyükkaksoy, *a.g.e.*, 357

¹⁵¹ Eren, *a.g.e.*, 159

¹⁵² Eren, *a.g.e.*, 160; Tayşi, *a.g.e.*, 76

¹⁵³ Mecdî, *a.g.e.*, 523

¹⁵⁴ Hulvî, *a.g.e.*, 461

Merkez efendi

Osmânzâde Hüseyin Vassâf, Merkez efendiyi şu manzumeyle anlatmıştır:

Enîs-i zümre-i ahyâr Cenâb-ı şeyh Merkez'dir
Velâyet mülküne ser-dâr Cenâb-ı şeyh Merkez'dir

Lisân-ı feyzi olmuş hikmet-i aşkdan dürer-efşân
Misâl-i bülbül-i gül-zâr Cenâb-ı şeyh Merkez'dir

Cihâna velvele-endâz idi irşâd u tefsîrde
Mükemmel menba'-ı esrâr Cenâb-ı şeyh Merkez'dir

Vücûd-ı ekremi tebcîle şâyân zât-ı âlîdir
Mufahham pîr-i hayr-âsâr Cenâb-ı şeyh Merkez'dir

Muallâ türbesinden münteşirdir bû-yı sünbül-zâr
Mübârek kabri pür-envâr Cenâb-ı şeyh Merkez'dir

Garîbi kem-teri Vassâf'ının cânı gözü nûru
Veliyy-i mes'adet-girdâr Cenâb-ı şeyh Merkez'dir¹⁵⁵

¹⁵⁵ Vassâf, *a.g.e.*, 400

MENKİBELERİ

Merkez efendi hakkında nakledilen menkıbelerin¹⁵⁶ en bilinenleri şunlardır:

Sümbül efendi birgün müridlerine, “Hak rahmetinin tecellisi, toprak ananın bağrından renk renk, çeşit çeşit çiçekler fışkırıyor; birer demet çiçek toplayıp getirseniz gözümüz gönlümüz açılacak” der. Müridler, şeyhleri için birşey yapacak olmanın sevinç ve heyecanıyla kırlara dağılıp çiçeklerin en güzellerini aramaya başlarlar. Bir süre sonra ellerinde demet demet çiçeklerle dergaha dönüp sevinçle şeyhlerine takdim ederler. Yalnız Merkez efendinin elinde bir tane kurumuş çiçek vardır ve diğer müridlerin aksine düşüncelidir. Sıra kendisine geldiğinde mahcup bir halde şeyhinin yanına varıp “üstadım, hangi çiçeğe uzandıysam onu Allah’ı zikrederken buldum ve koparmaya kıyamadım, bu yüzden huzurunuzda bu cansız çiçekle geldim, kusurumu affediniz” der. Sümbül efendinin beklediği de budur. Merkez efendiye derin derin bakar ve “hamd olsun yüce Allah’a ki, senin iç gözlerine ilahi hikmet sürmesini çekmiş” diyerek memnuniyetini dile getirir.¹⁵⁷

Merkez efendi, şeyhi Sümbül efendinin kızı Rahime hatuna gönül verir ve huzuruna çıkarak kızıyla evlenmek istediğini bildirir. Sümbül efendi, “kırk çuval¹⁵⁸ altın getirirsen kızımı sana veririm” der. Merkez efendinin kırk çuval altını yoktur fakat şeyhinin isteğini kabul eder. Eline kazma kürek alıp çilehanesinin önündeki bahçeyi kazar, çıkan toprakları kırk çuvala doldurur, çuvalları hayvanlara yükleyip Kocamustafapaşa dergahının yolunu tutar. Dergahtan içeri girdiğinde herkesin gözü onun üzerindedir. Merkez efendi çuvalları boşaltmaya başladığında toprak yerine çil çil altınlar dökülür. Dergahtakiler gördükleri manzara karşısında şaşırıp kalırlar. Şaşırmayan tek kişi Sümbül efendidir; altınlara dönüp bakmaz bile ve “maksadımız altın sahibi olmak değil, dergahtaki herkesin Allah katındaki derecenin yüksekliğini anlamasını sağlamaktı, imtihanı geçtin” buyurur. Böylece, kızı Rahime hatunu, talebesi Merkez efendiyle evlendirir.¹⁵⁹

¹⁵⁶ Meşhur kişilerin, özellikle din büyüklerinin hayatlarını ve olağanüstü hallerini anlatan hikayelere “menkabe”, menkabelerin bir araya getirildiği eserlere “menakıbname” denir. “Menkabe” kelimesi galat olarak “menkıbe” şeklinde söylenmekte ve yazılmaktadır. Ruhunu geleneksel yapıdan alan ve halk muhayyilesinin ürünü olan menkabeler, edebiyatımız ve tasavvuf kültürümüz açısından önemli kaynaklardır. Menkabeler, ‘olağanüstü’nün zenginliğini taşıdığı gibi, kişiler ve dönemleriyle ilgili gerçekleri de anlatır; bu açıdan bakıldığında günümüz tarihi romanlarına benzer. Birçok kaynakta tesadüf edilmeyen bilgileri menakıbname, silsilename, mektubat gibi eserlerde bulmak mümkündür. (Sadettin Eğri, *Tasavvuf kültürünün kaynaklarından menkabeler ve Bursalı Mehmed Şuhûdi*, 268-269)

¹⁵⁷ Araz, *a.g.e.*, 58; Bursalı, *a.g.e.*, 347-348; Eren, *a.g.e.*, 110-111

¹⁵⁸ “Kırk deve yükü” (Araz, *a.g.e.*, 60) ve “bir deve yükü (iki çuval)” (Eren, *a.g.e.*, 114) olarak da geçmektedir.

¹⁵⁹ Okan, *a.g.e.*, 40-42; Araz, *a.g.e.*, 60; Bursalı, *a.g.e.*, 348-349; Eren, *a.g.e.*, 114

Merkez efendi

Rahime hatun Merkez efendiyle evlenip baba evinden ayrılır. Sümbül efendi birgün kızını ziyarete gider. Vardığında Rahime hatunu ocak başında, elini tencerenin altına tutmuş, parmaklarından çıkan alevlerle yemek pişirirken görür ve “Rahimecik ne yapıyorsun?” diye sorar. Rahime hatun, “dervişlere çorba pişiriyordum babacığım” diye cevap verir. Sümbül efendi, kızının da Merkez efendi gibi yüce bir varlık haline geldiğini anlar ve çok memnun olur.¹⁶⁰

Merkez efendi, Balıkesir’de¹⁶¹ bir cuma günü minbere çıkıp gözlerini kapatarak vaaz vermeye başlar. Halvetiyye tarikatını beğenmeyip inkar eden yöre halkı, kara sarıklı Merkez efendinin Halvetî olduğunu anlayınca kendisine itibar etmez. Cemaat birer ikişer camiye terkedip bağ ve bahçenin yolunu tutar.¹⁶² Camide yalnız kayyum kalır ve şeyhin yanına giderek, “şeyh efendi, ben de bağa gidiyorum; işte caminin anahtarı, giderken kapıyı kilitlersiniz” der. Merkez efendi gözlerini açıp camiye boş görünce, “sizler ihmal etseniz de melaike ve gayb ehli can kulağıyla bizi dinlemektedir” der ve gözlerini kapatıp vaazına kaldığı yerden devam eder. Akabinde gaybdan çeşitli sesler gelmeye başlar. Kayyum şaşırıp kalır ve hemen halka haber salar. Hadiseyi duyan halk camiye dönüp Merkez efendiden özür dileyerek kendisine intisap eder.¹⁶³

Nazar-ı ârif-i bi’llâh erişince cânâ

Baş eğer mi bu cihân içre olan Sultânâ¹⁶⁴

Merkez efendi yatsı namazından sonra hanımıyla otururken birdenbire bir zat gelir, Merkez efendiyle aralarında bazı konuşmalar olur ve birlikte çıkarlar. Biraz sonra elbisesi ıslanmış halde eve gelir. Hanımı hayretle, “yağmur yağmadı, neden ısladınız, bu ne acayip haldir?” diye sorar. Merkez efendi, “acayip değil” der. Sırtını silip elbisesini kurutan hanımı bu suyun deniz suyu olduğunu anlar ve “efendi, lütfedip söyleyin, nereye gittiniz?” diye sorar. Merkez efendi, kimseye söylememesi için yemin verdirdikten sonra, “gelen Hızır aleyhisselam idi, adalardan birinde bir hizmet emreylediler, onu yerine getirdik” der. Hanımı, “nereye gittiniz?” diye sorar fakat cevap alamaz. Merkez efendinin vefatından kırk gün sonra bir zat gelip şeyh

¹⁶⁰ Bursalı, *a.g.e.*, 349-350; Eren, *a.g.e.*, 115

Büyük, bakır bir tencereyi kucağına yerleştirip içinde helva karıştırmaya başladığı ve vücudunun hararetiyle helvayı pişirdiği de geçmektedir. (Okan, *a.g.e.*, 42-43)

¹⁶¹ “Batı Anadolu’daki Ayasluğ kasabası” (Hulvî, *a.g.e.*, 465), “Sultan Selim camii” (Vassâf, *a.g.e.*, 398) ve “Ayasofya camii” (Büyükaksoy, *a.g.e.*, 356) olarak da geçmektedir.

¹⁶² Halkın camiye terketmesinin sebebi, “Bursa’daki Emir sultanın muhibbi olmaları” (Yazıcı, *a.g.e.*, 112; Araz, *a.g.e.*, 60-61), “Merkez efendinin konuşmasının uzaması” (Demirci, *a.g.e.*, 12) ve “Merkez efendiye tanımamaları” (Eren, *a.g.e.*, 130) olarak da geçmektedir.

¹⁶³ Yusuf Sinaneddin, *a.g.e.*, 27a; Hulvî, *a.g.e.*, 465; Vassâf, *a.g.e.*, 398

¹⁶⁴ Hulvî, *a.g.e.*, 465

için nezir ve sadakalar getirdiğini söyler; vefatını öğrenince çok üzülür; hanımına, “Yemen’de ticaret yaparken gemilerimiz fırtınaya tutuldu; şeyh hazretleri gelip bizi bu afetten kurtardı” der.¹⁶⁵

Hulvî gam çekmez idik devr-i felekde bir kez,
Hoş nazar etse sana Kutb-i cihân şeyh Merkez¹⁶⁶

Merkez efendi birgün Fatih camiinden zaviyesine dönerken karşısına bir Hindli dikilip selam verir. Merkez efendi, “hoşgeldin, yürü zaviyemize gidelim, inşallah iş kolaydır” der. Birlikte yola koyulurlar ve şeyh önde, Hindli ardında zaviyeye girerler. Bu sırada müridlerden biri, “Efendi’nin sana nazarı var; hemen er gibi ol ki, bir iki erbainle muradına erişebilesin” der. Merkez efendi bu sözü işitip Hindliyi yanına çağırır ve “kamil mürşid, istidadlı olanı değil, kim olursa olsun, her talibi bir nefeste kamil eyleyen kişidir” dedikten sonra kulağına bazı sözler söyler, dua ederek onu kemale erdirir, hilafet verir ve Hindistan’da irşadla vazifelendirir. Bu zat, sayısız halifeler yetiştirerek Halvetiyye tarikatının Hindistan’da yayılmasını sağlar.¹⁶⁷

Merkez efendi bir gece dışarıdaki zaviyesinde halvete girer. Hanımı onu yanında göremeyince, cariyelerinden birinin yanına gittiğini zannedip arkasından gider. Merkez efendiyi zaviyenin avlusunda, başında bir külahla, Mevlevîler gibi sema ederken görür. Şeyh, “Allah bilir ama bir zaman sonra, zaviyemize yakın bir yere mevlevihane bina olunacaktır” der.¹⁶⁸

Merkez efendinin şöhretini duyan Yavuz Sultan Selim kendisini saraya davet eder. Merkez efendi saraya vardığında Sultan Selim’in namaz kıldığını görür ve “selamün aleyküm” diye selam verir. Sultan, namazını bitirdikten sonra biraz öfkeli, “namaz kılana selam verildiğini ilk defa senden duydum” der. Merkez efendi, “sultanım siz namaz kılmıyordunuz ki, ‘şu karşı duvara bir pencere açıtsam mı açtırmasam mı, açtırsam daha iyi olur’ diye düşünüyordunuz” der. Namazda gerçekten bunları düşünen Sultan Selim ses çıkarmaz, Merkez efendiye hürmet ve ikramda bulunur, o günden sonra kendisini daha çok takdir eder.¹⁶⁹

¹⁶⁵ Hulvî, *a.g.e.*, 466

¹⁶⁶ Hulvî, *a.g.e.*, 466

¹⁶⁷ Yusuf Sinaneddin, *a.g.e.*, 29b; Hulvî, *a.g.e.*, 466-467

¹⁶⁸ Hulvî, *a.g.e.*, 467

Sema ederken ayaklarının yerden kesildiği ve hanımının ağlayarak kendisinden özür dilediği de geçmektedir. (Büyükkaksoy, *a.g.e.*, 358-359)

¹⁶⁹ Eren, *a.g.e.*, 129; Küey, *Merkez efendi menkıbeleri*, 6. Merkezefendi Geleneksel Tıp Festivali, 3-12 haziran 2005

MESİR MACUNUNUN TARİHİ

Günümüze kadar yazılan eserlerin, makalelerin çoğunda ve halk arasında, Merkez efendinin, Manisa'da bulunduğu dönemde, "mesir" ismi verilen şifalı bir macun icad ettiği ve her yıl nevruzda¹ Sultan camii kubbelerinden halka saçılmasını istediği kabul görmektedir.

Merkez efendinin, mesir macununun mucidi olduğuna işaret eden en eski belge 1887 yılında yayınlanmış olan onuncu *Aydın Vilayeti Salnamesi*'dir. *Salname*'de, "Manisa'nın Mesiri" başlığı altında şu bilgiler verilmiştir: "Her sene martın dokuzuna müsadif olan nevruzda Manisa'da "mesir" namıyla bir cemiyet olduğu ve yevmi mezkürde oraya her taraftan külliyyetli halk toplandığı malumdur. Bu babda bazı malumat itası münasip görülmüştür. Malumat-ı tarihiyeye nazaran Manisa şehri kadimen şimdiki mevkiinin şarki cihetindeki dağ üzerinde müesses olup halbuki orası pek sarp ve taşlık bir mahal olduğuna ve cennetmekan Kanuni Sultan Süleyman han hazretlerinin zamanı saltanatlarında kesbi vüsat etmeğe başladığına mebni şehrin hali hazırdaki mevkiine nakli lüzumu tahakkuk eylemiş ve bu lüzum üzerine dağın altında en evvel Hakan-ı müşarünileyh hazretlerinin valideleri Hafize sultan hazretleri tarafından elhaletehaza mevcut ve mamur olan "Sultan camii şerifi" ile ittisalindeki medreseler bina, bir de bimarhane tesis ve inşa olunmuştur. Bundan sonra şehrin şimdiki mevkiinde haneler inşasına başlanıp ahiren Hatuniye camii şerifi dahi bina kılınmış ise de emri nakil bir sureti matlubede sürat peyda edemediğinde mebni bu babda bir çare taharri edilmiş, bu sırada Hatuniye camii şerifindeki dulhanede icra-yı tababetle meşgul bulunan ve Dersaadet'te defin-i haki ıtrnak ve Merkez efendi namıyla şöhet-yab olan şeyh Musa Muslihiddin kaddes-sırrehu hazretlerinin rey ü tensibleri ile tıbbi kadim ahkamına tevfiakan bir macun tertib ve bunun küçük küçük kağıtlara sarılarak her sene Nevruzunda salifüzzikr Sultan camii şerifinin kubbesinden halka saçılması ve bu sebeple bir cemiyet akd edilerek oraların gitgide şenlendirilmesi tasvib kılınmıştır. O vakitten beri bu vechile her sene cemiyet akd edilmekte ve camii şerifin kubbesi üzerinden halka kağıtlara sarılı macunlar saçılmaktadır.. Ve macun kırk türlü edviyei nebatiyeden mürekkeptir. Karanfil, yeni bahar, zencefil, galanga, kara biber, krem tartar, kişniş, havlican, kebabiye, hindistan cevizi, anason, hıyari şenbe, sakız, safran, darcın, üdülkahır, çöpçini, hardal, mersafi esmari, iksir, çivit, meyan balı, kalemi barid, tiryak, sarı halil, kara halil, raziyane, kimyon, zerdeçav, darçın çiçeği, hindistan çiçeği, çörek otu, darüfülful, ravent, limon tuzu, kakule, sinameki, vanilya, portakal kabuğu, topalak kökü, şeker."²

¹ Nevruz (yeni gün): Güneşin koç burcuna girdiği gündür. Rumi takvime göre yılın ve baharın başlangıcıdır. Rumi 9 mart, miladi 22 mart'a rastlar. Türklerde bayram olarak kutlanır.

² Köklü, a.g.e., 6-7

Bursalı Mehmed Tahir, *Aydın Vilâyetine Mensûb Meşâyih, Ulemâ, Şuarâ, Müverrihîn ve Etibbânın Terâcim-i Ahvâli* isimli eserinde şunları kaydetmiştir: “Mağnisa’da Sultan Câmi-i Şerîfi meşihatinde bulduklarından kırk bir türlü baharattan ibaret olmak üzere her sene nevrûz-ı sultanî’de binlerce halka tevzi olunmakta ve mesir namıyla yad edilmekte bulunan ma’cunun da mürettibi oldukları Mağnisa’da mütevâtirdir.”³

Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî* isimli eserinde şu bilgileri vermiştir: “Sultan Selim han-ı evvel validesi Bezm-i Alem sultanın Mağnisa’da inşa eylediği camii ile bimarhanesine memur olup fenn-i tıbbâ mensup olması hasebiyle, civarına ahalinin rağbeti için “mesir” denilen kırkbir nev-i edviyeden mamul macunu tertib ile Nevruzda Sultan camii kubbesinden etrafa saçılmasını icad eyledi ve bu suretle ahaliyi celbeyledi.”⁴

Sefîne-i Evliyâ müellifi Osmânzâde Hüseyin Vassâf şunları kaydetmiştir: “..Martta Nevrûz-ı Sultânî’de tertîb olunan Nevrûziye onun îcâd-kerdesi olup birtakım nâfi’ mevâddan mürekkeb olarak yapar, Manisa’da halka tevzî’ buyururlar imiş. Manisalı bir zât bunu fakîre hikâye etti. “Orada Merkez efendinin şöhreti vardır” dedi. Bunun elbette bir aslı var ki, üçyüzelli seneden beri bu ma’lûmât intikâl ede ede zamânımıza mutassıl olmuştur. Terceme-i hal kitâblarında, nasılsa mündemiç değildir.”⁵

Osman Şevki Uludağ, *Beşbuçuk Asırlık Türk Tabâbeti Tarihi* isimli eserinin “Manisa Bîmârhanesi” bölümünde şu bilgileri vermiştir: “..Bîmârhanenin binası تنها ve boş arazide yapıldığından dolayı, Merkez efendi civardaki ahaliyi oralarda yerleşmeye teşvik için kırk bir çeşit bitkiden yapılan Nevruz macununu, Nevruz gününde Sultan camii türbesinden saçtırmak gibi bir âdet koymuştur. Mesir ismi verilen bu macun, her sene özel bir merasimle saçılıyor ve bugün özel yeni bir gün kabul ediliyor.”⁶

Emel Esin, *Merkez Efendi (h. 870/1465 sıraları 959/1551) ile Şah Sultan hakkında bir haşîye* başlıklı yazısında, mesir terkinin, İlyas Horasânî’nin halvetle ilgili *Risâle*’sinde açıkladığı, “üçüncü halvet” sırasında iftarda yenmesi gereken lokmanın reçetesine çok benzediğini kaydetmiştir.⁷ Bu benzerlikten hareketle, Merkez efendinin, halvete soktuğu müridlerine bu reçeteyi uygulamış; halk arasında yayılınca aynı reçeteyi hazırlayıp şifa niyetine halka dağıtmış, bu hadiseden sonra

Terkipteki madde sayısı 41 olduğu için “..kırk türlü edviyei nebatiyeden mürekkeptir” ifadesinin yanlış yazıldığı anlaşıldığı kaydedilmektedir. (Köklü, a.g.e., 6-7)

³ Bursalı Mehmed Tahir, *Aydın Vilâyetine Mensûb Meşâyih, Ulemâ, Şuarâ, Müverrihîn ve Etibbânın Terâcim-i Ahvâli*, 13

⁴ Mehmed Süreyya, a.g.e., 430

⁵ Vassâf, a.g.e., 395

⁶ Uludağ, a.g.e., 125-126

⁷ Esin, a.g.e., 75

Merkez efendi

hekim olarak anılmış ve darüşşifanın hekimliğine yakıştırılmış olabileceği ihtimalleri üzerinde durulmuştur.⁸

Mesir macununun en az beşbin yıllık mazisinin olduğu; Sümerliler zamanında, Nippur şehrindeki İsin mabedinde, yılda bir gün, altın kaplar içinde muhafaza edilen her derde deva bir macun dağıtıldığı kaydedilmektedir.⁹ İ.Ö. 163-132 yılları arasında yaşayan, İran asıllı bir sülaleden gelen VI. Mithridates'in zehirlenmelerde panzehir olarak kullanılmak üzere bir terkip hazırladığı, bu terkinin Neron zamanında Andromaque tarafından "theriaque" adıyla geliştirildiği, Galen'in de bu yolda çalışmalarının olduğu bilinmektedir. Theriaque, sonraları her derde deva bir ilaç olarak meşhur olmuş, başta Venedik olmak üzere Avrupa'nın bazı şehirlerinde yılın belli günlerinde özel merasimlerle hazırlanmıştır. İslam medeniyetinde antik dönemin eserleri Arapçaya aktarılırken bazı Yunanca terimler tercüme edilememiş, okunuşları Arapçaya uydurularak yazılmıştır. Böylece "theriaque" kelimesi "tiryak" olarak tıp diline, "Venedik'ten tiryak gelinceye kadar Mısır'da adamı yılan öldürür" atasözüyle halk diline girmiştir. Mithridates'in terkihi de, "misiridates, misridates, misriditus, misroditos, misruditus, mesriditus, mesroditos" olarak çevrilmiştir. İshak bin Huneyn, 298/910 tarihli *Tarihü'l-Etibba ve'l-Felâsife* isimli eserinde hekimleri

⁸ Öngören, *Osmanlılar'da Tasavvuf: Anadolu'da Sûfiler, Devlet ve Ulemâ (XVI. Yüzyıl)*, 65

Mesir macununun icadıyla ilgili şu rivayetler de nakledilmektedir:

Hafsa sultan, Manisa'da bulunduğu dönemde ağır bir hastalığa yakalanır. Dönemin meşhur tabipleri derdine çare bulamayınca külliye'nin zaviyesinde şeyhlik yapan Merkez efendiye başvurur. Merkez efendi, 41 çeşit baharatı karıştırarak hazırladığı macunla Hafsa sultanı sağlığına kavuşturur. Bu şifalı macundan herkesin faydalanmasını isteyen Hafsa sultan, fazlaca yapıp nevrudza halka dağıtılmasını emreder. O tarihten itibaren, her yıl nevrudza Sultan camiinin kubbelerinden halka saçılır. (Hasan Özönder, *Mesir macununun tarihçesi*, Hayat Tarih Mecmuası, sa. 4, s. 26; Ünver, *Mesir tarihimiz*, 184; Avan, *Manisa mesir bayramı*, Manisa ve Mesir, sa. 6, s. 7; Ali Çımat, *Manisa mesir macunu ve Merkez efendi*, Manisa ve Mesir, sa. 5, s. 25; Hüseyin Akgül, *Mesir macunu ile ilgili gelenek ve inanışlar*, Manisa ve Mesir, sa. 6, s. 37; Köklü, *a.g.e.*, 4; Fikret Türkmen, *Manisa'da mesir bayramı*, Manisa Dergisi, sa. 28, s. 13; Recai Yahyaoglu, *Gizemli ve Muhteşem Bir Sağlık Sırrı: Mesir Macunu*, 19)

Merkez efendi, İstanbul'a giderken Manisa'ya uğrar. Hafsa sultanın yaptırdığı külliye'yi görünce çok etkilenir ve kendisini ziyaret edip buraya bir darüşşifa ilave ettirmesini tavsiye eder. Hafsa sultan, hekimbaşılık vazifesini üstlenirse darüşşifayı yaptıracığını söyler. Merkez efendinin vazifeyi kabul etmesi üzerine darüşşifanın inşasına başlanır ve iki ay içinde bitirilir. Merkez efendi burada 41 çeşit baharattan hazırladığı ve akıl hastalarına döğürdüğü macunu nekahat dönemindeki hastalara yedirir. Hastaların kısa sürede şifa bulması üzerine, macunun nevrudza halka dağıtılmasına karar verilir. (Hulûsi Tuser, *Manisa'da mesir bayramı*, Türk Folklor Araştırmaları Dergisi, c. 6, sa. 128, 2097-2098; Avan, *a.g.e.*, 7; Akgül, *a.g.e.*, 37; Yahyaoglu, *a.g.e.*, 19-20)

Spil dağı'nın eteklerinde kurulan Manisa'nın yeterince gelişemediği düşünülür ve ovaya kaydırılmasına karar verilir. Bu amaçla Hafsa sultan külliyesi inşa edilir. Halkın külliye etrafına yerleşmesi, böylece şehrin büyüüp gelişmesi planlanır. Merkez efendi, halkın külliye etrafına yerleşmesini teşvik etmek için 41 çeşit baharattan bir macun hazırlar ve nevrudza halka dağıtmak üzere bir şenlik başlatır. (Sadık Karaöz, *Mesir*, Türk Yurdu, sa. 266, s. 697; Özönder, *a.g.e.*, 24-25; Avan, *a.g.e.*, 7; Akgül, *a.g.e.*, 37-38; Yahyaoglu, *a.g.e.*, 20)

⁹ Ünver, *Türkiye'de eski ruh sağlığı üzerine bir deneme*, 3912; Ünver, *Mesir tarihimiz*, 183

sayarken, Mithridates'i "Mesriditus sahib-i akakîr", yani kökçü-eczacı olarak anmaktadır. İbn-i Sina, *Edviye-i Kalbiye* ve *Kanûn* isimli eserlerinin macunlar bahsinde, "öyle bir macundur ki, onu büyük Misruditus yapmıştır ve kendi adıyla anılır; özellikle zehirlenmeler konusunda faydası denenmiş bir ilaç olup başka hastalıklarda da kullanılırdı" dediği macunun terkiibini vermiştir. 60 madde ihtiva eden bu terkip ile mesir macununun terkiibi arasında benzerlikler vardır.¹⁰ Bu bilgiler, Merkez efendinin mesir macununu icad etmediğini, varolan bir macun geleneğini değiştirerek devam ettirdiğini, "mesir" isminin Mithridates'ten geldiğini¹¹ göstermektedir.¹²

A. Süheyl Ünver, *Türkiye'de nevrüz ve nevrüziye* başlıklı yazısında, Prof. Dr. Nafiz Uzluk'un, Ankara Tıp Tarihi Enstitüsü kütüphanesindeki *Gayatü-l Beyan fi Tedbir-il Bedanü'l İnsan* isimli tıp yazmasının 92a varlığında, mesir terkiibini metnin dışına kaydedilmiş olarak bulduğunu nakleder: "Hüvel muin. Hazret-i Merkez Muslihiddin Kuddise sırruhu hazretlerinin Mağnisa'da tertib kerdesi olub elyevm beher sene tabh ile ahaliye câmi' şerif kubbesinden kağıdlarla tevzi' ve taksim edilen nevrüziye macununun terkiibatıdır. Edviye 40. Karanfil, yeni bahar, zencefil, kalanga, kara biber, kırım tartar, kişniş, havlican, kebabiye, hindistan cevizi, anason, hıyarşenbe, sakız, zağferan, tarçın, üdü'l kahr, çöpüçini, hardal, miri-i safi simari, iksir, çivid, meyan balı, kalem-i barid, tiryak, sarı helile, raziyane, kimyon, zerdecâv, tarçın çiçeği, hindistan çiçeği, çörek otu, dârifülfül, ravend, limon tuzu, kakule, sinâmeki, vanilya, portakal kabuğu, topalak kökü, şeker."¹³ Bu terkiibin, *Aydın Vilayeti Salnamesi*'nde verilen terkiiple aynı olduğu, yalnız "kara helile"nin bulunmadığı görülmektedir. Nihat Nuri Yörükoğlu, kitap kenarındaki terkiibi incelediğini; terkiipteki madde sayısının 40 değil, 41 olduğunu farkettiğini; tercüme edilirken kara halile'nin yanlışlıkla atlandığını kaydetmiştir. Bu durumda, kitap kenarına elle yazılan terkiibin kaynağının *Aydın Vilayeti Salnamesi* olduğu anlaşılmaktadır.¹⁴

¹⁰ Bayat, *Yeni kaynakların ışığı altında Merkez efendi ve hakkında bazı yanlışlıkların düzeltilmesi*, 126; Bayat, *Mithridates'ten mesir'e*, Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları, sa. 4, s. 67-78; Bayat, *İbn-i Sina'nın Kanûn'unda ve Osmanlı tıp yazmalarında mesir*, Manisa, sa. 15, s. 9-16

¹¹ "Seyir edilecek, gezilecek yer; gezinti yeri" mânâsına gelen "mesir/mesire" kelimesiyle ilgisi olmadığı kaydedilmektedir. (Feridun Nafiz Uzluk, *Genel Tıp Tarihi I*, 63)

Bazı Osmanlıca kaynaklarda kelimenin daha da bozularak "mesrositos" şeklinde yazılmasından kelimenin Yunanca olduğu neticesine varılmış; "sitos" kelimesinin "yiyecek, gıda" mânâsına geldiği, bu durumda kelimenin mânâsının "mesir yiyeceği" olabileceği kaydedilmiştir. (Yörükoğlu, *Mesir sözcüğünün etimolojisi, mesir'in terkiibi ve ihdas sebebi*, Ankara Tıp Bülteni, sa. 2, s. 176-177)

¹² Uzluk, *a.g.e.*, 63-64; Baylav, *a.g.e.*, 100; Şehsuvaroğlu, *Eczacılık Tarihi Dersleri*, 100-104; Ünver, "Mesir Macunu", 37-38; Ünver, *Bahar macunları*, 16-19; Demirhan, *Prehistorik ve ilk çağlarda tıp tarihine genel bir bakış ve bu çağlardan kaynağını alan millî bir ilâcımız: mesir*, Baytop, *a.g.e.*, 19-20; Bayat, *a.g.e.*, 9-16; Bayat, *Mithridates'ten mesir'e*, 67-78; Bayat, *Yeni kaynakların ışığı altında Merkez efendi ve hakkında bazı yanlışlıkların düzeltilmesi*, 127

¹³ Ünver, *Türkiye'de nevrüz ve nevrüziye*, Vakıflar Dergisi, sa. 11, 227

¹⁴ Yörükoğlu, *a.g.e.*, 181-182

Merkez efendi

Merkez efendinin, 41 çeşit madde ihtiva eden mesir macununu, Manisa halkını külliye etrafına çekmek ve şehrin gelişmesini sağlamak amacıyla hazırladığını ve her yıl nevrüzde halka dağıtılmasını istediğini kabul etmek yerinde olacaktır.¹⁵

Mesir macununun faydalı etkilerinde yalnız terkipteki maddelerin değil, Merkez efendinin maneviyatından beslenen şifa verici bir özelliğe sahip olduğuna inanılmasının da rolü bulunduğunu düşünmek uygun olur.¹⁶ Hatta, beklenen etkilerin gerçekleşmesi için nevrüzde Sultan camiinden saçılan dualı macunların kapılarak yenmesi gerektiği, parayla alınan macunların aynı etkiyi yaratmayacağı söylenir.¹⁷

Mesir macununun her derde deva olduğuna¹⁸; ne niyetle yenirse öyle etki yapacağına¹⁹; ruh hastalıklarına²⁰, ağır hastalıklara²¹, çocuk hastalıklarına iyi geleceğine ve zayıf çocukları kuvvetlendireceğine²²; gelinlik çağındaki kızların o yıl evlenmesini²³, çocuk sahibi olamayanların o yıl çocuk sahibi olmasını sağlayacağına²⁴; yıl boyunca bütün dertlerden ve hastalıklardan²⁵, yılan, çıyan, akrep gibi haşeratın sokmasından ve öldürmesinden koruyacağına²⁶; kapı arkasına yapııştırılan kağıdının haşerati eve sokmayacağına²⁷ ve aç karna yenirse daha etkili olacağına²⁸ inanılmıştır.

¹⁵ Yörükoğlu, *a.g.e.*, 185

Terkipteki madde sayısının 41 olması, bu sayının Türk folklorunda kutsal sayılmasıyla açıklanmıştır. (Türkmen, *a.g.e.*, 12)

Nevrüzde dağıtılmasının tesadüf olmadığı; kış mevsiminden çıkan bedeni temizlemek, kuvvetlendirmek ve bahara hazırlamak niyetiyle bu günün tercih edildiği kaydedilmektedir. (Tuser, *a.g.e.*, 2098; Ünver, *Bahar macunları*, 16)

¹⁶ Ünver, *a.g.e.*, 20; Avan, *a.g.e.*, 8

¹⁷ Özönder, *a.g.e.*, 26; Akgül, *a.g.e.*, 39; Yahyaoğlu, *a.g.e.*, 34

¹⁸ Akgül, *a.g.e.*, 39

¹⁹ Ünver, *a.g.e.*, 20; Ünver, *Türkiye’de nevrüz ve nevrüziye*, 230

²⁰ Akgül, *a.g.e.*, 39

²¹ Akgül, *a.g.e.*, 39; Türkmen, *a.g.e.*, 13

²² Türkmen, *a.g.e.*, 13

²³ Özönder, *a.g.e.*, 26; Ünver, *Bahar macunları*, 20; Akgül, *a.g.e.*, 39; Türkmen, *a.g.e.*, 13

²⁴ Ünver, *a.g.e.*, 20; Akgül, *a.g.e.*, 39; Türkmen, *a.g.e.*, 13

²⁵ Baylav, *a.g.e.*, 101; Akgül, *a.g.e.*, 39

²⁶ Karaöz, *a.g.e.*, 698; Tuser, *a.g.e.*, 2098; Baylav, *a.g.e.*, 102; Şehsuvaroğlu, *a.g.e.*, 103; Özönder, *a.g.e.*, 26; Demirhan, *a.g.e.*; Akgül, *a.g.e.*, 39; Türkmen, *a.g.e.*, 13

²⁷ Akgül, *a.g.e.*, 39

²⁸ Ünver, *Türkiye’de nevrüz ve nevrüziye*, 230

MESİR ŞENLİĞİ

Yüzlerce yıldır süregelen mesir şenliği eski devirlerde daha canlı kutlanırdı. Şenliğin yaklaştığı haftalar öncesinden belli olurdu. Manisa halkı misafirler için hazırlık yapar, Manisa’da akrabası olanlar birkaç günlüğüne şehre gelirdi.²⁹

Sultan camii mütevellii nevrudan önce, mesir için gereken baharatı ve şekeri alıp darüşşifaya getirir, burada akıl hastalarına dövdürürdü.³⁰ Dövülen baharat Sultan imaretine gönderilir, kazanlarda kaynatılıp macun haline getirildikten sonra darüşşifada bir odaya konurdu. Macunun kağıtlara sarılmasına yardım etmenin sevap olduğunu düşünen gönüllüler, burada mesir’i küçük parçalar halinde kesip kağıtlara sararlardı. Bu kişilere, hizmetlerinin karşılığı olarak macundan istedikleri kadar yeme hakkı tanınır, fakat fazla yiyip israf etmemeleri için, bir damla bile su verilmezdi. Kağıtlara sarılan macunlar, saatlerce dışarıda bekleyen halka, hiçbir karşılık beklemeden dağıtılırdı. Önceleri her isteyene verilen macun, isteyenler çoğalınca Sultan camiinden saçılarak dağıtılmaya başlandı.³¹

Şenlik boyunca Manisa’ya “avizo” denilen ucuz tarifeli tren seferleri yapılır, civar illerde yaşayan halk bu trenlerle akın akın Manisa’ya gelirdi.³² Halk, sabahın erken saatlerinden itibaren Sultan camiinin avlusunda toplanmaya başlar ve heyecan içinde beklerdi. Mesir saçma merasiminin başlamasıyla heyecan daha da artardı. Genç kızlar, ellerindeki kınaları, mesir saçan hafızlara göstererek “*Hafız kınalarımına baksan ya / Baksan da macun atsan ya*” diye mani söyler, istedikleri olmayınca da, “*Kınalarımına bakmaz ki / Baksa da atmaz ki*” diyerek üzüntülerini dile getirirlerdi.³³

Macun kapmayı başarabilenler sevinir, birazını yılın en kıymetli hediyesi olarak tanıdıklarına gönderirlerdi.³⁴ Kapamayanlar ise zehirli hayvan sokmasına karşı hazırlıksız olmanın verdiği korkuyla üzülmüşlerdi. Fazla macun kapanlar, “ballı bahar, ballı bahar! yılan, çıyan sokmaz!” diye bağırarak satarlardı. Merkep fiyatına macun satıldığı olurdu.³⁵ Şakacı olanlar da, “ya yılan, çıyan körse ne yaparsın?” diye alay ederlerdi.³⁶

Macun dağıtma merasiminden sonra çarşıda açılan sergilerden alışveriş yapılır, çeşitli eğlencelerle mesir kutlanırdı. Bayraklarla ve yeşil dallarla süslenmiş mesir trenleri akşama doğru dönerdi. İzmir’de mesir’e gidemeyenler, Karşıyaka

²⁹ Bayat, *Manisa Mesir Bayramı ve Dârüşşifâ’sı*, 22

³⁰ Akıl hastalarının başında duran kişinin, her tokmak vuruşunda hastalara “Allah” dedirttiği; “okunmuş mesir” sözünün buradan geldiği kaydedilmektedir. (Akgül, *a.g.e.*, 39)

³¹ Karaöz, *a.g.e.*, 698; Özönder, *a.g.e.*, 26

³² Tuser, *a.g.e.*, 2099

³³ Özönder, *a.g.e.*, 26; Avan, *a.g.e.*, 9; Akgül, *a.g.e.*, 39

³⁴ Özönder, *a.g.e.*, 26

³⁵ Özönder, *a.g.e.*, 26

³⁶ Özönder, *a.g.e.*, 26; Karaöz, *a.g.e.*, 698

istasyonunda, davul-zurna çalıp zeybek oynayarak gelenleri karşılar, trendekiler de karşılamaya gelenlere mesir macunu saçardı. Halk gece yarısına kadar eğlenir, böylece Karşıyaka'da da bir mesir merasimi olurdu. Buna “mesir dönüşü” denirdi.³⁷

Mesir geleneği 1926 yılında, dönemin Manisa valisi Müştak Lütfi tarafından “saltanat bakiyesi” sayılarak kaldırılmış, 1951 yılında tekrar başlatılmıştır.³⁸ Günümüzde mesir şenliği Manisa Valiliği, Manisa Belediyesi ve Manisa'yı, Mesir'i Tanıtma ve Turizm Derneği tarafından düzenlenmekte ve Manisa'nın kültürel, turistik ve ekonomik hayatına önemli katkı sağlamaktadır. Şenlik öncesinde şehri tatlı bir telaş kaplamakta, Manisa dışından gelecek misafirler için hazırlıklar yapılmaktadır. Şenliğin ilk günü, dualar okunarak mesir karma merasimi yapılmakta; sonraki günler sergiler, konserler, gösteriler, paneller gerçekleştirilmekte; son gün, Hafsa sultanın Merkez efendiye mesir macununun halka dağıtılmasına ilişkin berat vermesi canlandırılmakta ve ardından temsili Merkez efendi Sultan camiinin kubbesinden avluda toplanan halka mesir macunu saçılmaktadır.

Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu (1900-1978), 1923'te yayınlanan “Mesir Serpen Softa” başlıklı yazısında mesir şenliğini şöyle anlatmıştır:

“Eski tarihle 9 mart mesir günü yaklaşıyor. Manisa'ya yeni bir can geliyor. Bütün senenin gece ve gündüzünde feci bir yeknesaklıkla uyur gibi duran bu Anadolu şehri uyanıyor. Yollar gündün güne doluyor. Trenler yukarıdan aşağıdan birçok yolcu getiriyor. Evlerde misafirler kabul ediliyor, yataklar çıkıyor, sofralar kuruluyor. Çocuklar bayrama hazırlanır gibi hazırlanıyor. İnce, süslü ve açık esvaplar dikiliyor, mestler kunduralar atılıyor. Açık renkli çekme pabuçlar alınıyor. İhtiyarlar yeni bir hayata kavuşacak gibi gülüyor, seviniyor. Çarşıda yemişi ve şekerci dükkanlarında rengarenk mesir kavanozları sıralanıyor. Mesir macunları süslü kağıtlara sarılıyor. Kahvehaneler temizleniyor, meydanlarda, köşebaşlarında çardaklar kuruluyor. Demiryolundan Sultan önüne kadarki güzergahta çiğerciden, köfteciden, sarrafa kadar birçok esnaf peydah oluyor. Hele Sultan önü geçilecek gibi değil.

Manisa'nın meşhur mesir bayramı, o korkunç gürültüler, bağırtılı merasim burada Sultan camiinin avlusunda yapılacak. Manisa tumarhanesindeki delilerin yüzleri gülüyor. Kendilerini seyretmeye gelenlere müjdelere veriyorlar, hazırlanıyoruz diyorlar. Manisa'da mesir günü martın dokuzuna mahsus adeta bir panayırdır. O gün Sultan camiinin minarelerinden, kubbelerinden ve medrese kiremitlerinden kağıtlara sarılı kırkbir türlü baharatlı macunlar saçılır. Bu macunları imarethanede zararsız deliler kaynatır, kağıtlara sarar ve şehrin uleması dualar okur, üfler. Dört gün sonra martın dokuzudur. O gün öğle namazından sonra bütün

³⁷ Tuser, *a.g.e.*, 2100

³⁸ Avan, *a.g.e.*, 9; Çımat, *a.g.e.*, 24

Manisa, misafiri, kadını, erkeği ve yabancı ile bu meydanda bir tek insan uğuldayacak, bağırarak, mesir kapışacak. O gün geliyor. Fakat bugünü, Manisa'da Sultan camiinin iç medresesindeki genç softa Gördüslü Hafız kadar kim özleyebilir? Ne Uzun çarşıdaki helvacı, ne Hafız'ın refikleri, ne de en uzak yerlerden sırf o gün için gelen seyirciler bu Hafız kadar helecanlı ve meraklı değildir. Zira Gördüslü Hafız'a iki gün evvel imaretçi başı dış avlunun kapısı üzerine çıkacağı, kadınlara mesir serpeceğini söyledi.

Mesir akşamı Hafız neşeliydi. Sevgilisine kavuşacak insanlar gibi yerinde duramıyor, sığıyor, gayri ihtiyarı gülüyor ve burun deliklerini açarak derin derin soluyor. O sabah mutad-ı hilafına karanlıkta uyandı. Akşamdan hazırladığı temiz latasını ve yeni elfiyesini giydi. Fesini dizine koyup sarığını yeniden sardı ve hemen sokağa fırladı, demir yoluna indi. İçinde müthiş bir süratle dönen bir makine varmış gibi savruluyor, koşuyor ve rast geldiği evlerin duvarlarına sıçrayarak çiçekler koparıp sarığına takıyordu. Öğleye bir saat kala medreseye döndü. Sultan önü ta mezarlıktan başlayarak mahşer gibi kalabalıktı. Kahvehaneler doluydu. Kadınlar ve erkekler oluk gibi akıyordu. Gördüslü Hafız bu kalabalığın içinden güç hal ile geçti, bitkin bir haldeydi, elleri ayakları titriyordu. Herkes için eğlence olan bu gün onun için azaptı. Hemen öğle olsun işini bitirsin ve kurtulsun diye bekliyordu. Erkekler, kadınlar tarafı doldu. Delikanlılar ağaçların üstüne tırmandı. Kubbelerin ve kiremitlerin üstüne mesir sinileri kondu. Mesir serpecek olanlar yerlerine yerleşti. Kubbe üstündekilerle şadırvana çıkanlar kaymamak için kendilerini kubbelerin ay yıldızına bağladılar. Herkes ezanı ve namazı bekliyor. Bütün kulaklar namazdan sonraki duadaydı. Gördüslü Hafız dış avlunun kapısının önünde başını önüne eğmiş etrafına bile bakamıyordu. Meydan gittikçe doluyor, kadınlar bağırıyor, çocuklar ağlıyordu. Eh nihayet bütün eller yukarı kalkıyor ve mesir duası başlıyor, herkesin kalbi atıyor, son cümleyi bekliyor. Bu sırada birdenbire sessizlik içinden bir uğultu koptu. Havadan beyaz kağıtlara sarılı mesirler ölmüş kuşlar gibi düşüyor, erkekler tarafından kalın ahenkli sesler çıkıyor, siyah ve çatlak eller havada boğuşuyor. Yarısına kadar tersine açılmış şemsiyeler yukarıya çıkıyor, aşağıya iniyor. Yere düşenler eziliyor, ayağına basılanlar haykırıyor. Kadınlar tarafında sesler daha ince, boğuşma daha gülünç.. Örtüsünü sımsıkı bağlamış ihtiyarlar, çarşafının yeldirmesi düşmüş, saçları uçan kadınlar boğuşuyor. Kimisi "buraya oğlum buraya" diyor. Kimisi öfkeleniyor, kimisi ağlıyor. Fakat kapının duvarı üstündeki Hafız'ın takati kalmamıştır. Belki buraya çıktığından beri dört beş defa kararan, tersine dönen gözleri birşey görmüyor, bacakları titriyor, göğsü bir tuhaf kabarıyor. Elinden gelse daha yarıya bile gelmemiş mesir sinisini, kınalı ellerini kendine doğru uzatan kadınların üstüne atıp kurtulacak.

Kadınlar bütün şiddetiyle bağırıyor, boğuşuyorlardı. Parmakları kınalı, avucu karanfil çiçeğinden yakılı bir el çırpınarak ona doğru uzandı, "bana, bir tane bana" dedi. Deminden beri ne olduğunu bilemeyen genç softa bu sefer bütün bütün şaşırıldı.

Yanındaki siniyi olduğu gibi yere fırlattı. Arkasından da kendini bırakıverdi ve olduğu gibi kadınların üstüne yıkıldı.”³⁹

Yakup Kadri Karaosmanoğlu (1889-1974), 1957 yılında yayınlanan *Anamın Kitabı* isimli eserinin “Manisa’da Mesir Bayramı, Kiraz Yaylaları ve Yaz” bölümünde mesir şenliğine dair hatıralarını anlatır:

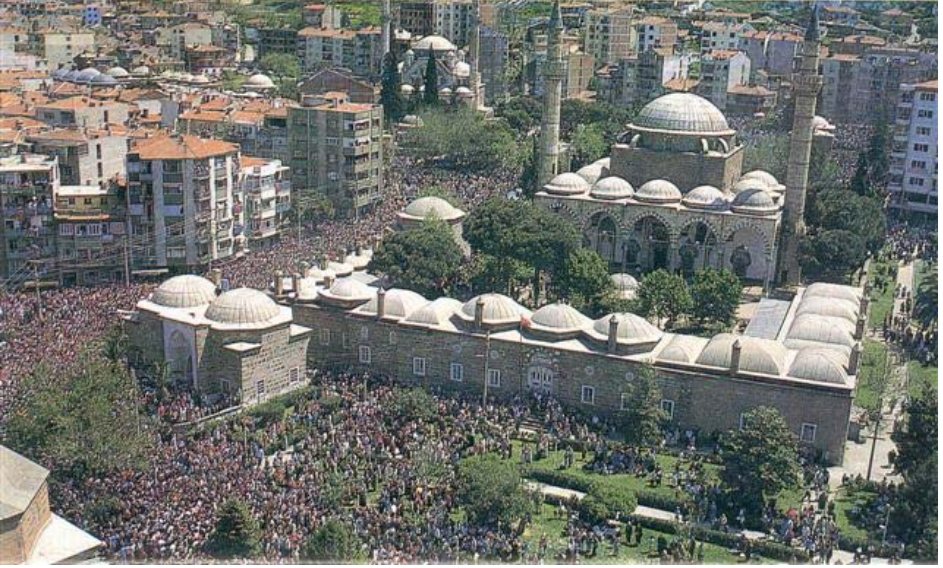
“İkinci Abdülhamid’in Manisa’ya sürdüğü bir vezir, Rüştü paşa, her nevrüz günü mesir şenlikleri olurken “neyleyim seyr-i mesiri dil esir-i gam iken” dermiş. Bu hüzünlü mısra, Manisa halkı içinde yalnız babamın kalbinde yer etmişti. O da aynı gün hep bunu tekrar eder dururdu. Lakin, kendine göre bir sürgün hayatı geçiren annem de dahil olmak üzere büyüklü küçüklü bütün Manisalıların ve bütün Aydın vilayeti halkının bu en neşeli, en cümbüşlü bayramıydı. O gün hava bozuk ve yağmurlu da olsa herkes yazlık elbiselerini giyinir, süslenir püslenir ve gülüşerek oynaşarak Sultan meydanına koşuşurdu. Sabahın ilk saatlerinden itibaren “avizolu” trenler İzmir’den ve İzmir’in demiryolu üzerindeki bütün liva ve kaza merkezlerinden buraya kadın erkek, çoluk çocuk binlerce kişiyi alıp getirmiştir. Öğleye varmadan çok evvel, meydan iğne atsan düşmez bir kalabalıkla dopdoludur. Öylesine ki, bir defa, Sultan camiinin minaresinden aşağıyı seyrederken yanımda duran genç bir softa: “aman Allahım, acaba mahşer buradan da mı izdihamlı olacak?” diye haykırmıştı.

İşte bu insan yığını, kucaklarında kocaman kocaman sepetleriyle medresenin, imarethanenin kubbelerin üstünde çömelip oturmuş bulunan macun saçıcıları ayağa kalkıp da kağıtlara sarılı baharatlı şekerlemeleri avuç avuç serpmeye başlayınca, bir rüzgarın dalgalandırdığı ormana dönerdi ve o anda binlerce kolun uçlarındaki binlerce açık avuçlarla, hep birden, ağaç dalları halinde sağa sola sallanarak yukarıya doğru uzandığı görülürdü. Bunlar arasında birçok tersine çevrilmiş şemsiyeler de vardı ki, içleri, birer kelebek ağı gibi, türlü renkte minicik minicik macun paketleriyle dolardı.

Mesir macunlarının asıl böyle itişe kakışa kapışılarak yenilmesi sevapmış. Bunu bana her mesir tekrar eden ninem ne yazıktır ki, hiçbir yıl o sevabı işleyememiş ve her yıl annemin, “ayıptır valde, size yakışmaz” ihtarları karşısında, lando arabasının köşesinden meydanlıkta kaynaşan halkın manzarasını, içini çekerek seyretmekle kalmıştır. Ben de pek küçükken onun yanbaşımdan, biraz büyüdükten sonra mahalle arkadaşlarımla çıktığım minare şerefelerinden veya duvar üstlerinden o halka bakarken aynı hisle içimi çeker dururdum..”⁴⁰

³⁹ Lütfi Düzdemir, *Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu’nun 1923 yılında Yeni Mecmua’da yayınlanan “Mesir serpen softa” başlıklı yazısı*, Manisa Dergisi, sa. 13, s. 35-36

⁴⁰ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Anamın Kitabı*, 124-128

Mesir Şenliği

Merkez efendi

MESİR MACUNUNUN TERKİBİ

Mesir macununun terkbine giren baharatın özellikleri şöyledir:

Anason (*Pimpinella anisum* L.)

Meyveleri kullanılır; keskin kokulu ve baharlıdır.

Gaz giderici, iştah açıcı, süt arttırıcı ve uyku vericidir.

Çivid (çivitotu) (*Isatis tinctoria* L.)

Yaprakları kullanılır; mavi boya (indigo) elde edilir.

Yara iyi edici ve ishal kesicidir.

Çöpüçini (*Smilax china* L.)

Rizomları kullanılır.

Kan temizleyici ve ağrı kesicidir.

Çörekotu (*Nigella sativa* L.)

Tohumları kullanılır; acımsıdır.

İdrar arttırıcı, iştah açıcı, süt arttırıcı, adet söktürücü ve bağışıklık güçlendiricidir.

Darifüfül (*Piper longum* L.)

Meyveleri kullanılır; acıdır.

Mide yatıştırıcı ve iştah açıcıdır.

Hardal (*Brassica nigra* (L.) Koch)

Tohumları kullanılır; baharlıdır.

Mide yatıştırıcı ve iştah açıcıdır.

Havlican (küçük havlıcan) (*Alpinia officinarum* Hance)

Rizomları kullanılır; acıdır.

Mide yatıştırıcı, balgam söktürücü ve ağrı kesicidir.

Hıyarşenbe (*Cassia fistula* L.)

Meyveleri kullanılır.

Bağırsak yumuşatıcıdır.

Hindistan cevizi, Hindistan çiçeği (*Myristica fragrans* Houtten)

Tohumları ve çiçekleri (besbase) kullanılır; keskin kokulu ve baharlıdır.
Gaz giderici, iştah açıcı ve mikrop kırıcıdır.

Kakule (*Elettaria cardamomum* Maton)

Meyveleri kullanılır; hoş kokulu ve baharlıdır.
Gaz giderici ve iştah açıcıdır.

Kalanga (büyük havlıcan, galanga) (*Alpinia galanga* Swarz)

Rizomları kullanılır; acıdır.
Mide yatıştırıcı, balgam söktürücü ve ağrı kesicidir.

Karabiber (*Piper nigrum* L.)

Meyveleri kullanılır; keskin kokulu ve acıdır.
Mide yatıştırıcı ve iştah açıcıdır.

Kara halile (*Terminalia chebula* Retz)

Meyveleri kullanılır.
Az alındığında ishal kesici, fazla alındığında bağırsak yumuşatıcıdır.

Karanfil (*Eugenia caryophyllata* Thunb.)

Çiçek gencaları kullanılır; hoş kokulu ve baharlıdır.
Mide yatıştırıcı, sinir sistemini uyarıcı ve mikrop kırıcıdır.

Kebabiye (*Piper cubeba* L.)

Meyveleri kullanılır; keskin kokulu ve acıdır.
İştah açıcı ve mikrop kırıcıdır.

Kimyon (*Cuminum cyminum* L.)

Meyveleri kullanılır; keskin kokulu ve baharlıdır.
Gaz giderici, iştah açıcı, idrar söktürücü, sinir sistemini uyarıcı ve terleticidir.

Kişniş (*Coriandrum sativum* L.)

Meyveleri kullanılır; keskin kokulu ve baharlıdır.
Gaz giderici ve iştah açıcıdır.

Merkez efendi

Meyan (*Glycyrrhiza glabra* L.)

Kökleri kullanılır; tatlıdır.

Mide yatıştırıcı, balgam söktürücü ve idrar arttırıcıdır.

Mirri safi simari (mirra) (*Commiphora myrrha* Engl.)

Gövdesinin yaralanmasıyla elde edilen usare kullanılır; acımsıdır.

Sinir sistemini uyarıcı ve mikrop kırıcıdır.

Portakal (*Citrus aurantium* L.)

Kabuğu kullanılır; hoş kokulu ve acıdır.

Mide yatıştırıcı ve iştah açıcıdır.

Ravend (*Rheum officinale* Baillon)

Rizomları kullanılır.

Az alındığında ishal kesici, fazla alındığında bağırsak yumuşatıcıdır.

Raziyane (rezene) (*Foeniculum vulgare* Miller)

Meyveleri kullanılır; keskin kokulu ve baharlıdır.

Gaz giderici, iştah açıcı ve süt arttırıcıdır.

Sarı halile (*Terminalia citrina* Roxb.)

Meyveleri kullanılır.

Az alındığında ishal kesici, fazla alındığında bağırsak yumuşatıcıdır.

Sinameki (*Cassia acutifolia* Del., *C. angustifolia* Vahl.)

Yaprakları kullanılır.

Bağırsak yumuşatıcıdır.

Tarçın, Tarçın çiçeği (*Cinnamomum cassia* (Nees) Blume, *C. zeylanicum* Nees)

Kabuğu ve çiçekleri kullanılır; hoş kokulu ve baharlıdır.

Gaz giderici, ishal kesici ve mikrop kırıcıdır.

Topalak (buhur-u meryem) (*Cyclamen coum* Miller)

Yumruları kullanılır.

Sinir sistemini uyarıcı, kusturucu ve bağırsak yumuşatıcıdır.

Udü'l kahr (nezleotu) (*Anacyclus pyrethrum* DC.)

Kökleri kullanılır; hafif kokulu ve acıdır.

Tahriş etkisinden dolayı haricen kullanılır; ağrı kesici ve mikrop kırıdır.

Vanilya (*Vanilla planifolia* Andrews)

Meyveleri kullanılır; acıdır; mayalandırılarak hoş kokulu “vanilin” elde edilir.

Mide yatıştırıcı, sinir sistemini uyarıcı ve cinsel gücü artırıcıdır.

Yenibahar (*Pimenta officinalis* Lindl.)

Meyveleri kullanılır; keskin kokulu ve baharlıdır.

İştah açıcı ve ishal kesicidir.

Zağferan (safran) (*Crocus sativus* L.)

Stigmaları kullanılır; keskin kokulu ve acımsıdır; sarı boya elde edilir.

Mide yatıştırıcı, iştah açıcı, sinir sistemini uyarıcı ve adet söktürücüdür.

Zencefil (*Zingiber officinale* L.)

Rizomları kullanılır; keskin kokulu ve acımsıdır.

Gaz giderici ve yatıştırıcıdır.

Zerdeçav (zerdeçal) (*Curcuma longa* L.)

Rizomları kullanılır; acımsıdır.

Gaz giderici ve safra artırıcıdır.⁴¹

Terkibe bunların haricinde, iksir, tiryak, sakız, şeker, limon tuzu, kalem-i barid ve kırım tartar⁴² ilave edilirdi.

Mesir macunu, günümüzde daha az maddeyle yapılmaktadır.⁴³

⁴¹ Baytop, *Türkiye’de Bitkiler ile Tedavi*

⁴² “Krem tartar”, “potasyum tartarat” isimleriyle de bilinen bir tuz türüdür; idrar söktürücü ve bağırsak boşaltıcıdır.

⁴³ Baylav, *a.g.e.*, 102; Şehsuvaroğlu, *a.g.e.*, 103; Ünver, *Bahar macunları*, Hayat Tarih Mecmuası, sa. 2, s. 19; Ünver, “*Mesir Macunu*”, 38

MERKEZ EFENDİ KÜLLİYESİNİN TARİHİ

Günlük hayatın beşeri, dini, sosyal, kültürel ve ekonomik ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla inşa edilen yapılar topluluğuna “külliye” denir. İçinde cami, zaviye, imaret, medrese, kütüphane, darüşşifa, han, hamam, çarşı, türbe gibi yapıları barındıran külliyeler İslam medeniyetiyle gelişmeye başlamış, Osmanlı döneminde son şeklini almıştır.¹

Merkez efendi külliyesinin temelleri, şifalı suyun bulunmasından sonra, Merkez efendi ve müridlerinin bu bölgeye cami, tekke ve hamam inşa etmeleriyle atılmıştır.

Caminin üzerinde kitabe olmadığı için hangi yılda inşa edildiği belli değildir. Ayvansarâyî, banisinin Merkez efendi olduğunu kaydetmiş ve “bu câmi’in havlısında zâviye ve hücerât binâ edüb anda terbiye-i fukarâya meşğûl iken şeyh Sümbül efendi rihletinde, anın makâmına nakl olunub Kocamustafapaşa hânkâhında ikâmetle irşâd-ı ibâdullaha meşğûl olmuştur..” demiştir.² Merkez efendinin caminin avlusunda zaviye ve hücreler yaptırdığını, burada dervişlerin terbiyesiyle meşgulken Sümbül efendinin vefatı üzerine Kocamustafapaşa dergahına geçtiğini söyleyen bu ifadeye göre caminin Sümbül efendinin vefatından (936/1529) önce inşa edilmiş olması gerekir, fakat bu mümkün değildir. Merkez efendinin, Hafsa sultan külliyesi inşa edildikten sonra Manisa’ya gittiği ve şeyhinin vefatına kadar burada kaldığı bilinmektedir. Sunduk dedenin tekkesinde şeyhlik yaptığı dönemde böyle bir teşebbüste bulunduğu dair de kayıt yoktur. Ayvansarâyî’nin verdiği bilginin halk arasındaki bir rivayetten doğmuş olma ihtimali yüksektir.³

Merkez efendinin 959/1552 tarihli vakfiyesinde yalnız hamam, bahçe ve dükkanlardan bahsedilmesi caminin Merkez efendinin vefatından sonra yaptırılmış olma ihtimalini akla getirmekteyse de, Şah sultanın 977/1569 tarihli vakfiyesindeki “mahmiye-i Kostantiniyye ebvâbundan Yeni Kapu hâricinde, merkez-i dâire-i irşâd, merhûm şeyh Merkez efendi mezâr-ı rahmet-medârları civârında, binâ buyurdıkları câmi-i şerîfin..” ifadesi⁴ ve *Lemezât, Hadîkatü'l-Cevâmi* gibi eserlerin beyanıyla, caminin Merkez efendi tarafından yaptırıldığı, fakat nedense vakfiyesinde bahsedilmediği neticesine varılmaktadır.⁵

Merkez efendi külliyesinin tarihi, gelişimi ve külliyei oluşturan yapıların özellikleri M. Baha Tanman tarafından incelenmiştir.⁶

¹ Bayat, *Manisa Hafsa sultan külliyesi ve darüşşifası*, Türk Kültürü, sa. 190, s. 596

² Ayvansarâyî, *Hadîkatü'l-Cevâmi*, 307-308

³ Yazıcı, *a.g.e.*, 109

⁴ Esin, *a.g.e.*, 82

⁵ Velikâhyaoğlu, *a.g.e.*, 184-185

⁶ Tanman, *a.g.e.*, 104-113

Mütevazı bir zaviye niteliğindeki ilk tekkeyi Merkez efendi ile mensupları kendi imkanları ve bizzat elleriyle inşa etmişlerdir. Daha sonraları, Şah sultan tekkeyi vakıflarla donatmış, yapılarını genişletmiş, mimar Sinan eliyle cami-tevhidhaneyi yeniden inşa ettirmiştir. Merkez efendinin vefatını müteakip kabrinin üzerine, muhtemelen Şah sultan tarafından bir türbe inşa ettirilmiştir. Böylece, başlangıçtaki mimari planı tam olarak bilinmeyen, ancak sınırlı olduğu tahmin edilebilen Merkez efendi tekkesinin, cami-tevhidhane, çilehane, derviş hücreleri, selamlık, harem, mutfak, taamhane, türbe, hazire ve hamamdan oluşan tam teşekküllü bir tarikat tesisi haline geldiği söylenebilir. Bugün bu tarikat tesisi, Zeytinburnu sınırları içinde, Osmanlı dönemindeki ismi “Mevlevihane yenikapısı” olan Mevlanakapı'nın dışında, kendi ismini taşıyan mahalle ve cadde üzerinde yer almaktadır.

Merkez efendi tekkesi, bir âsitane⁷ veya pir makamı⁸ olmamasına rağmen, Merkez efendiye hayattayken gösterilen sevgi ve saygının vefatından sonra da devam etmesi ve türbesinin en itibarlı ziyaretgahlardan biri olması neticesinde, kuruluşunu izleyen yüzyıllar boyunca İstanbul'un en önemli tasavvuf merkezleri arasında yer almış; Sümbüllü'nün âsitanesi ve pir makamı olan Kocamustafapaşa dergahından sonra en önemli ikinci merkez olmuştur. Ayin günü perşembe olan tekkenin geçen yüzyılda bile oldukça kalabalık bir nüfusu barındırdığı; Dahiliye Nezaretî'nin 1301/1885 tarihli istatistik cetvelinden burada 11 erkek ile 9 kadının yaşadığı tespit edilmektedir. Bu durumundan dolayı, tekkenin binaları çeşitli tarihlerde tamir edilmiş, bazı binalar tekrar inşa edilmiş, yeni binalar ilave edilmiş, tekkenin gelirleri ek vakıflarla genişletilmiş; tekke çevresinde, sur içindeki Kocamustafapaşa külliyesi ve Üsküdar'daki Aziz Mahmud Hüdayi külliyesi gibi bir tür tarikat külliyesi oluşmuştur.

Külliyenin zaman içinde geçirdiği bütün aşamalar tespit edilemese de şu önemli hadiseler kaydedilebilir: tekkenin mensuplarından veya muhiplerinden olduğu anlaşılan defterdar Abdülbaki paşa (v.1033/1624), 1027/1618'de mimar Sedefkâr Mehmed ağaya bir darülcürre inşa ettirmiş; 1227/1812'de cümle kapısının yanına ufak bir çeşme konmuş; 1229/1813'de Merkez efendinin türbesi tamir edilmiştir. II. Mahmud (1223-55/1808-39) 1252/1836'da tekkeyi yenilemiş, bu arada cami-tevhidhane, Merkez efendinin türbesi, cümle kapısı ve bunun yanındaki diğer türbe tekrar inşa edilmiş, muhtemelen diğer bölümler de elden geçirilmiştir. Merkez efendinin türbesinin bu tarihte genişletildiği, ahşap harem dairesinin 19. yüzyılın ikinci yarısında tekrar yapıldığı belli olmaktadır. Muhtemelen haremle birlikte selamlık, derviş hücreleri, mutfak, taamhane ve diğer bölümler de yenilenmiştir. Avludaki kuyu bileziği ile şadırvan da bu dönemin ürünleridir.

⁷ Âsitane: bir tarikatın veya tarikat kolunun merkezi

⁸ Pir makamı: tarikat veya tarikat kolunun kurucusu olan pir türbesini barındıran tekke

Merkez efendi

Külliye'nin arsası, kuzey-güney doğrultusunda uzanan Merkezefendi caddesiyle ikiye ayrılmıştır. Bu caddenin devamı niteliğindeki meydancığın doğusunda tekkenin cümle kapısı, kapının sağında küçük bir çeşme, solunda küçük türbe; batısında cümle kapısının karşısında harem dairesi; kuzeyinde darülkurra; güneyinde cadde üzerinde hamam bulunmaktadır. Cümle kapısından girildiğinde, birbirinden bağımsız olarak, sağda cami-tevhidhane, karşıda Merkez efendinin türbesi, türbenin arkasındaki avluda ise çilehane, kuyu ve şadırvan yer alır.

Merkez efendi külliyesinin genel görünümü

CÜMLE KAPISI

Kesme küfeki taşıyla örülen cümle kapısının dışı mermerle kaplanmıştır, kilit taşı çıkıntılıdır, yuvarlak kemeri yanlardan pilastrlarla kuşatılmıştır. Kemerin üzerinde, eksende, beyzi bir çelenk içinde II. Mahmud'un hattat Haşim efendi imzalı tuğrası; yanlarda simetrik olarak yeralan dikdörtgen levhalar üzerinde ise tekkenin II. Mahmud tarafından yenilediği tarihi veren, manzum metni Ahmed Sadık Ziver paşaya (v.1278/1862), ta'lik hattı Yesarizade Mustafa İzzet efendiye (v.1265/1849) ait şu kitabe bulunmaktadır:

Merkez-i pergâr-ı şevket kutb-i vakt-i saltanat
Mihver-i çerh-i velâyet Hazret-i Mahmûd han

Bu şehinşah-i kerâmet-menkibet tecdid edip
Koymadı müllkinden aslâ köhne kalmış bir mekân

Edicek ihyâ Cenâb-ı Merkez-in dergâhını
Beyt-i ma'mur-i sürûr oldu kulûb-i sâlikân

Sâyesinde ol şehin tecdid olundukça binâ
Şevket ü ömrün füzûn etsin Cenâb-ı Muste'ân

Geldi bir pîr-i suhan Ziver dedi târihini
Yapdı zibâ hankâh Merkezi kutb-i cihân

1252/1836

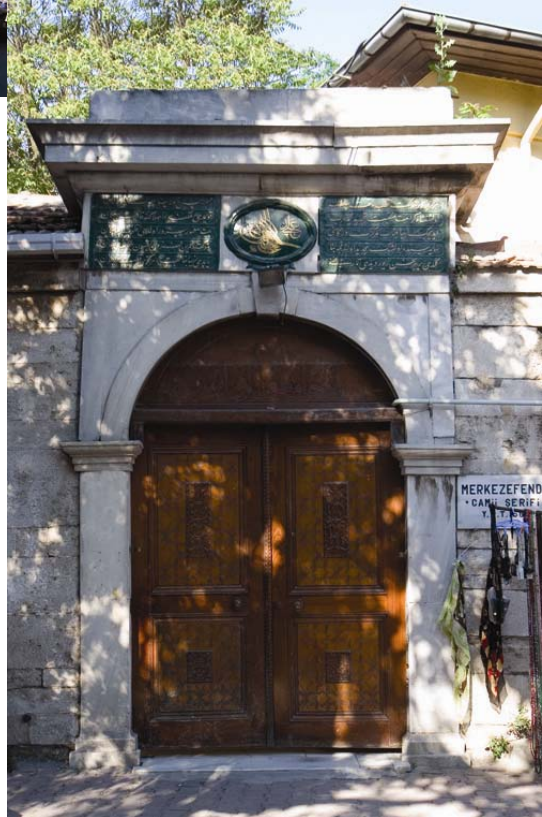

Cümle kapısı kitabesi

Merkez efendi

Cümle kapısı ve cami-tevhidhane

Cümle kapısı

CAMİ-TEVHİDHANE

Dikdörtgen bir alanı (17.00 x 16.00 m.) işgal eden cami-tevhidhane, kagir duvarlı ve kırma çatılı mescit tasarımı sergiler. Moloz taş ve tuğlayla örülmüş ve sıvanmış duvarları kesme küfeki taşından pilastrlarla takviye edilmiş, kapı ve pencereleri de aynı türden sövelerle çerçeveselmiştir. Yapı, ikisi de dikdörtgen planlı, kapalı bir son cemaat yeri ile harim bölümünden oluşur. Önünde bir sekinin uzandığı kuzey cephesinin ortasında esas giriş, yanlarda da girişe göre simetrik konumda birer pencere ve birer kapı yer alır. Sağdaki kapı fevkanî müezzin mahfiline, soldaki ise aynı konumdaki kadınlar mahfili ile hünkar mahfiline geçit verir. Yapının bütün kapı ve pencereleri tuğladan yuvarlak kemerlerle geçilmiş; cephelerde, dikdörtgen açıklıklı kesme küfekiden sövelerle çerçeveselmiştir.

Cami-tevhidhane

Son cemaat yerinin duvarları sağırdır. Fevkanî mahfillere ulaştıran merdivenlerin yanısıra, bu mekanın batısında, zamanında muhtemelen meydan odası olarak kullanılmış, halen imam odası olan, ahşap perde duvarıyla oluşturulmuş küçük bir birim dikkati çeker. Son cemaat yeri ile harimi ayıran duvar, kare kesitli, dor başlıklı dört tane ahşap dikmenin arasına bağdadî sıvalı duvar parçaları örülerek oluşturulmuştur. Bu duvardaki kapı ve pencereler de kuzey cephesindekilerin konumuna sahiptir. Harimdeki asıl ayın alanı, yanlardan, zeminleri yüksek mahfillerle kuşatılmış, devrana katılmayan erkek seyircilere mahsus bu mahfiller basit ahşap korkuluklarla sınırlandırılmıştır. Batı ve doğu duvarlarında ikişer pencere; doğu duvarında, sonradan iptal edilip dolaba dönüştürülen bir kapı bulunur. Söz konusu kapının, cami-tevhidhanenin doğu yönündeki hünkar köşkü ile harimdeki hünkar mahfili arasında bağlantı sağlamak amacıyla düşünüldüğü anlaşılmaktadır. Güney duvarının ekseninde, yarım daire planlı ve yuvarlak kemerli mihrap ile yanlarında birer pencere yer alır.

Son cemaat yerinin üstünü işgal eden mahfil katının harime bakan güney sınırına on iki tane ahşap dikme sıralanmış; mahfilin doğu ve batı uçları birer çıkmayla

Merkez efendi

donatılmıştır. Elde edilen “U” planlı asma kat kendi içinde ahşap perde duvarlarıyla üç mahfile ayrılmış, doğudaki hünkar mahfili, batıdaki müezzin mahfili, ortadaki kadınlar mahfili olarak değerlendirilmiştir. Hünkar mahfilinin harime bakan açıklıkları barok üslupta, oymalı ve yaldızlı ahşap şebekelerle kapatılmış, bunların üzerine istiridye kabuğu ve kıvrımlı yapraklardan oluşan birer alınlık oturtulmuş; kadınlar mahfilinde sık dokulu ahşap kafesler kullanılmıştır.

Cami-tevhidhanenin batı duvarında, son cemaat yeri ile harimin sınırında yükselen minarenin, dışa taşkın, kare tabanlı kaidesi bir sıra kesme küfeki taşı ve iki sıra tuğlayla almaşık düzende örülmüştür. Yapının inşa edildiği dönemden günümüze intikal eden yegane ögesinin bu kaide olduğu, minarenin geri kalan kısmının II. Mahmud döneminde yenilediği belli olmaktadır. Nitekim, geç dönem mimarisinin birçok örneğinde olduğu gibi burada da, silindir gövde, pabuç kısmı olmaksızın doğrudan kitabeye oturur. Tuğlayla örülen gövde altta kesme küfekiden bir bilezikle kavranmış; altı silmelerle dolgularan şerefe, kesme taştan bezemesiz korkuluklarla kuşatılmış; minare, koni şeklinde, kurşun kaplı bir ahşap külahla taçlandırılmıştır. Basık kemerli minare kapısı müezzin mahfiline açılır.

Cami-tevhidhane

Cami-tevhidhanede, hünkar mahfili şebekelerinin haricindeki kayda değer bezeme mihrabın içindeki perde motifleridir. Yapının yalınlığıyla uyum sağlayan ahşap minber basit bir tasarım sergiler. Harimin duvarlarında, 19. yüzyılın meşhur hattatlarına ait, çoğu siyah zemin üzerine yaldızla yazılmış (zerendud) levhalar dikkati çeker.⁹

Yapı, tekkeler kapatıldıktan sonra (1925) yalnız cami olarak kullanılmış, 1965'te bir tamir geçirerek sağlam durumda günümüze ulaşmıştır.

⁹ Hattat Sami efendinin (1838-1912) celi sülüs, öğrencisi Hulusi Yazgan'ın (-1940) celi ta'lik zerendud levhaları bunlar arasındadır. (Süleyman Berk, *Merkez efendi külliyesinde hat sanatı*, 5. Merkezefendi Geleneksel Tıp Festivali, 14-22 Mayıs 2004) (n.n.)

ÇİLEHANE, HAVUZ, KUYU, ŞADIRVAN

Merkez efendinin bizzat kullandığı çilehane, büyük ihtimalle Bizans dönemine ait bir ayazmanın içine yerleştirilmiş, böylece -birçok tarikat tesisinde olduğu gibi- Osmanlı öncesine ait bir kutsallık merkezi İslami kisveye büründürülmüştür. Zemini avludan 7 m. kadar aşağıda kalan ayazma suyunun toplandığı havuz, moloz taşla örülü istinat duvarlarıyla kuşatılmış, duvarların üzerine demir parmaklıklar konmuş, havuzun güneyine çilehane yerleştirilmiştir. Ahşap olduğu bilinen çilehane, son tamirlerde demir putrelli volta döşemelerle donatılmıştır. Çilehaneye, dar bir merdivenle inilmekte, merdivenin çilehane kotuna ulaştığı noktada başlayan 0.50 m. enindeki dehliz yatay olarak doğu yönünde ilerleyerek avludaki kuyuya ulaşmaktadır. Bu geçidin, ayazma havuzunda biriken suyun fazlasını kuyuya aktarmak amacıyla tasarlandığı anlaşılmaktadır.¹⁰

Çilehane ve girişi

¹⁰ “Şeyh Merkez efendinin türbesi yanında bir âlî ayazma vardır, nerdbânla nüzûl olunur. Zîr-i zemînde mumâ-ileyhin mağara şeklinde olan halvethânesi dahi hâla mevcûd ve ziyâretgâh-ı ehl-i kulübdür.” (Ayvansarâyî, *a.g.e.*, 308) (n.n.)

Merkez efendi

Havuzun çilehaneden ve üstten görünüşü

Şadırvan

Şadırvanın sekizgen prizma şeklindeki haznesi, sekizgen piramit şeklinde bir camekanla örtülmüş ve tepesine mermerden Sümbülî tacı oturtulmuştur.

Kapatılan kuyu

TÜRBE VE ÇEŞME

Merkez efendiye ait olan, kare planlı (7.50 x 7.50 m.) türbe ilk inşa edildiği haliyle günümüze gelememiş; muhtemelen, duvar hizaları korunarak II. Mahmud döneminde tekrar inşa edilmiştir. Ayrıca yine bu dönemde, 1252/1836 yılında, esas türbenin kuzeyine, dikdörtgen planlı bir bölüm eklenmiştir.¹¹ Bu arada, asıl türbenin kuzey duvarının kaldırıldığı ve bu açıklığın, yanlarda daire kesitli mermer sütunlara oturan basık sepet kulpu şeklinde bir kemerle geçildiği anlaşılmaktadır. İki kesimin de duvarları moloz taş ve tuğlayla örülmüş, cümle kapısının karşısına gelen batı cephesi baştan başa mermer kaplanmış, diğer cepheler sıvanmıştır. Esas türbenin üstü içeriden bağdadî sıva, dışarıdan kurşun kaplı kubbeye; ek bölümün üstü ise kiremit kaplı kırma çatıyla örtülmüştür.

Türbe

Batı cephesinde, kilit taşları ve yuvarlak kemerleri olan üç tane pencere sıralanmakta, pencerelerin alt hizasından geçen bir silme cephe boyunca devam etmektedir. Cephenin kısa ahşap saçağı en sağdaki (güneydeki) pencerenin hizasında ileriye doğru genişlemekte ve ziyaret saçağı niteliği kazanmaktadır. Tarikatlar arasındaki yakınlığın güzel bir örneğini oluşturan bu gelenek saçağın ayrıntılarına yansımıştır. Saçağın ortasına Sümbüliliğin simgesi olan sümbül çiçekleriyle bezeli bir göbek konmuş, çevresine Merkez efendiye ithafen bir beyit (*Bes tevessül sana bu türbe-*

¹¹ Bu bölümde, Merkez efendinin hanımı Hatice hatunun, damadı ve halifesi şeyh Seyyid Muslihiddin efendinin ve torunlarının; Merkez efendiden sonra posta oturan bazı şeyhlerin ve bunların aile fertlerinin sandukaları bulunmaktadır. Tekkenin son şeyhi Nurullah (Kılıç) efendinin sandukası da buradadır. Nurullah (Kılıç) efendi türbenin dışındaki mezarlıkta medfundur; bu sanduka tekkedeki makamına işaret etmek için konmuştur. (n.n.)

Hatice hatunun nerede medfun olduğunun bilinmediği de geçmektedir. (Vassâf, *a.g.e.*, 399) (n.n.)

i iksîr-i turâb / Bundandır sîr yüzünü Merkez-i kutbü'l-aktâb) yazılmış¹², saçağın âlemi Mevlevî tacı şeklinde yapılmıştır. Tekkelerin faal olduğu dönemde, bu saçağın altında, Merkez efendi tekkesi postnişini ve dervişleri ile yakındaki Yenikapı mevlevihanesinin, bayram namazlarını burada eda etmeyi gelenek haline getiren şeyhi ve dedegânı arasında bir muayede¹³ merasimi icra edildiği bilinmektedir.¹⁴

Yeni ve eski saçak hattı

Batı cephesinin kuzeyinde yer alan, muhtemelen 1965 tamiratında konmuş olan mermer levhada, üstte sümbül kabartmaları, ortada Sümbülî tacı, altta Latin harfleriyle yazılmış olan ve Merkez efendinin kimliğini açıklayan metin görülür.

Mermer levha

¹² Hattat Vahdeti hattı ile yazılmış bu levha iki yıl kadar evvel kaldırılmış; yerine, üzerinde aynı beytin yazılı olduğu naht işi bir levha konmuştur. (n.n.)

¹³ Muayede: bayramlaşma

¹⁴ “Yenikapı Mevlevihânesi müessisi Kemâl Ahmed dede zamânından beri cârî olan bir âdet-i müstahseneye binâen, bayramlarda dedegân ve dervîşân, müctemian ve önlerinde âyin-hânlar, nây ve kudümler bulunduğu hâlde, Mevlevî-hânededen çıkıp ve yolda âyîn okuyarak Merkez Efendi Dergâhı'na gelirler ve orada bayram namâzını edâdan sonra Hz. Merkez Muslihüddîn'in türbe-i şerîfesi önünde bütün dedegân ve muhibbân-ı Mevlevî halka teşkil ettikleri hâlde Mevlevî şeyhi olan zât gül-bang çektikten sonra, Hz. Merkez post-nişini efendi ile ba'de'l-musâfaha, yine hey'etce ve âyîn okunarak ve nây ve kudüm çalınarak Mevlevî-hâne'ye avdet olunur. Devr-i Hamîdî'de bu âdet-i kadîmenin men'ine kıyâm edilmiş ise de merhûm Celâleddîn efendi hazretlerinin teşebbüs ve ısrârı üzerine ferâgat edilmiştir.” (Vassâf, a.g.e., 402) (n.n.)

Merkez efendi

Türbenin girişi ek bölümün kuzey duvarındadır. Türbenin içinde mimari bezeme olarak önemli birşey yoktur. Merkez efendinin sandukasının bulunduğu bölümün duvarları, kubbe eteğine kadar, 19. yüzyılda Avrupa'dan ithal edilen çinilerle kaplıdır. Kubbenin içinde, çinilerle aynı döneme ait, benzerine Yıldız sarayı tiyatrosunda rastlanan, yıldızlı gökyüzü görünümünde yaldızlı bir bezeme vardır. Sandukaları kuşatan oymalı ahşap parmaklıklar içinde Merkez efendiye ait olanı, 18. yüzyıl üslubunu yansıtan sedef ve bağa kaplamalarıyla diğerlerinden ayrılır.

Türbe tavanı

Merkez efendinin sandukası

Merkez efendi külliyesi

Diğer sandukalar

Merkez efendi

Türbeyi, hattı Aziz efendiye (v.1934) ait olan, Ken'an Rifâî'nin (v.1950) Merkez efendiyi anlatan şiiri süslemektedir.¹⁵

Ken'an Rifâî'nin şiiri

Merhabâ ey Merkez-i devrân-ı cihân
Merhabâ ey kutb-ı kevneyn-i mekân

Zarf değışse hak hakikat pâydâr
Ahvel olma aç gözün bir gör ıyân

Zâhir ü bâtında nûrun olmada
Âf-tâb-veş cümleye şu'le-feşân

Dâire meydânda biz içindeyiz
Nûru zâhir göreler Merkez-nihân

Kıymetin bilmekde âcizdir ukûl
Ayn-ı nûr-ı Mustafâ'sın bî-gümân

Lutf ve ulviyetini ta'rif-i mahal
Çünkü bu ta'riften acizdir lisan

Doğsa şems garbdan didi Monlâ-yı Rûm
Ayn-ı hurşiddir ki meşrıkdan doğan

Âşık u hayrânımım şâhım senin
Melceim sensin efendim nûr-ı cân

Bendelikden itme âzâd bizleri
Dâimâ kurbân sana Ken'ân-ı cinân

¹⁵ Ken'an Rifâî, *Îlâhiyyât-ı Ken'an*, 152 (n.n.)

Çeşme

Türbenin kuzeydoğu köşesindeki pahlı yüzeye yerleştirilmiş olan çeşme, yuvarlak kemerli bir ayna taşı ile beyzi bir kurnadan ibarettir. Ayna taşında, barok üslupta bezemeler arasında, sehpa üzerinde bir Sümbüli tacı kabartması göze çarpmaktadır.

Türbe günümüzde de bakımlıdır ve özellikle Kandil gecelerinde ve Ramazan ayında ziyaretçi kitlelerinin uğrağı olmaya devam etmektedir.

Cümle kapısında, cami-tevhidhanede ve türbelerde, Merkez efendinin temsil ettiği değerlere ve yaşadığı çağın zevkine epeyce uzak düşen, II. Mahmud döneminin ampir üslubu egemendir. Özellikle cami-tevhidhanenin cephelerinde, pilastrlar ve bunların arasına yerleştirilen açıklıklarla oluşturulan düzen, bir dini yapıdan çok Tanzimat dönemi resmi yapılarını hatırlatır.

Merkez efendi

KÜÇÜK TÜRBE VE KÜÇÜK ÇEŞME

Finikeli şeyh Abdi efendi ile oğlu şeyh Mustafa efendinin ahşap sandukalarını barındıran küçük türbe dikdörtgen planlı (4.50 x 3.50 m.), kagir duvarlı ve kırma çatılıdır. Doğu cephesindeki girişi avluya açılmaktadır. Meydancığa bakan ve yanlardan pilastrlarla sınırlandırılmış olan batı cephesinde dikdörtgen bir ziyaret penceresi görülmektedir.

Cümle kapısının sağına bitişik olan minyatür çeşme, hazire duvarına gömülmüş bir ayna taşı ile ufak bir tekneden ibarettir. Bu çeşmenin yerinde, biraz daha aşağıda, tekkenin mimar Sinan tarafından yenilediği döneme ait bir çeşme bulunduğu bilinmektedir. Bugünkü çeşmenin üzerinde yazılı olan beyit, yapıldığı tarihi vermektedir:

Yazsa âşık nola vafında bir âlâ târih,
Eyle nûş âb-i zülâl-i Haseneyn aşkına mâ
1227/1812

Küçük çeşme

DARÜLKURRA

Defderdar Abdülbaki paşa (v.1033/1624) tarafından mimar Sedefkâr Mehmed ağaya inşa ettirilmiştir. Klasik Osmanlı üslubunu yansıtan kare planlı ve kubbeli yapının duvarları kesme küfeki taşıyla örülmüş, kuzey duvarının eksenindeki basık kemerli kapısı ile dikdörtgen pencereleri mermer sövelerle çevrelenmiştir. Pencerelerin üzerinde, sivri kemerli ve alçı revzenli tepe pencereleri vardır. Kubbeye geçişi sağlayan trompların etekleri mukarnaslarla donatılmıştır.

Darülkurra

Merkez efendi

Darülkurranın girişinde yer alan enine dikdörtgen planlı hazirede Abdülbaki paşa ve Sultanahmed camii kürsü şeyhi Mehmed Eşref efendinin (v.1296/1880) kabirleri bulunmaktadır.¹⁶

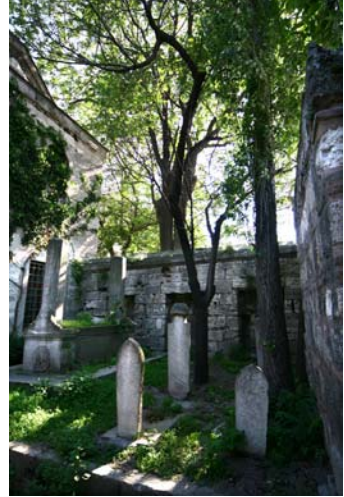
Girişin üzerindeki sülüs hatlı ayet levhasında, yapının 1027/1618¹⁷ yılında inşa edildiği yazmaktadır.¹⁸

Darülkurra haziresi

Darülkurra kitabesi

¹⁶ Abdülbaki paşa, Merkez efendiye duyduğu hayranlık sebebiyle yanına defnedilmek istemiş ve bu yapıyı inşa ettirmiştir. Yapı tamamlandıca, Merkez efendinin türbesinden daha büyük ve gösterişli olduğunu görüp isteğinden vazgeçmiş, bunun üzerine girişe defnedilmiştir. Önceleri darülkurra, daha sonra depo olarak kullanılan yapı, 1970'li yıllarda "Abdülbaki Paşa Çocuk Kütüphanesi" olarak hizmet vermiştir; günümüzde boş durmaktadır. (n.n.)

¹⁷ "1017/1608" olarak da geçmektedir. (Ayvansarâyî, *a.g.e.*, 308) (n.n.)

¹⁸ "Selamun aleykum tıbtum fedhulûhâ hâlidîn" [sene] 1027 ("Selam olsun size! Ne temizsiniz! Haydi ebedi kalmak üzere girin [cennete].") Zümer suresi, 73. ayet) (n.n.)

HAREM

Eski İstanbulluların “konak yavrusu” dediği türde bir yapı olan harem dairesi, kagir bir bodruma oturan ahşap iki esas kat ile bir çatı katından oluşur. Orta sofalı plan tipinin uygulandığı binanın cepheleri çıkmalarla hareketlendirilmiş, dikdörtgen pencereleri kafeslerle donatılmıştır.

1970'lere kadar, tekkenin son şeyhi Nurullah (Kılıç) efendi (v.1977) tarafından mesken olarak kullanılmış, bir takım tamirler geçirmişse de harap durumda günümüze ulaşmıştır.

Harem

HAMAM

Ufak boyutlarda tutulmuş tek bir hamamdır. Kubbelerle örtülü, dört halvetli bir sıcaklığa sahiptir. Osmanlı döneminde, İstanbul'daki Sümbüli şeyhlerinin, 10 muharrem sabahı Merkez efendi hamamında toplanmaları, tarikat adabına riayet ederek topluca yıkandıktan sonra tören giysilerini giyip tekkenin cami-tevhidhanesinde sabah namazını eda etmeleri, Kerbela şehitlerine mersiyeler okuyarak kafil halinde Kocamustafapaşa dergahına yürümeleri, öğle namazından sonra başlayan büyük aşure cemiyetine katılmaları gelenek haline gelmişti.¹⁹

Hamam

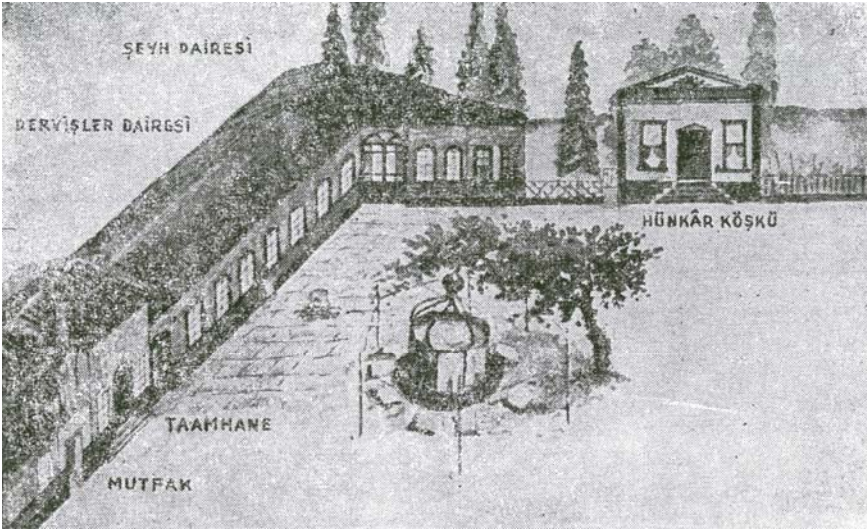

¹⁹ Hamamda Merkez efendiye ait özel bir hücre olduğu da geçmektedir. (Ayvansarâyî, *a.g.e.*, 308) (n.n.)

Yapının bir dönem yoğurthane ve depo olarak kullanıldığı rivayet edilmektedir. Günümüzde yine hamam olarak işletilmektedir. (Eren, *a.g.e.*, 145) (n.n.)

MUTFAK, TAAMHANE, DERVİŞ HÜCRELERİ, ŞEYH DAİRESİ, HÜNKAR KÖŞKÜ

Günümüze ulaşmayan bu kanadın tek katlı ahşap birimlerden oluştuğu; bazılarının basık kemerli, bazılarının dikdörtgen kapı ve pencerelerinin olduğu bilinmektedir. Hünkar köşkü haricindeki diğer bölümler bitişik olarak sıralanmakta, şadırvan avlusunun kuzey ve doğu sınırları boyunca uzanan “L” şeklinde bir yapı oluşturmaktaydı. “L”nin batı ucunda mutfak, sonra sırayla, taamhane, dervişlerin ikamet ettiği hücreler, şeyhin önemli misafirlerini ağırlandığı ve sohbet toplantıları düzenlendiği şeyh dairesi gelmekteydi. “L”nin güney yönünde, bağımsız bir birim olan hünkar köşkü yer almaktaydı. Hünkar köşkü, dikdörtgen planlı, avluya bakan cephesi üçgen bir alınlıkla donatılmış, önünde basamaklı bir sahanlık bulunan, küçük bir yapıydı. Üçgen alınlığın içinde “Sultan Mahmud güneşi” diye tabir edilen ışınsal bezeme bulunmaktaydı.

Külliyenin günümüze ulaşmayan bölümleri (Çalıköğlü, a.g.e)

Cumhuriyet döneminde kullanımlarını yitiren ve ortadan kalkan bu bölümlerin yerini kısmen, yeni oluşan bir hazire parçası ile kız ve erkek Kuran kursu binaları almıştır. Her iki kurs binası da külliye mimari üslubuna ve mistik havasına ters düşecek biçimde inşa edilmiştir.

HAT SANATI ÖRNEKLERİ

Merkez efendi külliyesinin yanında, İstanbul'un en büyük mezarlıklarından biri olan Merkezefendi mezarlığı teşekkül etmiştir. Külliye ve mezarlık, hat sanatının kıymetli örneklerini barındırmaktadır. Cami haziresinde, hattat Sami efendiye ait (1838-1912) -hattat Zihni efendi için yazılmış ve üç parça halinde yerde duran- bir kitabe, hattat Mustafa Halim Özyazıcı'ya ait (1898-1964) -biri hattat Suud el Mevlevî (1882-1948) için yazılmış- iki kitabe ve hattat Hamid Aytaç'a ait (1893-1982) bir kitabe bulunmaktadır. Merkezefendi mezarlığında, sülüs ve nesih yazının en büyük ustası Mehmed Şevki efendi (1829-1887) ve hocası Mehmed Hulusi efendinin (?-1874) mezarları bulunmaktadır. Mehmed Şevki efendinin kitabesi, oğlu hattat Said (1868-1921), Mehmed Hulusi efendinin kitabesi, öğrencisi Şevki imzalıdır. Mezarlıkta, Şevki imzalı bir başka kitabe; Bakkal Arif (1836-1909) imzalı, biri yere devrilmiş durumda, iki tane celif sülüs kitabe; hattat İsmail Hakkı Altunbezer (1873-1946) ve Halim imzalı kitabe; Burdurlu Kayışzade hafız Osman efendinin (?-1894) kitabesi ve Mehmet Şevket Eygi beyin, validesi için yaptırdığı Hasan Çelebi (1937-) imzalı celif ta'lik kitabe de bulunmaktadır.²⁰

Cami haziresi

²⁰ Berk, *a.g.e.*

Hattat Sami efendiye ait, hattat Zihni efendi için yazılmış kitabe (Süleyman Berk)

Hattat Hamid Aytac'a ait kitabe (Süleyman Berk)

İNANIŞLAR

Merkez efendinin ruhani tesiri altında şifa bulma ve murada erme ümidi yüzyıllardır süregelmiştir. Hastalar, çocuğu olmayanlar, evlenmemiş kızlar, işleri kötü gidenler, aile düzeni bozulanlar, öğrenciler.. kısaca maddi-manevi sıkıntıda bulunanlar, başta türbe, kuyu, çilehane, dehliz, şadırvan, hamam olmak üzere, Merkez efendiyle ilgili birçok şeyden medet ummuşlardır.²¹ Niyetleri gerçekleştiğinde Kuran-ı Kerim ve Mevlid okutmuş, kurban kesmiş, türbeye mendil, yemeni, şeker, tuz, kahve, helva.. gibi adaklar götürmüşlerdir. Bazan da sırf evliya ziyaretiyle sevap kazanmayı arzulamışlardır.

Merkezefendi'yle ilgili en yaygın inanışlar şunlardır:

Avludaki kuyu İstanbul'daki niyet kuyularından biridir. Üzerinin açık olduğu dönemde, muratlarının gerçekleşip gerçekleşmeyeceğini öğrenmek isteyenler, içeriye ışık sızmasına mani olmak için üzerlerini örtüp kuyuya eğilir, dualar okuyarak dakikalarca kuyunun içine bakar ve suyun yüzeyinde murada dair herhangi bir ışık, şekil veya hayal belirmesini beklerlerdi.²² Daha sonraları, bu âdeti unutturmak için kuyunun üzeri demir kapakla kapatılıp kilitlenmiştir. Ziyaretçiler bu sefer de kuyunun üzerine çıkıp bir Fatiha, üç İhlas okuduktan sonra huşu içinde, muratlarının gerçekleşeceğinin işareti olarak hafifçe sağa-sola dönmeyi beklemişlerdir.²³

Avludaki çeşmenin suyu asırlar boyunca sıtma tedavisinde kullanılmıştır. Gün doğmadan, aç karna, üç defa içenlerin sıtmadan kurtulacaklarına ve sıtma yüzü görmeyeceklerine inanılır.²⁴

²¹ Sarı, *a.g.e.*, 42

²² Selçuk Aytar, *İstanbul Tıbbî Folkloru*, 63; Mevrure Değer, *Merkez efendi çilehanesinde bulunan kuyunun sağlık açısından önemi*, 1. Merkez Efendi Sempozyumu Bildirileri Kitabı, 63

Külliyede görüülen bir hanımın, kuyuya bakıp bebek gördüğünü, daha sonra çocuk sahibi olduğunu anlattığı kaydedilmektedir. (Değer, *a.g.e.*, 63)

²³ Değer, *İstanbul'da bazı cami ve türbelerde bulunan şifalı sular*, Türk Halk Hekimliği Sempozyumu Bildirileri Kitabı, 102

²⁴ Evliyâ Çelebi, *a.g.e.*, c. 2, s. 75; Mehmet Halit Bayrı, *İstanbul Folkloru*, 167; Oya Karaköse, *Evliya ziyaretleri*, Folklor Dergisi, sa. 28, s. 16; Aytar, *a.g.e.*, 63; Değer, *a.g.e.*, 102; Değer, *Merkez Efendi çilehanesinde bulunan kuyunun sağlık açısından önemi*, 62

Eskiden içilen ve Merkez efendi hamamına da akıtılan sert kuyu suyuna ait şifa verici özelliğin, manevi yönünden kaynaklandığı düşünülmektedir. (Değer, *a.g.e.*, 63-64; Değer, *İstanbul'da bazı cami ve türbelerde bulunan şifalı sular*, 103)

Suyun mayıs 1988 tarihli analizi	Potasyum	125 ppm	Magnezyum	38.5 ppm	
Kalsiyum	250 ppm	Klorür	234.39 ppm	Sertlik derecesi	76.5
Karbonat	765.6 ppm	Sülfat	765.6 ppm	PH	6.91
Sodyum	70 ppm	Amonyum	0.11 mg/lt	İletkenlik	1,556 mS/cm

Rivayete göre, Merkez efendinin Rahime hatunla evlenebilmek için kazdığı ve altına dönüşen toprakları çıkarttığı yer hâlâ durur. Bu bölüme taş merdivenlerle inilir, karşıdaki kapıdan dar bir yola geçilir ve kuyuya varılır. Yerden bir taş alınıp dönülür, hastalık iyileşene kadar saklanır, sonra tekrar kuyuya atılır.²⁵

Kuyunun yakınındaki etrafı parmaklıkla çevrili sahadan alınan toprak çıkın yapılır, evin yüksek bir yerinde hastalık iyileşene kadar saklanır, sonra suyla karıştırılıp hastaya içirilir.²⁶

Haziredeki mezar taşlarına “Allah’ım filancayı sağlığına kavuştur” gibi dilekler yazılır.²⁷

Yatalak hastaların gömlekleri türbe parmaklıklarından geçirilip tekrar hastaya giydirilir.²⁸

Hasta ve sakatlar iyileşmek niyetiyle hamamda yıkanır.²⁹

Türbenin arkasındaki çalılara asabi rahatsızlıklar, baş ağrıları için bez parçaları bağlanır.³⁰

Çocuğu olmayan hanımlar türbenin arkasındaki çalılara bez veya iplik bağlar, küçük salıncaklar kurarlar.³¹ Salıncakların, mezarlığı çevreleyen demirlere asıldığı da olur.³² Bazı hanımlar kuyudan taş alıp adak adarlar; taşı yüksek bir yerde, kibleye karşı saklar veya yastıklarının altına koyarlar; gebe kalınca tekrar kuyuya bırakıp adaklarını yerine getirirler.³³

Yürüyemeyen çocuklar her arabi ayın ilk cuma günü Merkezefendi’ye götürülüp avludaki büyük ağacın etrafında üç defa dolaştırılır.³⁴

Havuzun içine bakılır; ilk görülen balık kırmızı olursa muradın gerçekleşeceğine, siyah olursa gerçekleşmeyeceğine inanılır.³⁵

²⁵ Bayrı, *a.g.e.*, 167; Karaköse, *a.g.e.*, 16; Aytar, *a.g.e.*, 63; Değer, *Merkez efendi çilehanesinde bulunan kuyunun sağlık açısından önemi*, 63

Kuyuya inerken geçilen dar yolun günahlıları sıkacağına inanıldığı, kuyuya varanların taş alıp döndüğü ve muratları gerçekleşince taşı tekrar kuyuya attıkları (Bayrı, *a.g.e.*, 167; Karaköse, *a.g.e.*, 16); dar yoldan geçmek isteyenlerin önüne elinde fener olan zenci bir kadının düştüğü (Bayrı, *a.g.e.*, 167) de geçmektedir.

²⁶ Aytar, *a.g.e.*, 63

²⁷ Sarı, *a.g.e.*, 43

²⁸ Esin, *a.g.e.*, 82

²⁹ Ayvansarâyî, *a.g.e.*, 308

Merkez efendinin, bu hamamda, şifalı suyla hummalıları tedavi ettiğinin rivayet edildiği; ayazma-çilehane bağlantısında olduğu gibi burada da, kökleri muhtemelen Osmanlı öncesine dayanan şifalı su geleneğinin yaşatılmasının söz konusu olduğu kaydedilmektedir. (Tanman, *a.g.e.*, 112)

³⁰ Aytar, *a.g.e.*, 63

³¹ Aytar, *a.g.e.*, 63

³² Sarı, *a.g.e.*, 43

³³ Bayrı, *İstanbul’da doğum ve çocukla ilişkili âdetler ve inanmalar*, Halk Bilgisi Haberleri Dergisi, sa 111, 50

³⁴ Aytar, *a.g.e.*, 63

Merkez efendi

Türbe etrafından küçük taşlar toplanıp bir yıl taşındıktan sonra alınan yere bırakılırsa muradın gerçekleşeceğine inanılır.³⁶

Havuzun içine bozuk para atılıp dilek dilenir.³⁷

Haziredeki mezarların demirlerine ip, kumaş vs. bağlanıp dilek dilenir.³⁸

Genç kızlar ellerindeki dualı taşları kuyuya atarlar, kuyudan ses gelirse muratlarının gerçekleşeceğine, gelmezse gerçekleşmeyeceğine inanırlar.³⁹

Kısmetlerinin açılmasını isteyen hanımlar şadırvanın musluklarını sırayla açarlar.⁴⁰

Merkez efendi çocukları çok sevdiği için, adakla dünyaya gelen, sünnet olacak, okula başlayacak, hasta, yaramaz.. çocuklar Merkezefendi'ye götürülür.⁴¹

Ev sahibi olmak isteyenler, mezar taşlarının kenarlarına taş ve sopalarla ev yaparlar.⁴²

A. Süheyl Ünver, 17 şubat 1960 tarihinde, son tarikat mensuplarından neyzen Nurullah Kılıç beyi ziyarete gider ve çocukken Bayrampaşa tekkesinde kekemeliğinin nasıl iyi edildiğini anlatır. Bunun üzerine Nurullah bey de Merkezefendi'yle ilgili şu iki tedavi hadisesini nakleder:⁴³

“Biz Merkezefendi'deyken 25 yaşlarında terbiyeli bir Rum delikanlısı delirmiş. Anası babamdan rica etmiş; babam, bir perşembeye Merkezefendi gününde getirmesini söylemiş. Aksaray'da, Sinekli Bakkal'da Kadiri şeyhlerinden Yusuf efendi otururdu. O da geldi. Apostol'u getirdiler. Şeyh Yusuf efendi okudu, delikanlı elini öpüp gitti. Şeyh Yusuf efendi, “abdesthanede kendini asıyor, koşsunlar” dedi. Hakikaten Apostol kendini asmakla meşguldü, mani oldular. Bunun üzerine şeyh Yusuf efendi kağıt kalem istedi, muska yazdı. “bunu üzerine takın, periler ona dokunmaz” dedi. Bu hadiseyi ben gördüm.”

“Merkez efendi türbedarı Hakkı dede himmetli bir zattı. Merkez efendi tekkesinde sevilen bir insandı; ilahi meşkederdik. Babasının çocuğu olmuyormuş;

³⁵ Okan, *a.g.e.*, 43

³⁶ Hikmet Tanyu, *Türklerde Taşlarla İlgili İnanışlar*, 129

³⁷ Değer, *a.g.e.*, 62-63

³⁸ Sarı, *a.g.e.*, 44

Külliyede görüülen bir hanımın, Merkezefendi'yi ziyaret edip dilekte bulunduktan sonra çocuk sahibi olduğunu, kocasının iki ay içinde terzi dükkanı açtığını, kızının sekiz dersin ikmalini birden verdiğini, bu defa ev dilemeye geldiğini anlattığı; kocasının gömleğinden kopardığı ipi bir mezarın etrafındaki demire bağladığı kaydedilmektedir. (Sarı, *a.g.e.*, 44)

³⁹ Tanyu, *a.g.e.*, 130; Değer, *İstanbul'da bazı cami ve türbelerde bulunan şifalı sular*, 102

⁴⁰ *İstanbul'un en meşhur adak yeri. Merkez efendi*, Resimli Hayat Mecmuası, sa. 33, s. 37

⁴¹ Karaköse, *a.g.e.*, 16

⁴² Sarı, *a.g.e.*, 43

⁴³ Sarı, *a.g.e.*, 44-45

rüyasında Merkez efendi, “bir çocuk olacak ismini Hakkı koy” demiş. Birgün, “Hakkı dede çarpılmış, ağlıyor” dediler. Kendisi Merkez efendinin türbedarı, ondan tokat yediyse çaresi yok. Sinekli Bakkal’da, şeyh Yusuf efendinin evine geldik. Bizi görünce, “dün akşam yatsı namazını kılmış, oradan yüz numaraya gidip küçük abdestini etmişsin; oradaki periler sana hücum etmiş. Eğer derviş olmasaydın ve Halvetî evradını okumasaydın, o saatte seni boğarlardı; Hz. Merkez karşı gelmiş” dedi. Ağzı burnuna degecek şekilde çarpılmıştı. Nefes etti; ağzı filan yerine geliverdi. Bu hali görünce, “Efendi hazretleri bu duayı bana izin versene” dedim. “Sonra Hz. Merkez ve Hz. Sümbül beni ne yapar? Benim haddim mi? Sen onlarınsın” dedi.”

1955 yılında yazılmış “İstanbul’un En Meşhur Adak Yeri: Merkez Efendi” başlıklı yazıda Merkezefendi’nin o dönemki hali şöyle anlatılmıştır:

“Merkezefendi’yi ziyarete giderken Topkapı’dan ve Mevlanakapı’dan şehrin dışına çıkan kadın-erkek, her yaşta ziyaretçi ile karşılaşsınız. İstanbullular akın akın buraya gelirler. Türbelerin etrafı, niyet kuyularının başı, caminin içi günün her saatinde kalabalıktır. Birçok adak yeri gibi burası da bir çeşit gezinti yeri haline gelmiştir. Kapıda simitçiler ve çörekçiler tarafından karşılanır; duvar diplerine, mezar taşlarının yanlarına çömelmiş bir sürü kadın, erkek, çocuk dilenci görürsünüz.

Ziyaretçilerin çoğu hanımdır. Gittiğimizde elli dört kadın, sekiz erkek ve onbeş çocuk sayıyoruz. Aralarında genç kızlar, çok şık giyinmiş ve mübalağalı şekilde makyaj yapmış olanlar da var. Hanımların bir kısmı mezar aralarına ve çayırlara oturmuş, evvelden hazırlayıp getirdikleri yemekleri yiyor. Bazı grupların arasında, yüksek sesle ve dinlenemeyecek kadar berbat ahenkle ilahi okuyanlar var. Bu ilahici hanımlar her zaman avluda duruyor ve kendilerine ilahi okutulmasını bekliyor. Avludan karışık bir uğultu yükseliyor: ilahi ve dua sesleri, ağlamalar..

Merkez efendi ziyaretgahında gördüğümüz şu manzara karşısında şaşırıp kalıyoruz:

Bir kadın yere çömelmiş, başını iyice eğmiş, üzerine mantolar atmış. Bu yığının altından yalnız ayakları görünüyor. Etrafına bir sürü hanım toplanmış; sıra bekliyorlar. Avlunun beş yerinde aynı şekilde kümeleşmişler. Eğilen hanım o vaziyette fazla kalırsa sıra bekleyenler mırıldanmaya, söylenmeye başlıyor. Ne oluyor diye merakla bekledim. Mantoların altındaki bir türlü kalkmıyordu. Bekleyenler iyice sabırsızlanmıştı.

- Hadi hanım!

- Yeter artık!

- Bu iş zorla olmaz efendim.

- Öyle ya kardeş, mübarek görünecekse görünür. Senin niyetin olmayacaksa akşama kadar beklesen nafile.

Büsbütün sinirlenen bir hanım yerde yatanın üzerinden mantoları çekip atıverdi. Neye uğradığını şaşırarak yerdeki, eğilmekten başı döndüğü için kalkar kalkmaz devrildi. Aralarında korkunç bir söz düellosu başladı. Hanım kalkınca yerde bir kuyu gördüm ve “ne oluyor burada?” diye sordum. Cehaletim hanımların pek zoruna gitti, beni ayıpladılar. Niyet kuyusuymuş. İçeri ışık sızmasın diye her tarafını sıkıca örtüp kuyuya eğiliyorsun. Karanlıkta bir ışık görürsen tuttuğun niyet olacak demektir. Bu ışık çoğuna görünmediği için ümitle bekleyip duruyorlar.

Kuyudan kalkanlardan biri:

- Hiç öyle şey olur muymuş? Bunlar hep uydurma! deyince hiddete gelen hanımların heyecan ve hücumundan zor kurtuldu.

Başka bir hanım, tuttuğu niyete fazla bel bağlamış olacak ki, nur göremeden kalkınca ağlamaya başladı. Kim bilir, belki de o güzel gözlerden dökülen aşkın gözyaşlarıydı.

Kuyunun başında konuştuğum hanımlardan biri, üç sene evvel kuyuya bakıp “ya Rabbi, bir ev sahibi olacaksam Merkez efendinin nurunu bana göster” diye dilekte bulunduğunu, nur gördüğünü ve iki ay sonra ev sahibi olduğunu anlattı.

Dikkat ettim, kuyuya bakanların çoğunun niyeti ev sahibi olmaktı. Anlaşılan, zavallı İstanbullular başlarını sokacak bir ev sahibi olup olamayacaklarını niyet kuyusundan başka soracak kimse bulamıyorlar.”⁴⁴

Ümit Meriç, “Seyitnizam’dan Merkezefendi’ye İnce ve Çiçekli Bir Yol” başlıklı yazısında, Seyitnizam’dan⁴⁵ Merkezefendi’ye uzanan ziyaretini ve Merkezefendi’deki manevi havayı şöyle anlatmıştır:

““Padişahım, Hak’la vuslata gidiyorsunuz” diye teselli veren şahsa, “Ya sen şimdiki kadar bizi kimle sanıyordun?” diye şahlanan Yavuz Selim, Seyyid Nizam’ın kapısı önünde genişlemeğe başlayan muhabbet halkasını görünce, “Hazret, şeyhliği şahlığa mı bozmaya niyet etti?” deyivermiş. Cenab-ı Resul’ün 27. kuşaktan torunu olan Seyyid Nizam, surların dışından kükreymiş: “Beri dur, beri dur. Yoksa şirpençeden öldüğünü bilmeyen var mı?”

Başucundaki levhada şöyle yazıyor. Seyyid Nizam’ın cenaze namazını kıldırarak Merkez efendi, Hazreti toprağa tevdi edip, “Rabbim kim?” diye talkin verirken, mübarek zat aşağıdan Merkez efendiye seslenmiş: “Biz Rabbe cevabımızı verdik. Sen kendi cevabını hazırla!”

⁴⁴ *İstanbul’un en meşhur adak yeri. Merkez efendi*, Resimli Hayat Mecmuası, sa. 33, s. 36-37

⁴⁵ Zeytinburnu Kazlıçeşme mahallesinde bulunan Seyitnizam tekkesinin kurucusu, Yavuz Sultan Selim döneminde (918-26/1512-20) Bağdat’tan gelip İstanbul’a yerleşen, Nakşibendiyye tarikatı şeylerinden Seyyid Nizameddin efendidir. Halk arasında “Seyyid Nizam” olarak tanınır. 957/1550 yılında vefat etmiş, cenaze namazı Fatih camiinde Merkez efendi tarafından kıldırılmış ve tekkesinin bulunduğu yere defnedilmiştir. (Tanman, *a.g.e.*, 101) (n.n.)

Seyitnizam camiinin avlusunda, 13 yıl önceki imam Ahmet beyi soruyorum. Babam ömrünün son aylarını yaşarken evimize gelmiş ve cuma vaazlarında “Bu Ülke”den cümleler okuduğunu anlatarak hasta yatağındaki babamı şad etmişti. Şimdi Avustralya’da imamlık yapıyormuş.

Arabamız iki tarafı çiçekli bir berzahtan geçmeğe başlıyor. Mor ve beyaz susamlar, eflatundan pembeye dönüp yeşillenmiş erguvanlar, “yaz mı gelecek” dedirten beyazı çok pembesi az ayva ağaçlarıyla sur-dışı kabristanı, İstanbul’un en güzel yeri olmuş. Mezarlık ve caminin dış duvarı boyunca uzanan yolda, küçük küçük çadırlar kurulmuş, şifalı otlar, minik kavanozlarda sapsarı ballar, şiir kitapları, dua kasetleri satılıyor.

Merkez efendinin huzuruna yaklaşırken kızımın süt dişlerinden biri, ağzının içine düşüyor. Bu ikinci öncesi, çocukları ve fare dahil bütün hayvanları çok seven Merkez efendinin türbesinde bu dişi ne yapmalı? Türbe içinde hıçkırıklarını bastırarak dua edenlere, türbe dışında dilenen âmâ kadına saygı ve sevgilerimizi sunduktan sonra, bir dünyadan başka bir dünyaya geçer gibi çilehanenin dar ve serin merdivenlerinden aşağı iniyoruz. Hazretin balıkları yine sağa-sola gidiyor, o cennet yeşili suyun içinde, kendi varlık zincirlerinin en seçkin örnekleri olmaktan biraz mağrur hale gelen yüzlerini göstermeğe belki de tenezzül etmiyorlar. Nihai merkezimiz olan yerin altını, yaşarken kendine mekan edinen Merkez efendinin çilehanesinden ezan sesiyle çıkıyoruz. 400 yıldır ışıldayan o yeraltı cennetine dönüp bir daha bakıyorum. Hangi dam bu cennetin çatısından daha uygun olabilir? Kızımın süt dişini, bu defa yerin altında olan, ama yer üstündeki nice çatılara kanat germiş olan çatıya beyaz bir gül goncası fırlatır gibi neşeyle atıyoruz.

Ümitsiz genç kızlarla evlatsız kadınların ziyaretgahı olan bu dopdolu ama تنها mekanın ve daha nice dolu ama تنها mekanların, Huzurullah’a varılan secdelerde insanımızı birleştirmesini dileyerek Merkez efendiye veda ediyoruz.”⁴⁶

Merkez efendi, niyetlerine ulaşmak ve dertlerine şifa bulmak isteyenlerin ümit kapısı olmaya devam etmekte, günümüzde de ziyaretçisi eksik olmamaktadır.

⁴⁶ Ümit Meriç, *Seyitnizam’dan Merkezefendi’ye ince ve çiçekli bir yol*, 4. Merkezefendi Geleneksel Tıp Festivali, 9-31 Mayıs 2003

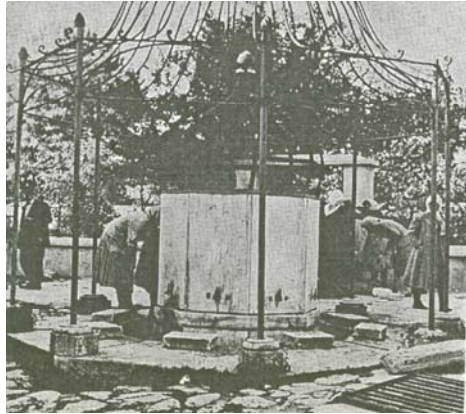

Havuzu bakan hanımlar

Kuyuya bakan hanımlar

(Resimli Hayat Mecmuası, 1955,
sa. 33, s. 36-37)

Şadırvanın musluklarını açan hanımlar

EK 1 VAHDET-İ VÜCUD

Tasavvufta, varlığın birliğini savunan ve Allah'ın varlığının zorunluluğu temeli üzerine kurulu olan öğretiyeye “vahdet-i vücud” denir. Muhyiddin ibn Arabî tarafından sistemleştirilmiştir.

Özü gereği, varolan varlık (vücud) birdir ve bu da Allah'ın varlığıdır. Bu varlık zorunlu (vacib) ve öncesizdir (kadim, ezeli). Çokluk, değişme, parçalanma ve bölünmeyi kabul etmez. Biçimi (suret) ve sınırı (hadd) yoktur. Buna “vücud-ı mutlak ” (mutlak varlık) veya “vücud-ı baht” (saf varlık) denir. Mutlak varlık, varlıklar dünyasına nisbetle ayna gibidir; anlaşılır ve duyulur bütün nesnelere onda görünür. Diğer bir ifadeyle, Allah zatıyla değil fakat fiil ve sıfatlarıyla bütün varlıklarda, mutlaklık özelliğini yitirmeden ve değişime, bozulmaya uğramadan tezahür eder. Bu sebeple, varlıklar da onun aynasıdır. Bütün evren, Allah'ın varlığı sebebiyle varolur. Öyleyse evren Allah'ın dışlanmış biçimi (zahiri), Allah da evrenin özü, gerçekliğidir (batını).

Mutlak varlık, Allah'ın zatının aynasıdır; varlığı, gerçekliği üzerine bir eklenti değildir. Diğer varlıklarda ise durum tersinedir. Nesnelere varlıkları, gerçeklikleri üzerine bir eklentidir; çünkü nesnelere gerçekliği, ezelde Allah'ın ilmindeki belirir ve biçiminden oluşur. Bu gerçekliğe “ayan-ı sabite” (sabit gerçeklikler) veya “suver-i ilmiye” (ilmi suretler) denir. Sabit gerçeklikler varlığın kokusunu bile almamışlardır. Bu sebeple, bunlara verilen varlık üzerlerine bir eklentidir. Varlığın Allah'ın sıfatlarından olması düşünülemez. Çünkü bu, varlığın zat ve varlık dışındaki birşeyden oluşması anlamına gelir. Oysa herşey varlığa tabidir, o hiçbir şeye tabi değildir.

Allah'ın varlığı, mutlak varlık olması bakımından bilinemez. Bilinebilecek olan, varlık ve varolan biçimlerdir. Allah'ın zatını kavramak, bütün belirşlerden (taayyün) aşkın olması sebebiyle imkansızsa da varoluşun mertebelerinde (meratib-i vücud) harici varlık kazanması sebebiyle mümkündür. Tasavvuf yolcuları bu kavrayışın peşindedirler. Evren, Allah'ın varlığıyla varolan ve Allah'ın varlığının aynasında görünen kimi geçici suretlerden ibarettir. Bunların belirme ve görünüşleri akıl ve duyularla ilişkilidir. Nesnelere gerçeklikleri özleri gereği değil, Allah'ın varlığıyla sabittir. Nesnelere aslı yokluktur (adem) ve bunlar sürekli bu asli durumları üzeredirler. Olgunlaşmamış insanların akıl ve duyuları, varlığı nesnelere bir niteliği olarak algılar; fakat bu, yanılısamın yolaçtığı bir yarıdır. Nesnelere, diğer bir ifadeyle Allah'ın varlığında görünen suretler, gerçekte hayal ve seraptırlar. Bunların kesif ve hatta varolmuş görünmeleri sadece akıl ve duyulara göredir. Allah, nesnelere hayalî olan varlıklarında, bu hayalî varlıkların gerçeklikleri sebebiyle görünür. Gerçek varlığa sahip olan kendi zatıyla görünmez. Evren varlık dünyasına çıkmadan önce Allah'ın zatıyla birlikte başka birşey olmadığı gibi şimdi de O'nunla birlikte varolan birşey yoktur.

Evren gerçek değil, gölge bir varlıktır. Gölge nasıl bir kişi veya nesnenin varlığından başka bir varlığa sahip değilse evren de Allah'ın varlığından başka bir varlığa sahip değildir. Nesnelere görünen varlığı hayalî varlıktır. Nesnelere sürekli değişmekte ve bozulmaktadır. Bir an varmış gibi görünen suretin yerini sonraki an başka bir suret almaktadır. İnsanın nesnelere gerçekliğine hükmetmesi, duyularının bu sürekli değişimi algılamakta yetersiz kalışındandır. Evrenin varlıkla ilişkisi, su buharı, bulut ve karın suyla ilişkisi gibidir. Bulutun ve karın varlığı hayalîdir. Bunların suyun varlığından başka varlıkları yoktur. Suyun duyularımıza göre aldığı suretten başka birşey değildir. Gerçek olan ise bunların aslı olan sudur. Çünkü, biçimleri değişmiş bile olsa suya özgü gerçeklikle vardır. Eridikleri veya yoğunlaştıkları zaman ortada yalnız gerçek olan su kalır.

Allah'ın ilminde, kendi zatının, fiillerinin, isim ve sıfatlarının suretleri vardır. Çünkü Allah, zatını, fiillerini, isim ve sıfatlarını bilmektedir. Evreni oluşturan nesnelere Allah'ın ilmindeki suretlerine “ayan-ı sabite” (sabit gerçeklikler) denir. Sabit gerçeklikler, Allah'ın isim ve sıfatlarının suretleri olması bakımından ilahi gerçekliklerdir; diğer yandan da varlıkların gerçeklik ve dayanaklarıdır. Bunların dış dünyada varlık kazanması, “fez-i mukaddes” denilen Allah'ın tecellisiyle mümkün olur. Dış dünyada varlık kazanmamış sabit gerçeklikler yaratılmış değildir (gayri me'cul). Bu sebeple onlar da Allah'ın ilmi gibi ezelidir, kadimdir.

Allah'ın ilmindeki sabit gerçekliklerin dış dünyada varlık kazanması sayısız varoluş aşamasından sonra mümkündür. “Meratib-i vücud”, “tenezzülât”, “tecelliyât” gibi adlarla anılan bu varoluş aşamaları küllî mertebeler halinde belirlenir. Varoluşun dört, yedi, oniki ve kırk gibi çeşitli mertebelerinden söz edilir. En yaygın görüşe göre yedi mertebeden oluşan varoluş aşamaları şöyledir: lataayyün, taayyün-i evvel, taayyün-i sani, âlem-i ervah, âlem-i misal, âlem-i şehadet, âlem-i insan.

“Hakikat-ı Muhammediye”, “vahdet”, “tecelli-i evvel” isimleriyle de bilinen “taayyün-i evvel” (ilk belirme) mertebesinde Allah, zatının gereği olarak tecelli eder ve bütün isim ve sıfatları ortaya çıkar. Allah, zatından ayrı olmayan bu isim ve sıfatlarını, diğer bir ifadeyle kendini, zatını bilir. “Taayyün-i sani” (ikinci belirme) mertebesinde, Allah'ın isim ve sıfatlarının gerektirdiği bütün küllî ve cüzi anlamların suretleri birbirinden ayrılır. Bunlar, şehadet âlemini oluşturacak nesnelere sabit gerçeklikleridir. Bu mertebeye, “vahidiyet mertebesi”, “hazret-i rububiyet” (rablık mertebesi), “perde-i vahdet” (vahdet perdesi), “menşeü'l kesret” (çokluğun kökeni) isimleriyle de anılır. “Âlem-i ervah” (ruhlar evreni) denilen dördüncü mertebeye, sabit gerçeklikler birer basit cevher durumuna gelirler. Bu cevherlerin biçimi ve rengi yoktur; zaman ve mekanla nitelenmemişlerdir. Cisim olmadıkları için ayrılma ve birleşme kabul etmezler. Bu mertebeye her ruh, kendini, benzerini ve Rabbini bilir. “Âlem-i misal” (misal âlemi) denilen beşinci mertebeye varlık, ayrılması, birleşmesi ve parçalanması mümkün olmayan latif cisimler halinde ortaya çıkar. Önceki mertebeye ruhları beliren sabit gerçeklikler, bu mertebeye

şehadet âleminde görüneceği sureti kazanır. “Âlem-i şehadet” (görünen dünya) mertebesinde varlık, görünen suretler biçiminde varlık kazanır. Böylece varlıklar evreni ortaya çıkar. Varlığın bu dünyadaki görünümü, “vücut-i izafi” (görelî varlık), “vücut-i zillî” (gölge varlık), “vücut-i imkani” (mümkün varlık) isimleriyle de anılır. Görünen dünya ortaya çıktıktan sonra Allah, en mükemmel biçimde, “insan-ı kamil”de (yetkin insan) tecelli eder. Kamil insan, görünen dünyadan ilk belirmeye (taayyün-i evvel) kadar bütün tecelli mertebelerini kendinde toplar. Bu sebeple kamil insana “mertebe-i camia” (toplayıcı mertebe) denir.

Vahdet-i vücud öğretisi, varlık hakkındaki temel düşünceye bağlı olarak, dinlerin birliği düşüncesini de içerir. Buna göre, bütün dinler temelde birdir. Semavi ve beşeri dinler arasında da fark yoktur. Çünkü bütün yaratıklar Allah’ın birer tecellisidir. Dolayısıyla, tapınılan her varlıkta Allah’ın bir tecellisine ibadet edilmektedir. Böylece insanlar, çeşitli suretlerde görünen tek bir Allah’a ibadet etmektedirler. “Doğu da batı da Allah’ındır. Nereye dönerseniz Allah’ın zatı oradadır.” ayeti de (Bakara suresi, 115) buna işaret etmektedir.

Vahdet-i vücud öğretisi, bazı mutasavvıflarca tevhidin en yüksek yorumu sayılırken, bazı mutasavvıflarca fena makamında kalmanın ortaya çıkardığı bir yanılı olarak değerlendirilmiştir. Bazı alimler ve hukukçular ise varlık ve dinlerin birliği düşüncesi sebebiyle ve bütün varlıkların tanrılaştırılması anlamına geldiği gerekçesiyle şiddetle eleştirmişlerdir. Başta ibn Teymiye olmak üzere bazı alimler daha da ileri giderek ibn Arabî ve izleyicilerini küfürle suçlamışlardır. Suçlamalar, savunmayı ve karşı suçlamayı da beraberinde getirmiştir. Bu tartışma, alimlerin büyük bölümünün susmayı yeğlemesine rağmen günümüze kadar devam etmiştir.⁴⁷

⁴⁷ Ahmet Özalp, “*Vahdet-i Vücut*”, Şamil İslâm Ansiklopedisi, c. 6, s. 287-288

EK 2 HALVETİYYE TARİKATI

Osmanlı devletinde ve İstanbul'da en çok yayılan tarikatların başında gelen Halvetîlik, 14. yüzyılın ikinci yarısında, Harezm bölgesinde, sufiler arasında bir nefis terbiyesi ve irşad yöntemi olarak öteden beri uygulanan "halvet" in sistemleştirilmesi ve tasavvufi eğitimin esaslarından biri haline getirilmesi neticesinde oluşmuştur. "Yalnız kalma, tenhaya çekilme, tenhalık, تنها yer" anlamlarına gelen "halvet" kelimesinin tasavvuftaki karşılığı, "Allah'la baş başa kalmak ve yalnız ibadet, zikir, riyazet ve murakabeyle vakit geçirmek için dünyevi meşguliyetlerden uzaklaşıp تنها bir yere çekilmek" şeklinde özetlenebilir. Hz. Musa ve Hz. Muhammed'in hayatlarındaki itikaf dönemleri halvet konusunda ilham kaynağı olmuş, tasavvufta zaten varolan bu meşrep, gündelik ibadetlerin ötesinde Allah'a ve ilahi sırlara yakınlaşmayı sağlamak üzere Halvetîlik şeklinde kurumlaşmıştır.

Halvetîliğin piri şeyh Ömer Halvetî (v.800/1397-98); tarikatın esaslarını tespit eden ve örgütleyen zat ise "pir-i sani" olarak anılan Seyyid Yahya Şirvanî'dir (v.862/1457). Halvetîlik, Seyyid Yahya Şirvanî'nin halifelerinden Aydınlı dede Ömer Ruşenî (v.892/1486-87), Habib Karamânî (v.902/1496-97) ve Muhammed Bahaeddin Erzincanî (v.879/1474-75) vasıtasıyla Anadolu'ya getirilmiş, halifeleri vasıtasıyla da İstanbul, Rumeli, Kırım, Ortadoğu ve Kuzey Afrika'ya yayılmıştır. Tasavvuf tarihinde, yayılma alanının genişliği, uzun ömürlülüğü ve farklı kültür çevrelerine uyum sağlamasıyla istisnai bir konuma sahip olan Halvetîlik, yüzyıllar içinde, birbirini izleyen içtihatlarla kendini yenilemiş ve 40'ı aşkın kola ayrılmıştır.

Halvetîliğin İstanbul'da ilk olarak, II. Bayezid tahta geçtikten sonra (886/1481) İstanbul'a gelen, Cemaliyye şubesinin kurucusu şeyh Cemaleddin Halvetî tarafından temsil edildiği kabul edilmektedir. Bahaeddin Erzincanî'nin halifelerinden olan ve "Çelebi halife" olarak tanınan şeyh Cemaleddin Halvetî, şehzadeligi sırasında kendisine yakınlık gösteren -ve Halvetîler arasındaki yaygın rivayete göre müridi olan- II. Bayezid'in daveti üzerine Amasya'dan gelmiş, bir süre Üsküdar ve Küçükmustafapaşa'da ikamet ettikten sonra, mensuplarından sadrazam Koca Mustafa paşanın (v.918/1512), Hagios Andreas in Krisei manastırının kilisesini camiye dönüştürmesiyle meydana gelen tekkede⁴⁸ postnişin olmuştur.

⁴⁸ Bizans halkına Hıristiyanlığı kabul ettirdiğine inanılan havarilerden Ayios Andreas'a adanan bu manastır, etrafı bağlarla kaplı az nüfuslu bir bölgede bulunduğu için fetihten sonra hemen camiye çevrilmemiştir. Caminin kitabesinden, manastırın kilisesinin 891/1486 yılında camiye çevrildiği anlaşılmaktadır. Başlangıçta, cami, zaviye, medrese, mektep, imaret, çifte hamam ve bunlara bağlı birimlerden meydana gelen "Kocamustafapaşa külliyesi", zaman içinde, birçok meşhur kişinin mezarının bulunduğu haziresi, Safiye hatun türbesi, Rıza paşa türbesi, Çifte sultanlar türbesi ve diğer türbeleri, çeşmeleri, sebilleri, muvakkithanesi, kuş çeşmesi ve menkibelere konu olan zincirli selvisi ile zenginleşmiş ve bulunduğu bölgeye ismini vermiştir. (Semavi Eyice - M. Baha Tanman, "Koca Mustafa Paşa Külliyesi", Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, c. 5, s. 30-34; Velikâhyaoglu, a.g.e., 155-156) (n.n.)

Halvetilik, 15. yüzyılın sonlarında, II. Bayezid'in desteğiyle İstanbul'da kök salmış, yaygınlığı ve nüfuzu sonraki yüzyıllarda da artarak devam etmiştir. İstanbul'da en fazla tekkeye sahip tarikatlardan biri olmuş, 19. yüzyılın sonlarında tekke sayısının 80'i aşmış ve 15 tanesi bu şehirde kurulmuş olan 20 kadar kol ile temsil edilmiştir; bunlardan özellikle Cerrahilik, Sümbülilik, Sinanilik, Şabanilik ve Uşakilik uzun ömürlü ve nüfuzlu olmuştur.

Halvetîlerin, II. Bayezid'den sonraki Osmanlı hükümdarlarıyla da yakın ilişkiler kurdukları, her kesimden insanı kendilerine bağlayarak İstanbul'un tasavvufi hayatını ve tarikat folklorunu derinden etkiledikleri gözlenmektedir.

Halvetîliğin seyr-i sülukunda, şeyhin belirlediği adette ve zamanlarda çekilen yedi isim (esma-i seb'a) zikri, şeyhin denetiminde gerçekleştirilen halvet ve şeyhin yorumladığı mânâlar, manevi işaretler içerdiği kabul edilen rüyalar önemli bir yere sahiptir.

Tasavvuf ehli, Kuran-ı Kerim'e dayanarak nefsi yedi makama (etvar-ı seb'a) ayırmıştır: nefs-i emare (kötülüğü emreden nefis), nefs-i levvame (kötülüğü yapınca kendisini kınayan nefis), nefs-i mülhime (Allah tarafından iyilikler ilham edilen nefis), nefs-i mutmaine (ikna olan ve imandan dönmeyen nefis), nefs-i razıyye (Allah'tan hoşnut ve razı olan nefis), nefs-i marziyye (Allah'ın rızasını kazanan nefis), nefs-i kamile (olgunluğa erişen nefis). Halvetîliğin de temelini oluşturan bu makamların herbiri esma-i seb'a'dan birine karşılık gelmektedir.

Mürid, esma-i seb'a zikrine başlamadan önce abdest alır, kıbleye döner ve diz çöker. 100 defa istiğfar eder, 100 defa salavat getirir. Arkasından, Allah'tan gayrı herşeyi (masivallah) zihninden çıkarmak için, başını sağ omzuna çevirerek "Lâ ilahe", sonra başını kalbe doğru vurarak "illallah" der ve bunu 33 veya 165 defa tekrar eder. Bundan sonra esma-i seb'a olan "Lâ ilahe illallah, Allah, Hû, Hakk, Hayy, Kayyum, Kahhar" isimlerini sırayla zikretmeye başlar. Birinci isimde bulunan sırlar aşikar olmadan ikinci isme geçemez. Eğer bir yere gitmesi gerekiyorsa kendisine bu yedi ismi birden telkin ve her birini yüz bin kere tekrar etmesi emredilir. Birinci veya ikinci şekilde zikrini tamamlayanlara halifelik icazeti verilip hırka ve tarikat tacı giydirilir. Esmâ-i seb'a zikri, tekkede toplu olarak yapılan zikirde de bütün ayrıntılarıyla icra edilir. Müridlerin hepsi, münferiden yaptıkları zikirde devam ettikleri isim ne olursa olsun, toplu zikre katılır ve zikir halkasının sağ tarafında yer alırlar. Halkanın sol tarafında ise tarikat mensubu olmayanlar bulunur. Şeyhin idaresinde, oturarak ve ayakta zikir yapıldıktan sonra devrana başlanır. Müridler birbirlerinin ellerinden tutarak halka oluştururlar. Sağ ayakla başlayıp her adımda vücut hareketlerini biraz daha arttırarak dönmeye başlarlar. Devranın süresi arzuya tabidir, isteyen terk edebilir, fakat müridler uzun süre dönmeyi vazife bilip

kendilerini zorlarlar. Sarıklarını çıkarır, başlarını kendi haline bırakır, birinci halkanın içinde ikinci bir halka oluştururlar. Kollarını birbirlerinin omzuna atıp hareketlerini bir kat daha arttırarak yüksek sesle zikreder ve takatleri kesilinceye kadar devrana devam ederler.

Halvetîler, nefislerini ancak halvete çekilmekle öldürebileceklerine inandıkları için, çocuğun annesinin memesine yapışması gibi, halvete sarılırlar. “Hücre” veya “halvethane” ismi verilen, kapısı kible tarafında bulunan, insan boyu yüksekliğinde, namaz kılınacak uzunlukta, hareket edilebilecek genişlikte, ışık almayan bir odacıkta nefisle mücadele gerçekleştirilir. Nefislerine daha fazla eziyet etmek isteyen bazı şeyhlerin toprak altındaki hücrelerde halvete girdikleri bilinmektedir.

Halvet süresi genellikle kırk gün olarak kabul edilir. “Erbain” kelimesi Arapça’da; “çihil” kelimesi (galatı “çile”) Farsça’da “kırk” anlamına gelir. Bu sebeple halvet sürecine, “erbaine girmek”, “erbain çıkarmak”, “çile çekmek”, “çile doldurmak”, “çile çıkarmak” gibi isimler de verilir. “Halvethane” yerine “çihilhane” kelimesi (galatı “çilehane”) de kullanılır. Halvete girenin tahammülüne göre, üç gün üç geceden başlayarak üç ay, hatta otuz yıla kadar halvette kalınabilir.

Halvete girecek mürid kalbini mal-mülk sevgisinden, gösterişten, kötü duygulardan temizler, yalnız Allah’ın rızasını ister ve kalbini O’na bağlar, içinin ve dışının bir olmasına çalışır, sadaka verir, yıkanır, elbisesini ve seccadesini temizler. Halvethaneye yalnız veya şeyhin delaletiyle girilir. Yalnız girileceği vakit iki rekât namaz kılınıp tövbe edilir, kalple şeyhten izin istenir. Şeyhin delaletiyle girileceği vakit önce şeyh girer, iki rekât namaz kılıp dua eder, sonra şeyhten izin istenir, şeyh bir Fatiha okuyup gittikten sonra iki rekât namaz kılınıp dua edilir.

Mürid, halvet süresince devamlı zikir ve tefekkürle meşgul olur. Asgari uyur ve hayvani gıda almaksızın asgari beslenir. Müridin yiyeceklerinin başkalarına külfet olmayacak şekilde mizacına uygun olarak hazırlanması, mümkünse yanında bulundurulması gerekir. Müridin tahammülüne göre tedricen azaltılan yiyeceklerin nelerden oluşacağı belirlenmiştir. Müridin, vücudunu ve hislerini yalnız dini veya kaçınılmaz bir dünyevi iş için kullanması, zihnini batıl şeylerle meşgul etmemesi gerekir. Halvethanede, namazdaki gibi iki diz üzerinde, sağ diz alta sol diz kalkık veya iki diz de kalkık vaziyette oturulur. Namazın yalnız farzları kılınır. Halvethaneden ancak abdest bozmak, abdest tazelemek, cuma namazına gitmek veya vakit namazlarını cemaatle kılmak için çıkılabilir. Halvethane mescit içinde bulunmuyorsa, sıhhati bozulabileceği için müridin namaza gitmesine izin verilmez. Bu sebeple, Halvetî tarikatı ve halvete rağbet eden diğer tarikatların tekkelerine özgü bir öge olan halvethaneler, ibadet mekanlarıyla bağlantılı ve dışarıya kapalıdır. Mürid, dışarı çıktığı zamanlarda başını ve boynunu örter, gözünü yere diker, kimseye bakmaz ve şeyhi haricinde kimseyle konuşmaz. Müridin, uykuda veya uyanırken gördüğü herşeyi, olduğu gibi şeyhine nakletmesi şarttır; mürşidin ve bütün müridlerin hareketleri çok defa bu manevi hallerin tesiri altındadır.

Halvetin kırkinci gecesinde şeyhle birlikte müridin arkadaşları ve kalabalık bir topluluk halvethanenin kapısına gelir. Şeyh bir Fatiha okuduktan sonra müridi dışarı çıkartır. Tevhidhaneye gelinceye kadar şeyhin yanında bulunanlar “Lâ ilahe illallah” derler. Tevhidhanede zikir meclisi kurulur. Meclis sona erince sofrta hazırlanır. Müride daha önce kesilen kurbanın ciğeri ve bal şerbeti sunulur. Yemek bitince herkes dağılır.

Halvet öncesi, sırası ve sonrasıyla ilgili bütün ayrıntılar tarikat pirlence tespit edilmiş; konuyla ilgili çeşitli risaleler yazılmıştır.⁴⁹

Nurullah (Kılıç) efendiye ait taç, sarık, takye, arakiyye, taşlı kemerler ve icazetname (Nurhan Atasoy, *Derviş Çeyizi: Türkiye’de Tarikat Giyim-Kuşam Tarihi*)

Merkez efendiye ait çile kolanı (Atasoy, *a.g.e.*)

⁴⁹ Tahsin Yazıcı, *Fetihden sonra İstanbul’da ilk Halvetî şeyhleri: çelebi Muhammed Cemaleddin, Sümbül Sinân ve Merkez efendi*, İstanbul Enstitüsü Dergisi, c. 2, s. 87-90; M. Baha Tanman, “*Halvetîlik*”, Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, c. 3, s. 533-535; Nazif Velikâhyaoglu, *Sümbüliyye Tarikatı ve Kocamustafapaşa Külliyesi*, 46, 50-52, 58-60

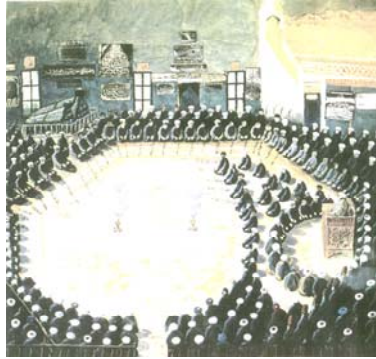
Merkez efendi

Taşkasap Piri paşa tekkesinde Merkez efendi soyundan şeyh Zekai efendi zamanında (1899-1921) misafir şeyhlerle yapılan Halveti-Sümbüli zikri (Resmeden: Nurullah (Kılıç) efendi) (Atasoy, *a.g.e.*)

Sümbül zikir halkası (Resmeden: Nurullah (Kılıç) efendi) (Atasoy, *a.g.e.*)

Fındıkzade Sümbül tekkesinde Mevlid merasimi (Resmeden: Nurullah (Kılıç) efendi) (Atasoy, *a.g.e.*)

EK 3 SÜMBÜL SİNAN EFENDİ

Halvetiyye tarikatının Cemaliyye şubesine bağlı olan “Sümbüliyye” kolunun kurucusudur. Adı Yusuf bin Ali bin Kaya bey⁵⁰, şöhreti “Sümbül Sinan”, lakabı “Zeyneddin”dir. 880-85/1475-80 yıllarında doğduğu tahmin edilmektedir. Doğum yeri Merzifon’dur. İlk eğitimini memleketinde aldıktan sonra İstanbul’a giderek devrin meşhur alimlerinden Efdalzade Hamideddin’den (v.903/1497-98) tahsil görür.

Sümbül Sinan o dönemde bütün mutasavvıflara karşıdır. Meşhur Halvetî şeyhi Çelebi halifenin meclisine devam eden medrese arkadaşına, “bu sufilerin meclisinde ne bulunursun” diye takılır. Birlikte yürüdükleri birgün Çelebi halifeyle karşılaşır. Arkadaşı, “işte bizim efendimiz geliyor” deyince Sümbül Sinan arkadaşının kulağına eğilip “pılav aşığı bir sufiye benziyor” diye alay eder. Arkadaşı, “insan uzaktan görmekle ve kıyafetine bakmakla anlaşılmaz; gel beraber bir kere toplantısında bulunalım, sohbetini dinle, sonra karar ver” diyerek Sümbül Sinan’ı ikna eder ve toplantıya götürür. Çelebi halife, sohbet sırasında Sümbül Sinan’a dönerek, “dileyen ister, isteyeni şeyh vasıl eyler; bir nazarla maksudun hasıl eyler” deyip bir nazar eyler. Bu nazar Sümbül Sinan’ı bayıltır. Sohbet sonunda Çelebi halife, Sümbül Sinan’ın başını dizine alarak, “getirin benim tenkitçi Sümbül’ümün feracesini, kendi elimle giydireyim” der. Bu sırada Sümbül Sinan aylır, şeyhin elini öper ve o güne kadar yaptığı tenkitlerden pişman olur.

Bu hadiseden sonra mutasavvıflar hakkındaki fikri nisbeten değişir fakat medreseyle ilişkisini kesmek istemez. Günlerini tereddüt içinde geçirirken bir gece rüyasında “büyük bir kuyunun başına toplanan insanların kovalarla su çekmeye çalıştığını, su içmek niyetiyle kuyunun başına gittiğini, bu sırada suyun taşıdığını” görür. Sabah olunca Çelebi halifeye gidip rüyasını anlatır. Çelebi halife, “Mevlana, senin gönlünde ilahi feyzin coşkunu vardı; niçin onu kuvveden fiile çıkarmazsın, rüyanın hakikat olmasını istemez misin?” deyince hemen kendisine intisap eder. Çelebi halifeyle yeni müridi arasında büyük bir muhabbet başlar. Şeyhi onu hemen halvete sokar. Üç yıl kadar süren riyazet ve mücahedesini tamamladıktan sonra halifelik icazeti alır ve şeyhinin isteği üzerine halkı irşad için Mısır’a gider.

II. Bayezid döneminde (886-918/1481-1512) İstanbul’da büyük bir zelzele olur ve arkasından veba hastalığı başlar. Padişah, Çelebi halifenin, 40 müridiyle birlikte hacca gidip dua etmesini ister. Çelebi halife bu vesileyle, Mısır’da bulunan Sümbül Sinan’la görüşmek ister ve haber gönderip Mekke’ye çağırır. Sümbül Sinan, Mekke’ye vardığında, şeyhinin Şam’da vefat ettiğini ve oraya defnedildiğini; İstanbul’a dönüp yerine geçmesini ve kızı Safiye hatunla evlenmesini vasiyet ettiğini öğrenir. Şeyhinin vasiyetine uyarak İstanbul’a döner, Kocamustafapaşa dergahı postuna oturur ve Safiye hatunla evlenir.

Sümbül efendi, dergahtaki müridlerin yetişmesiyle meşgul olurken bir taraftan da Ayasofya ve Fatih camilerinde vaazlar verir ve Kuran-ı Kerim tefsir eder. Vaazların

⁵⁰ İsmi Yusuf, babasının ismi Ali, dedesinin ismi Kaya bey. (n.n.)

arkasından devranla zikir yaptıran Sümbül Efendi, âlimler ve sufiler arasında münakaşalara sebep olan sema ve devran meselesi yüzünden sıkıntı yaşar.

Devrin âlimlerinden Sarı Gürz (v.927/1520) devranla zikredenlerin cezalandırılması için bir fetva hazırlayıp şeyhülislam İbn Kemal'e (v.940/1533) götürür. İbn Kemal'in sema ve devran aleyhinde fetvalar verip risaleler yazdığını, devranı ibadet değil "raks" olarak kabul ettiğini ve bu hususta tavizsiz bir tutum sergilediğini bilen tarikat mensupları endişeye kapılırlar. Sümbül efendi fetvaya mani olmak için İbn Kemal'in güvendiği bir şeyhi devreye sokar. İbn Kemal fetvayı tatbik etmekten vazgeçer. Buradan netice alamayan Sarı Gürz, Fatih camiinde yapılacak devrana mani olmak için taraftarlarıyla birlikte Sümbül efendinin vaazına gider. Vaazdan sonra müridler devrana başlar. Sarı Gürz taraftarları da şevke gelip devrana katılır. İkinci defa mağlubiyete uğrayan Sarı Gürz, bu defa ulemanın ileri gelenlerini camiye toplayıp devranın caiz olup olmadığı hakkında sorular sorarak Sümbül efendiyi zora sokmak ister, fakat şeyhin verdiği cevaplar ve yaptığı konuşma neticesinde bir defa daha hezimete uğrar.

Sümbül efendi münakaşalara son vermek niyetiyle, sema ve devranla yapılan zikrin cevazı hususunda biri Arapça (*Risâle-i Tahkikiyye*) diğeri Türkçe (*Risâle-i Sümbül Der Hakk-ı Zikr u Devrân*) iki risale yazar. Bu risalelerde devranın raks olmadığını delillerle ortaya koyar ve birer nüshasını devrin âlimlerine gönderir. Şeyhülislam İbn Kemal'in görüşleri değişir. Ulemanın çoğu mutmain olsa da münakaşa bitmez.

Şeyhliğinin 15 yılını II. Bayezid (886-918/1481-1512), 8 yılını Yavuz Sultan Selim (918-26/1512-20), 10 yılını Kanuni Sultan Süleyman (926-74/1520-66) döneminde geçiren Sümbül efendi, üç padişahın da hürmet ve muhabbet görür. Yavuz Sultan Selim'in bazan tebdil-i kıyafetle Sümbül efendiye geldiği ve sohbet ettikleri; samur kürkünü şeyhe hediye ettiği ve şeyhin bazan bu kürkü giydiği rivayet edilmektedir. Dergahtaki hüccesinde deri bir tulum içine girerek durduğu; sebebi sorulduğunda, "evliya ve enbiya ruhları odaya doluyor; onların içinde oturmaya utandığım için böyle yapıyorum" dediği de rivayetler arasındadır.

Âdil, metin ve celal sahibi bir zat olan Sümbül efendi, Kocamustafapaşa dergahında 33 yıl şeyhlik yaptıktan sonra muharrem 936/eylül 1529 tarihinde, bir pazartesi gecesi, 50-55 yaşlarında vefat eder. Cenaze namazı Fatih camiinde kıldırıldıktan sonra naaşı Kocamustafapaşa dergahına defnedilir. Vefatına, "nur ola Sümbül Sinân'ın kabri heb", "eyledi bustân-i zühüdün Sümbülü me'vâya azm", "cennete azmeyledi pîr-i azîz", "cânına Sümbül Sinan'ın Fâtîha" mısraları ve "üstâd-i aşk", "feyz-i ilâhî" terkipleriyle tarihler düşülür.

Sümbül efendinin, yukarıda ismi geçen risalelerinin haricinde, biri Arapça (*Risâle-i Etvâr-ı Seb'a*) diğeri Türkçe (*Kitab-ı Tarikatnâme-i Sümbül Efendi*) iki risalesi ve ilahileri vardır.⁵¹

⁵¹ Tahsin Yazıcı, *Fetihten sonra İstanbul'da ilk Halvetî şeyhleri: çelebi Muhammed Cemaleddin, Sümbül Sinân ve Merkez efendi*, İstanbul Enstitüsü Dergisi, c. 2, 97-103; M. Asım Çalıköğlü, *Sümbül Efendi ve Merkez Efendi Hayat ve Hüviyetleri*, 11-22; Nazif Velikâhyaoğlu, *Sümbüliyye Tarikatı ve Kocamustafapaşa Külliyesi*, 174-176; Reşat Öngören, *Osmanlılar'da Tasavvuf: Anadolu'da Sûfîler, Devlet ve Ulemâ (XVI. Yüzyıl)*, 54-57, 373-377

EK 4 VAKIFLAR

Vakıf, “gelirleri hayır işlerine tahsis edilen mal veya mülk” demektir. Kamus-ı Türkî’de “sahibi tarafından şer’-i şerif marifetiyle bir fi’l-i hayra ve hayrata ve hasenata tahsis olunmuş mülk ve mal”; Kamus-ı Okyanus’ta “bir hizmetin sürüp gidesiye yapılması için ve resmi bir yolda ayrılıp şu veya bu kimse tarafından bırakılan mülk ve para” şeklinde tanımlanmıştır.

İslam dininin birlik, dayanışma ve yardımlaşma konularındaki hassasiyetini gözönünde bulunduran bazı hukukçular, vakıf olgusunun İslam dinine dayandığını söylemektedir. Konuyla ilgili Kuran-ı Kerim ayetleri şöyledir:

“Allah yolunda sınırsızca harcayın, kendi elinizle kendinizi mahvetmeyin ve iyilik yapmaya azimle devam edin; unutmayın ki Allah iyilik yapanları sever.” (Bakara suresi, 195. ayet)

“Karşılıksız yardım eden kadınlara ve erkeklere ve böylece Allah’a güzel bir borç verenlere gelince, onlara kat kat fazlası ödenecek ve öteki dünyada değerli bir mükafat kazanacaklardır.” (Hadid suresi, 18. ayet)

“Onlar, Allah’a ve ahiret gününe inanırlar; doğru olanı emreder, eğri olandan alıkoyarlar ve hayırlı işlerde birbirleriyle yarışır; işte bunlar dürüst ve erdemli kimselerdir.” (Âl-i İmran suresi, 114. ayet)

Vakfın dayanağı olan hadislerden ikisi ise şöyledir:

“Bir insan öldüğünde amel defteri kapanır. Ancak sadaka-i cariyesi veya ilmi bir eseri veya kendisine dua eden hayırlı evladı olan kimsenin amel defteri kapanmaz.”

Hazret-i Ömer vakfedeceği bir mülk toprağı hakkında Hz. Muhammed’in fikrini sormuş, “Aslını satılmaz, bağışlanmaz ve miras yoluyla intikal etmez şekilde sadaka kıl, gelirlerini fakirlere tahsis et” cevabını almıştır.

Osmanlı döneminde ilerleme gösteren vakıflar sayesinde, bir kimse vakıf bir evde doğar, vakıf bir beşikte uyur, vakıf mallardan yiyip içer, vakıf kitaplardan okur, vakıf bir mektepte hocalık eder, vakıf idaresinden ücret alır ve öldüğünde vakıf mezarlığa gömülürdü. Beşeri hayatın bütün ihtiyaçlarını vakıf mallarla temin etmek mümkündü. Bu sebeple, geçmişte vakıf müessesesine çok önem verilmiş, günümüze yüz bine yakın vakıf ve milyonlarca vakıf eser bırakılmıştır.

Malını veya mülkünü vakfeden kişiye “vâkıf”; vakfedilenlere, yani vakfın sürekli ve düzenli şekilde işlemesini sağlayan gelir kaynaklarına (arazi, bina, para..) “mevkuf”, “asl-ı vakf” veya “akar” (çoğulu: akarat); vakfın idaresi için tayin edilen kişiye “mütevelli” denir.

Vâkıfın ehil, hür, akil ve baliğ olması gerekir; yaşı küçük, mecnun ve bunamış kişilerin yapacağı vakıflar sahih olmaz. Vâkıf, hiçbir menfaat gözetmeden, yalnız Allah’ın rızasını kazanmak ve yaptığı hayrın karşılığını ahirette görmek istediği için vakfetmelidir. Vakfedilmesi düşünülen mal veya mülkün başkasından borç veya

menfaat olarak alınmamış olması, vâkıfa ait olması, üzerinde haciz bulunmaması gerekir. Vakfedilen mal veya mülk vâkıfa ait olmaktan çıkar; satılamaz, bağışlanamaz ve miras bırakılamaz.

Vâkıf tarafından, vakfın şartları ve idaresiyle ilgili bilgi vermek üzere hazırlanan nizamnameye “vakfiye” denir. Tarihi açıdan önem taşıyan bu belgeler, ait oldukları dönemlerle ilgili önemli bilgiler verir. İslam tarihinde ilk vakfiyenin, Hz. Ömer tarafından yazıldığı söylenir, fakat bu vakfiyenin Hz. Muhammed hayattayken mi, Hz. Ömer’in halifeliği zamanında mı yazıldığına dair kesin bir bilgi yoktur.

Vakfiyelere genellikle Allah’a hamd ve sena, Resulüne salat ve selamdan sonra hayır işlemeye teşvik edici ayetler, hadisler ve şiirlerle giriş yapılır, sonra vakf edilen mallar, bunların kimler tarafından ve nasıl idare edileceği, vakıfta kimlerin çalışacağı, bunlara ne kadar ücret ödeneceği, ücretlerin nereden temin edileceği, vakıf gelirlerinin nasıl harcanacağı ve hakimin (kadı) vakfa dair hükmü yazılırdı. Vakfiyede bir de beddua bulunurdu; “Allah’ın, peygamberlerin, meleklerin, insanların ve bütün mahlukatın lanetinin”, vakıf hizmetlerini yerine getirmeyen, vakfa ihanet eden, vakfı amacı dışında kullanan, vakıf mallarından yiyen ve vakfiyede belirtilen şartları değiştirenlerin üzerine olması dilenirdi. Vakfiyenin üst kısmında hakim veya hakimlerin mührü, son kısmında şahitlerin imzaları ve tarih bulunurdu.⁵²

⁵² M. Veysi Dörtbudak, *Merkez efendi vakfiyesi*, Manisa Dergisi, sa. 29, s. 68-73; Dörtbudak, *a.g.e.*, 6. Merkezefendi Geleneksel Tıp Festivali, 3-12 haziran 2005

EK 5 MERKEZ EFENDİ VAKFIYESİ

۱۵۶
 ۱۱۲۲۳۴۵۶
 ۱۱۲۲۳۴۵۶

موصوفه كذا...
 كتاب...
 لواقع ۱۱۲۲۳۴۵۶

اذلا طبعه و مركزه و لانه حقيقه...
 و التمله...
 و في...
 فله...
 مشتم...
 رودة...
 و علم...
 لير...
 و ح...
 ك...
 ليرة...
 ل...
 و لو...
 ا...
 و تم...
 ل...
 و...
 عن...
 ل...
 ب...
 و...

ل...
 ل...
 ل...

Merkez efendi

Vakıflar Genel Müdürlüğü Kültür ve Tescil Daire Başkanlığı Arşivi'ndeki Merkez efendi vakfiyesi, 623 numaralı defterin, 329. sayfasının, 333. sırasında kayıtlıdır.

Vakfiyede Merkez efendinin ismi Musa, babasının ismi şeyh Muslihiddin olarak geçmektedir. Vakıf mütevellii olarak Murad ibn-i Nasuh tayin edilmiştir.

Merkez efendi, vakfiyesinde, İstanbul Yenikapı dışında bulunan, “Çifte hamam” diye bilinen ve fiskiyeli bir bahçesi olan hamam ile bitişiğindeki dükkanları vakfettiğini belirtmiştir. Hamamın kiraya verilmesini ve elde edilen gelirle, biri Hz. Muhammed'in, biri kendisinin, biri oğlu Ahmed çelebinin annesi Şah sultanın, biri oğulları Derviş çelebi ve Ali çelebinin ruhu için, günde dörder cüzden ayda dört hatim indirilmesini ve Kuran-ı Kerim okuyan kişiye her cüz için bir akçe verilmesini istemiştir.

Merkez efendi, vakfiyesinin sonuna doğru, vakfın idaresiyle ilgili şartları açıklamıştır. Kendisinin ve oğlunun ölümünden bahsederken “ölüm” kelimesini zikretmeyerek, “dehr elinden şerbet-i mevt nûş ile mest ü medhûş olam” ve “âsûde-i civâr-ı rahmet oldukda” ifadelerini kullanmaktadır. Vakıf idaresini kız-erkek ayrımı yapmadan çocukların en büyüğüne bırakması dikkat çekicidir.

Vakfiye, Bakara suresinin 181. ayetiyle bitmektedir: “Kim -vasiyeti- işittikten sonra değiştirirse böyle davranmanın günahı yalnızca onu değiştirenedir. Doğrusu Allah, herşeyi işitendir, herşeyi bilendir.”

Son cümlede, vakfiyenin 9 şevval 959/27 eylül 1552 tarihinde tanzim edildiği belirtilmiştir.⁵³

⁵³ Dörtbudak, *a.g.e.*,

EK 6 HAFSA SULTAN KÜLLİYESİ ve VAKFIYESİ

Hafsa sultanın isteği üzerine, şehzade Süleyman'ın Manisa'da sancak beyliği yaptığı dönemde (919-26/1513-20) inşa edilmeye başlanan Hafsa sultan külliyesi, Osmanlı dönemi külliyelerinin en güzel örneklerinden biridir.

Külliyenin, Manisa'nın ovaya doğru genişlemesini sağlamak için, etrafı boş Timurtaşoğlu Ali bey bahçesi denen mevkide inşa edilmesine karar veren Hafsa sultan, bu bahçeden 300 dönüm yer satın alır veya Palamut nahiyesine bağlı Erdelli köyünün geliriyle değiştirir. Caminin batısında civarın iskanını sağlamak amacıyla 20 evlik yer ayrılır ve buraya ev yapanlar vergilerden muaf tutulur. Kısa sürede külliye etrafında bir mahalle oluşur; böylece şehrin büyüme yönü belirlenmiş olur. Manisalılar külliye ve mahalleye "Sultaniye" ismini verirler.

Hafsa sultan külliyesi cami, imaret, zaviye, medrese, sıbyan mektebi, hamam ve darüşşifadan oluşur. Cami kitabesi ve Hafsa sultan vakfiyesinden cami, imaret, zaviye, medrese, sıbyan mektebi ve bunların tamamlayıcı kısımları olan fırın, kiler, mutfak ve ahırın 929/1523 yılında tamamlandığı anlaşılmaktadır. Hamam ve darüşşifa ise Hafsa sultanın vefatından (940/1534) sonra Kanuni Sultan Süleyman tarafından yaptırılıp külliye ilave edilmiştir. Hamamın kitabesi 945/1538, darüşşifanın kitabesi 946/1539 yılını vermektedir.

Bugün külliyeinin imaret ve zaviye bölümleri mevcut değildir. Harap haldeki bölümler, Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından yürütülen ve 1969 yılında tamamlanan restorasyon çalışmalarıyla eskisine uygun hale getirilmiştir.

Külliyeyi oluşturan yapılar Sultan camii, Sultan medresesi, Sultan hamamı, Sultan darüşşifası⁵⁴ isimleriyle de bilinir.⁵⁵

⁵⁴ "Manisa darüşşifası", "Manisa bimarhanesi", "Hafsa sultan darüşşifası" ve "Hafsa sultan bimarhanesi" olarak da geçmektedir. (n.n.)

⁵⁵ Ali Haydar Bayat, *Manisa Hafsa sultan külliyesi ve darüşşifası*, Türk Kültürü, sa. 190, s. 596-597; Doğan Yavaş, "Hafsa Sultan Külliyesi", TDV İslam Ansiklopedisi, c. 15, s. 123

المسرح المطبق في الفتح والفتح على كل حال فاتح البواب الفوتح والفتوح واصناف الوصاف الزاوي الى جبل
الجودت الحسنة ومعمل الزيادة والفضل الحسن وزيادة وقوه زوجه الخيرات الفاضلة غايبه فليد الارواح وطرف حواس
عبارة يفتي اهل العلم الى اشارة المسامحة والعبارة واعمالهم على اقتدار لطيف البديت وانفايس الجمال واعمالها الواجبة
منها بالفضل والفضل في جبهة لونية بكرة النبي والفتوح والصلوة والادب على سوله محمد الذي نبع نبويج النبوة
منه لسانة الشرف وجمع نور الحكمة بانه الاطيف الشفيق المنفع حاملة حملة المعاني والارواح يوم يؤخذ المحرمونه
بانسوانى والاخلاق المحرمه صرة الفصحى بما يجمع فصيح معانته ومنازقاته السجدة في جمع البلاغار هبيرة الله
وهي ان الهمم وحكيه الفهم الى قيام الساعة وساعة القيام

ما يرى في هذه السطور والجزر الذي هو الموقف وشرايطه والمسيره والخط
مع لوي وتفحصه سيريكي وفي حكمته يبرز في مفهومي ومحمود طريفا
ما يجب مراعاته على المعاني في النسيان والارطاف والادب
فلم السرح المعاني الحاري محمديه على الضاعى الفصحى
با كساك المصرفة في مدينة اهلوه المصرفة

ما هذا السطر في نيل القفا جمع حكي
فانها عده انبا تحفة الفصحى
عبد الواسع في عصر القفا في الفكر
الطيف لولوبه يوم المكن

وما بعد فانه الدنيا البنية ليست بذرا مسودة ولا محل المسرة والدقائه الفضاير لادم لسكانها والفاصل ليهب لولوبها
موسومة في حكم العدم ويجعل على عصره السمر لا يسلط ملوك وعزيزها مغلوب انما كل الامم لادبيات لولوب
وادم لولوبه خير ما يفتي فاعلم فانه منة تزينه معورها جابزة لوجاهرة ومرة فصولها عابرة لادعارة وهي
تتأخر الى بساها الحال وتجا طيلت با صدقه المقال بالارادة في السبل فضاها وقت الرجل والاولي
منها مسيرة النياحة في مديح الاصلاح والسيول يادي الى حصة العمل يقضي العزم بالاصل الى دار الجنة مع حجب
ومعاري السبل لا تزيح فليلت بسنن ارفيل ما عندك سيفد وما عندك باوه وما لله غير الشوق والولوبه
فانها بكرة لم يفتي سورا وعلمت اهل العلم كانه زكوقا الدنيا مزينة يحصل فيل النقيب الى انه تعالى
بالفتوح النافذة لقلوبه الصلوة والسلام الدنيا مزينة الاخرة وطوبى لمره لصدقت فيل بصفا
الموتى آما سلامه من سبل وتسع الخيرات تجلوس عقيدته سطر سطر صحت في الطوبى عده حقيقته
الحال من بازل ووقت الاملاك وصدقت الاموال وفوضت الى المحابر طلبا للعلم المقوم الذي
عده انه تعالى لولوبه وكها من عذبه الوديع الذي وعد على اعلا فمه لمره من مظهر الاملاك
افسحاه بالوقوع الى ما اسير اليرمينا والذوق خيلت الحاسد لولوبه المكنات سيدة المحضات حقيقته الصفقات
كانت المعاني والاساطير باينة ما في الجود والشمع محمودة اركانها اللطيف والكرم صاهبة المكنات الازفة الكرامة
سيرة الخيرات الوضبة انما من سدهه اعلم الخيرات برهانها انما في النساء في المعاليه رحمة السلام والشمس
صفوة الريا واليرميه الملوحة ليعبه غابة الملائك التي قام بامر السموات والارضونه حفصه خيرة حفظ
اسه فظن عجبوه خيرة لولوبه الشرف والانتباه وحسن نفقه حسنا على عهدة الحال ليعبه لولوبه الاضداد
والفة السلفه والاول والاعظم والفا فامة عدل الاقوام باسط قوانينه الزم والامانه سالت مسالك الاله
ياخذ بالعدل والاحسان اعيانه اقباه الشريفات الى اليرميه لولوبه فويله وسكانه يربيه العفوة بجمع ضمير
لوفوه عابرة والهمم بخير لولوبه السعادة كالمدينة ملامم خبيثة والشرقة كالعرة من لولوبه حقة العلية المستقل
لوقاة السنة والفرحة الشرف تشريف اما جفنا لولوبه خليفته في الرضه تباكي اعدوا المناير بعرة
سما بعزير وتزين فلوب الوعاظ من حبيبه سيفه الخبير على القبلته الفكرية خاتم الجوهرة الخيرة مالكة
ممالك الدنيا منظر كلمة اله العلية الخيرة باصفا ف تا بيدت الى العاليت الاله السلطنة شيئا من ساد لولوبت
اسنة الخيرات فضايب اعاديه لاقفة واسنة الشربة بخا تشبه افصاره في اليرميه لاطقة فال لولوبه
يرضي المحو على عتقا تنويرة تكافرة وهيليل الصفة فدين وعلمه ليرح عتو اليرميه متواترة وعلمته بالعلم
النفسي الاله ما عتقه نفسا انفسه تصادق فيه وحده العارطة احيى لولوبه تعالى وما تقدره لولوبكم
منه في مجوده عتقه لولوبه اعظم اجل وصدقته على اله لولوبه اعم الفادية للودخاه من اليرميه لولوبت
واحدة لولوبه اتجا من عهدة الحسنات كخوضه جبار وغير جبار وصدقته جارية انفسه عند حمة الفصحى
وهي طيبة نفيسة عند سؤل منه نفايس الخصال يوم السور لقول النبي الخرم صلى الله عليه وسلم
الراعات به آدم انه قطع عهده لولوبه على تقوى به ولولوبه على تقوى به وحسنه جارية الودعي لولوبه

Vakıflar Genel Müdürlüğü Kültür ve Tescil Daire Başkanlığı Arşivi'ndeki Hafsa hatun vakfiyesi, 576 numaralı defterin 31. sayfa ve 15. sırasında kayıtlıdır.

Vakfiyeye, Allah'a hamd ve sena, Resulüne salat ve selam, hayır işlemeye teşvik edici ayetler ve dualarla giriş yapılmıştır.

Vakfiyede "sultan Süleyman şahın validesi Hafsa hatun" olarak geçen Hafsa sultanın, Manisa'da bir imaret, cami, medrese, hankah ve sıbyan mektebi vakfettiği belirtilmiştir. Hamam ve darüşşifa Hafsa sultanın vefatından sonra yaptırıldığı için vakfiyede geçmemektedir. Vakfın gelir kaynakları tek tek açıklanmıştır.

Vakıf mütevellii olarak hayatta olduğu sürece hacı Tacüddin İbrahim tayin edilmiş, o vefat ettikten sonra dönemin padişahının bir mütevellii tayin edeceği belirtilmiş; mütevelliiye günlük kırk dirhem verilmesi uygun görülmüştür.

Vakfiyenin sonraki bölümlerinde, müesseselerde vazife yapacak kişiler, bu kişilerin vasıfları, işleri ve ücretleri, vazifesini iyi yapmayanların azli ve vakfın şartları anlatılmıştır.

Son cümlede, vakfiyenin şaban 929/haziran 1523 tarihinde tanzim edildiği belirtilmiştir.⁵⁶

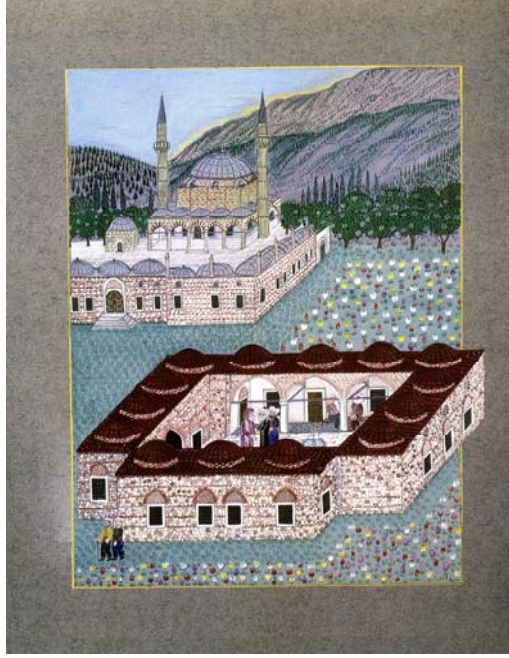

Hafsa sultanın portresi

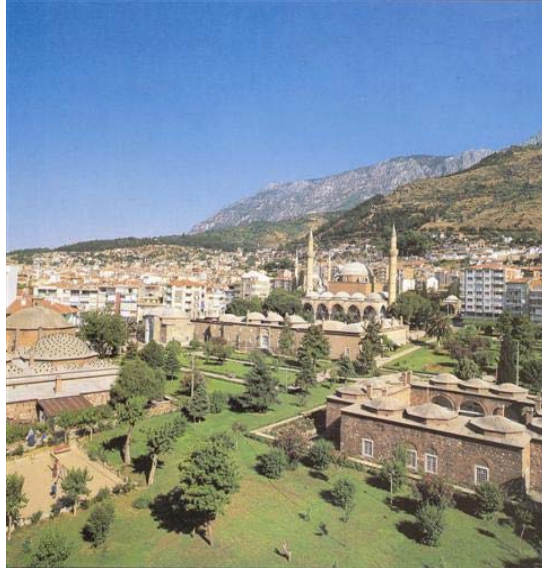
Daha önce yapılmış bir resmi bulunmadığı için tarihi bilgilerdeki eşkali dikkate alınarak Prof.Dr. Feridun Nafiz Uzluk ve Nihat N. Yörükoğlu tarafından ressam Muammer A. Saguner'e yaptırılmıştır. (Vakıflar Bülteni, 1970, sa. 1, s. 90-91)

⁵⁶ İbrahim Hakkı Konyalı, *Kanunî Sultan Süleyman'ın annesi Hafsa sultanın vakfiyesi ve Manisa'daki hayır eserleri*, Vakıflar Dergisi, sa. 7, s. 47-56

Merkez efendi

Hafsa sultan camii ve darüşşifası (Minyatür: Ülker Erke)

EK 7 TARİH DÜŞÜRME

Arap alfabesindeki her harfe bir sayı değeri verilerek “ebced hesabı” denilen bir sistem oluşturulmuştur. Bu sisteme göre harflerin 1’den 1000’e kadar sayı değerleri şöyledir:

ا	ب	ج	د	ه	و	ز	ح	ط	ي
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
ك	ل	م	ن	س	ع	ف	ص	ق	
20	30	40	50	60	70	80	90	100	
ر	ش	ت	ث	خ	ذ	ض	ظ	ع	
200	300	400	500	600	700	800	900	1000	

Sayı değerlerini akılda tutmayı kolaylaştırmak için harfler birleştirilmiş ve ortaya herhangi bir anlamı olmayan şu sekiz kelime çıkmıştır:

ابجد هوز حطي كلمن سعفص قرشت اتخذ ضظغ

“Ebcad”, “hevvez”, “hutti”, “kelemen”, “sa’fas”, “karešet”, “sehz”, “dazağı” kelimeleri bu sırayla yazılıp baştan itibaren her harfin altına 1’den 10’a, sonra onar onar 20’den 100’e ve yüzer yüzer 200’den 1000’e kadar rakamlar verilir. Kelimeleri ve sayıların nasıl yerleştirileceğini akılda tutmak, her harfin sayı değerini akılda tutmaktan daha kolaydır.

Ebcad hesabı en çok tarih düşürmede kullanılmıştır. Hesaplandığında hadisenin gerçekleştiği yılı verecek şekilde kelime, cümle, mısra veya beyit söylemeye divan edebiyatında “tarih düşürmek”, “tarih koymak”, “tarih çekmek”, “tarihlemek” gibi isimler verilir. Tarih düşüren kişiye “müverrih” veya “tarihçi” denir. Tarihler daha çok mısralar halinde düşürülmüştür. Ezberde kalan bir mısra vasıtasıyla tarihi bulmak, tarihi ezberde tutmaktan daha kolaydır.

Doğum, tahta çıkma, tayin, düğün, ölüm, intihar gibi ferdi hadiseler; fetih, zafer, salgın hastalık, yangın gibi genel hadiseler; cami, mescit, medrese, kışla, hastahane, han, hamam, köprü gibi yapıların inşası; sakal bırakma, hayvan ölümü gibi daha özel hadiseler için ve hatta hiciv amacıyla tarih düşürülmüştür.

Düşürülen tarihi hesaplamak için manzumenin hangi mısra veya beyitinde geçtiği tespit edilir. Genellikle “tarih”, “tarihi”, “tarihin”, “tarihini”, “tarihinin” gibi kelimelerden sonrasını hesaplamak gerekir. Bu kelimelerden sonra gelen harflerin sayı değerleri bulunup toplanır.⁵⁷

⁵⁷ İsmail Yakıt, *Türk-İslâm Kültüründe Ebcad Hesabı ve Tarih Düşürme*, 62-63, 66-67

EK 8 MANİSA ŞİİRLERİNDE MERKEZ EFENDİ VE MESİR

Arif Nihat Asya, “Manisa I” isimli rubaisinde, Merkez efendiyi, Manisa’ya değer kazandıran şahsiyetler arasında saymıştır:

Tacdır tekke’ m başımda Mevlana’dan
Hürriyetim arka verdiğim hür dağdan
Kaldın Merkez efendiden ey mesir’im
Ey Akpınar’ım sen de çoban İsa’dan⁵⁸

Ali Küçükaydın, “Kardeşe Mektup” isimli şiirinin bir dördütlüğünde, Manisa’nın kimliğini oluşturan tarihi şahsiyetler arasında Merkez efendiyi de saymıştır:

Bakınca Murat’ı, Fatih’i, Selim’i
Hafsa sultanı, şehzade Süleyman’ı
Merkez efendiyi, bir de Sinan’ı
Tarzan’ı Spil’de görür gibiyim⁵⁹

Harun Tokmak, “Yeşil Manisa” isimli şiirinin bir dördütlüğünde Merkez efendinin insanları eğiten ve şifa dağıtan bir şahsiyet olduğunu vurgulamış; bir başka dördütlüğünde mesir şenliğine işaret etmiştir:

Ağlayan Kaya’ya baktım da kaldım
Sultan’ından, Merkez’inden ders aldım
Mesir macununu dört yana saldım
Hastalara şifa olsun Manisa

Dalında zeytinin kara mı kara
Tütününe daha gelmedi sıra
Bu sene de ersek bizler mesire
Kiraz şenliğini de görsek Manisa⁶⁰

⁵⁸ Ünal Şenel, *Manisa şiirlerinde Merkez efendi*, 6. Merkezefendi Geleneksel Tıp Festivali, 3-12 haziran 2005

⁵⁹ Şenel, *a.g.e.*

⁶⁰ Şenel, *a.g.e.*

M. Ziya Akça, “Zümrüt Manisa” isimli şiirinin bir bölümünde mesir’i ve mesir şenliğini anlatmış; Merkez efendiyi “devrin İbn-i Sina’sı” olarak nitelendirmiştir:

Devrin İbn-i Sina’sını unutmak ne mümkün
Ünlü hekim Merkez efendi anılır o gün
Mesir gününü duymayan kaldı mı acaba
Kırk ilden misafir, sayısı gelmez hesaba
Kırk türlü baharla yuğrulan dualı mesir
Kırk derde deva, korkuya, tasaya birebir
Onaltıncı asrın tabibi Merkez efendi
O iksirli macunla önce cinneti yendi
Biiznillah ne cin bağlar ne vesvese
Sakin mesri kaçırmayın duyurun herkese⁶¹

Cemal Erdem, “Manisa’yı Gezerken” isimli şiirinin bir dördlüğünde, Merkez efendiden ve mesir’den bahsetmiştir:

Muslihiddin çelebi, şifalı nebat ile
Mesir macunu yapmış ilim ve sanat ile
Halka ikram eylemiş sevgi ve şefkat ile
Macun serpme töresi sonsuza kadar sürsün⁶²

Üner Dilek, “Mesir” isimli şiirinde, mesir’i ve mesir şenliğini anlatmıştır:

Mahşeri andırır binlerce insan
Mevsim ilkbahardır, aylardan Nisan
Şad olsun ruhunuz, can Hafsa sultan
Sayende bulundu, bilindi mesir

Yüzyıllar geçse de bozulmaz tadı
Şifa diye geçer mesirin adı
Manısalı açmış kolu kanadı
Dünyamız durdukça duracak mesir

⁶¹ Şenel, *a.g.e.*

⁶² Manisa 2000, 170

Merkez efendi

Yüzlerce baharat, yüzlerce çiçek
Tadına, kıvamına yoktur diyecek
Herkes tanıyacak, herkes bilecek
Kültürdür, sevgidir, bir ruhtur mesir

Hastaya ilaçtır güçsüze derman
Derman oluşuna yazıldı ferman
O günden bu güne geçti çok zaman
Tarihtir, şuurdur, şifadır mesir

Devâdır duâdır halkın gözünde
Dostluk var, barış var onun özünde
Mânâ tüter bu mâcunun közünde
Manisa'da candır, canandır mesir⁶³

⁶³ Manisa 2000, 170

EK 9 ORD.PROF.DR. A. SÜHEYL ÜNVER'İN DEFTERİNDEN..

Yedinci Tepede hâlâ çocuk terbiyesinde tesiri süren iki veli.

1. Sümbül Sinan. Çok yaşar. 936 Hicri senesinde vefat eder. Bulunduğu yer ziyaret makamı olur. Hâlâ tâzim edilir.

2. Merkez Efendi. Sümbül Sinan tarafından yetiştirilir ve yerine kaim olur. Hekimdir. Manisa Mesiri macununu yeniden ihya eder. Silivri Kapısı dışında 959 H. de ölmüce Merkez Efendi ziyaret makamı olur.

A. Süheyl Ünver'in kaleminden..

A. Süheyl Ünver'in defterinde külliyenin eski hali

10 X 1984
Merkez Efendimizin
Otobüs dolusu Misafir Profesör
ve Doktorlarımız ve heyetimizle. Hekim
Merkez Nushu'ddin Camisine ve tur-
lusini geldik. Sofasında ziyaret ettik
ve Manisa Mesiri kuru culuğu üzerine
izahat verdum.
Oradan geldigimiz gibi vaktin
duralmasından edim digimiz güzel
intiba'larla döndük

A. Süheyl Ünver'in kaleminden..

Merkez efendi

23 Ağustos 1983 Salı sabahı babamla birlikte Cerrahpaşadan Tülay, Rengin ve Ayten Hanımları da alarak civarda ufak bir geziye çıktık. Babamın arzusu üzerine ilk durağımız Merkez Efendi Türbesi oldu. Orada izahatlerinde Merkez Efendinin aynı zamanda Manisa mesirini ihya eden kişi olduğunu ifade etti.

500 yıllık Merkez Efendi kabristanı caminin hemen yanından başlıyor. Bazı eski mezar taşlarını tetkik ettik. Kırılan birçok süslü mezar taşı bilgisizlikten, daha doğrusu kıymet bilmezlikten avluda yer döşeme taşı olarak kullanılmış. Bunlarla birlikte avlunun, çilehanenin ve cami önündeki genişçe meydanın karşısındaki eski bir evin resimlerini aldım. Civarda biraz dolaşarak halen yeni kitaplar ihtiva eden kütüphaneyi dışarıdan seyrettik.

Gülün Mesara'nın kaleminden..

Yere döşenen mezar taşları

Sayın Gülün Mesara'ya, babası A. Süheyl Ünver'in defterinden istifade etmemize müsaade ettiği için teşekkür ederiz.

EK 10 FİLATELİDE MERKEZ EFENDİ, HAFSA SULTAN VE MESİR

45 x 34½ mm

41 x 26 mm

26 x 41 mm

26 x 41 mm

PTT tarafından 17 nisan 1960 tarihinde Manisa Mesir Bayramı dolayısıyla, her biri 13½ dantel olarak 750 000 adet basılan ve 31 aralık 1961 akşamı tedavülden kaldırılan pullar ve ilk gün damgası

23 mart 1958 ve 20 nisan 1983 tarihli özel gün damgaları

Merkez efendi

52 x 36 mm

PTT tarafından 26 nisan 1969 tarihinde Hafsa sultanı anmak için,
13 dantel olarak 350 000 adet basılan pul, ilk gün damgası ve ilk gün zarfı

Filatelist sayın Ahmet Doğan Ataman'a, koleksiyonundan istifade etmemize müsaade ettiği için teşekkür ederiz.

KAYNAKÇA

- A. Süheyl Ünver. Bahar macunları. Hayat Tarih Mecmuası. İstanbul 1972, sa. 2, s. 16-20.
- A. Süheyl Ünver. "Mesir Macunu". Türk Ansiklopedisi. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 1976, c. 24, s. 37-38.
- A. Süheyl Ünver. Mesir tarihimiz. Dirim Tıp Dergisi (Aylık Tıp Gazetesi). İstanbul: Dr. F. Frik İlaç Sanayi, 1972, sa. 4, s. 183-185.
- A. Süheyl Ünver. Türkiye'de eski ruh sağlığı üzerine bir deneme. Türk Folklor Araştırmaları Dergisi. İstanbul 1965, c. 9, s. 3911-3914.
- A. Süheyl Ünver. Türkiye'de nevrüz ve nevrüziye. Vakıflar Dergisi. Ankara: Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü, 1976, sa. 11, s. 221-237.
- A. Süheyl Ünver'in defteri.
- Ahmet Özalp. "Vahdet-i Vücut". Şamil İslam Ansiklopedisi. İstanbul: Şamil Yayınevi, 1994, c. 6, s. 287-288.
- Ali Çımat. Manisa mesir macunu ve Merkez efendi. Manisa ve Mesir. Manisa: Manisalılar Mesir ve Dayanışma Derneği, 1996, sa. 5, s. 24-26.
- Ali Eren. İstanbul Evliyalarından Sümbül Efendi ve Merkez Efendi Hazretleri. İstanbul: Merkezefendi Kurs ve Okul Talebelerine Yardım Derneği.
- Ali Haydar Bayat. "Hafsa Sultan". TDV İslam Ansiklopedisi. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1997, c. 15, s. 122-123.
- Ali Haydar Bayat. İbn-i Sina'nın Kânun'unda ve Osmanlı tıp yazmalarında mesir. Manisa: Manisa'yı Mesir'i Tanıtma ve Turizm Derneği, 1998, sa. 15, s. 9-16.
- Ali Haydar Bayat. Manisa Hafsa sultan külliyesi ve darüşşifası. Türk Kültürü. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1978, sa. 190, s. 596-597.
- Ali Haydar Bayat. Manisa Mesir Bayramı ve Dârüşşifa'sı. Manisa: Manisa Turizm Derneği, 1981.
- Ali Haydar Bayat. Mithridates'den mesir'e. Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları. İstanbul 1998, sa. 4, s. 67-78.
- Ali Haydar Bayat. Yeni kaynakların ışığı altında Merkez efendi ve hakkında bazı yanlışlıkların düzeltilmesi. Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1990, sa. 65, s. 121-131.
- Aysel Okan. İstanbul Evliyaları. İstanbul: Yeni Gür Matbaası, 1968, s. 31-44.
- Ayşegül Demirhan. Prehistorik ve ilk çağlarda tıp tarihine genel bir bakış ve bu çağlardan kaynağını alan milli bir ilacımız: mesir. Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1981, sa. 11, s. 200-211.
- Ayvansarâyî Hafız Hüseyin. Mecmua-i Tevarih. Hazırlayanlar: Fahri Çetin Derin - Vahid Çabuk. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1985, s. 331-332.
- Ayvansarâyî Hüseyin Efendi - Ali Sâti' Efendi - Süleymân Besim Efendi. Hadikatü'l-Cevâmi: İstanbul Câmileri ve Diğer Dini-Sivil Mî'mârî Yapılar. Hazırlayan: Ahmed Nezih Galitekin. İstanbul: İşaret Yayınları, 2001, s. 231, 307-311, 342-343.

Merkez efendi

Bedi N. Şehsuvaroğlu. Eczacılık Tarihi Dersleri. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi, 1970, s. 100-104.

Bedi N. Şehsuvaroğlu - Ayşegül Erdemir Demirhan - Gönül Cantay Güreşsever. Türk Tıp Tarihi. Bursa: Taş Kitapçılık, 1984, s. 83.

Bursalı Mehmed Tahir. Osmanlı Müellifleri. Sadeleştirenler: A. Fikri Yavuz - İsmail Özen. İstanbul: Meral Yayınları, 1975, c. 1, s. 150.

Bursalı Mehmed Tahir. Aydın Vilayetine Mensûb Meşâyih, Ulemâ, Şuarâ, Müverrihîn ve Etibbânın Terâcim-i Ahvâli. İzmir: Akademi Kitabevi, 1994, s. 13.

Doğan Yavaş. "Hafsa Sultan Külliyesi". TDV İslam Ansiklopedisi. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1997, c. 15, s. 123.

Emel Esin. Merkez efendi (h. 870/1465 sıraları 959/1551) ile Şah sultan hakkında bir haşiye. Türkiyat Mecmuası. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1980, c. 19, s. 65-92.

Emrehan Küey. Merkez efendi. 5. Merkezefendi Geleneksel Tıp Festivali. İstanbul 14-22 Mayıs 2004.

Emrehan Küey. Merkez efendi menkıbeleri. 6. Merkezefendi Geleneksel Tıp Festivali. İstanbul 3-12 Haziran 2005. (Kısmen sunulmuştur.)

Enver Behnan Şapolyo. Mezhepler ve Tarikatlar Tarihi. İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1964, s. 448.

Evlîyâ Çelebi. Seyâhatnâme. Türkçeleştiren: Zuhuri Danışman. İstanbul: Zuhuri Danışman Yayınevi, 1969, c. 2, s. 74-75; 1971, c. 13, s. 74.

Feridun Nafiz Uzluk. Genel Tıp Tarihi I. Ankara: Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi, 1958, s. 63-64.

Ferit Devellioğlu. Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, 1993.

Fikret Türkmen. Manisa'da mesir bayramı. Manisa Dergisi. Manisa: Manisa'yı Mesir'i Tanıtma ve Turizm Derneği, 2004, sa. 28, s. 9-14.

Hafsa sultan vakfiyesi. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Kültür ve Tescil Daire Başkanlığı Arşivi, d. 576, s. 31, sr. 15.

Hakkı Avan. Manisa mesir bayramı. Manisa ve Mesir. Manisa: Manisalılar Mesir ve Dayanışma Derneği, 1996, sa. 6, s. 6-9.

Hakkı Avan. Merkez efendi ile Hafsa sultan hiç görüşmüş müdür?. Manisa Dergisi. Manisa: Manisa'yı Mesir'i Tanıtma ve Turizm Derneği, 2005, sa. 29, s. 64-67.

Hasan Özönder. Mesir macununun tarihçesi. Hayat Tarih Mecmuası. İstanbul 1970, sa. 4, s. 24-26.

Hikmet Tanyu. Türklerde Taşlarla İlgili İnançlar. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1968, s. 129-130.

Hulûsi Tuser. Manisa'da mesir bayramı. Türk Folklor Araştırmaları Dergisi. İstanbul 1960, c. 6, sa. 128, s. 2097-2100.

Hüseyin Akgül. Mesir macunu ile ilgili gelenek ve inanışlar. Manisa ve Mesir. Manisa: Manisalılar Mesir ve Dayanışma Derneği, 1996, sa. 6, s. 37-39.

İbrahim Hakkı Konyalı. Kanunî Sultan Süleyman'ın annesi Hafsa sultanın vakfiyesi ve Manisa'daki hayır eserleri. Vakıflar Dergisi. Ankara: Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü, 1969, sa. 7, s. 47-56.

İsmail Yakıt. Merkez efendi ve şiiirlerindeki tasavvuf felsefesine ait kavramların açıklanması. Türk-İslam Düşüncesi Üzerine Araştırmalar. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2002, s. 228-237.

İsmail Yakıt. Türk-İslam Kültüründe Ebced Hesabı ve Tarih Düşürme. İstanbul: Ötügen Neşriyat, 1992, s. 62-63, 66-67.

İstanbul'un en meşhur adak yeri: Merkez efendi. Resimli Hayat Mecmuası. İstanbul 1955, sa. 33, s. 36-37.

Kâmil Şahin. "Habib Karamânî". TDV İslam Ansiklopedisi. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1996, c. 14, s. 371.

Kazım Büyükkaksoy. Yüce Veliler: Hak Yolunun Önderleri. İstanbul: Eser Yayınları, 1973, s. 352-360.

Ken'an Rifâî. İlâhiyyât-ı Ken'an. Hazırlayanlar: Yusuf Ömürlü, Dinçer Dalkılıç. İstanbul 1988, s. 152.

Lütfi Düzdemir. Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu'nun 1923 yılında Yeni Mecmu'a'da yayınlanan "Mesir serpen softa" başlıklı yazısı. Manisa Dergisi. Manisa: Manisa'yı Mesir'i Tanıtma ve Turizm Derneği, 1997, sa. 13, s. 35-36.

M. Asım Çalırkoğlu. Sümbül Efendi ve Merkez Efendi Hayat ve Hüviyetleri. Dördüncü tab'ını yapan: Nurullah Kılıç. İstanbul: İsmail Akgün Matbaası, 1982.

M. Baha Tanman. "Abdüsselâm Tekkesi". TDV İslam Ansiklopedisi. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1988, c. 1, s. 302.

M. Baha Tanman. "Halvetîlik". Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi. İstanbul: Tarih Vakfı, 1994, c. 3, s. 533-535.

M. Baha Tanman. Zeytinburnu ilçesindeki tekkeler. Surların Öte Yanı Zeytinburnu. İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi, 2003, s. 101, 104-113.

M. Çağatay Uluçay. Padişahların Kadınları ve Kızları. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1992, s. 29-30, 32-33.

M. Serhan Tayşi. Sahabe'den Günümüze Allah Dostları. İstanbul: Şûle Yayınları, 1995, s. 73-78.

M. Veysi Dörtbudak. Merkez efendi vakfiyesi. Manisa Dergisi. Manisa: Manisa'yı Mesir'i Tanıtma ve Turizm Derneği, 2005, sa. 29, s. 68-73; 6. Merkezefendi Geleneksel Tıp Festivali. İstanbul 3-12 haziran 2005.

Mahmud Celaleddin el-Hulvî. Lemezât-ı Hulviyye ez Lemeât-ı Ulviyye: Büyük Velilerin Tath Halleri. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı, 1993, s. 461-469, 479-480.

Manisa 2000. Manisa Valiliği, 2000, s. 170.

Mebrure Değer. İstanbul'da bazı cami ve türbelerde bulunan şifalı sular. Türk Halk Hekimliği Sempozyumu Bildirileri Kitabı. Ankara: Kültür Bakanlığı Millî Folklor Araştırma Dairesi, 1989, s. 101-103.

Mebrure Değer. Merkez efendi çilehanesinde bulunan kuyunun sağlık açısından önemi. 1. Merkez Efendi Sempozyumu Bildirileri Kitabı. Denizli: Türk Ocağı Denizli Şubesi, 1988, s. 62-65.

Mecdi Mehmed Efendi. Eş-Şekâiku'n-Nu'mâniye ve Zeyilleri: Hadâikü'ş-Şakâik. Hazırlayan: Abdülkadir Özcan. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989, s. 523.

Mehmed Süreyya. Sicill-i Osmanî Yahud Tezkire-i Meşâhir-i Osmâniyye. Hazırlayanlar: Mustafa Keskin - Ayhan Öztürk - Hamdi Savaş - Havva Kurt. İstanbul: Sebil Yayinevi, 1997, c. 4/1, s. 430-431.

Mehmet Demirci. Merkez efendinin bir şiiri. Mesir Sağlık ve Kültür Sempozyumu. Manisa 24 nisan 1998.

Mehmet Demirci. Merkez efendinin tasavvufî yönü. 1. Merkez Efendi Sempozyumu Bildirileri Kitabı. Denizli: Türk Ocağı Denizli Şubesi, 1988, s. 6-14.

Merkez efendi

- Mehmet Halit Bayrı. İstanbul'da doğum ve çocukla ilişkili adet ve inanmalar. Halk Bilgisi Haberleri Dergisi. İstanbul: Eminönü Halkevi Dil ve Edebiyat Şubesi, 1940, sa. 111, s. 49-53.
- Mehmet İpşirli. "Lutfi Paşa". TDV İslâm Ansiklopedisi. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2004, c. 27, s. 234-236.
- Mehmet Nail Tuman. Tuhfe-i Naili: Divan Şairlerinin Muhtasar Biyografileri. Hazırlayanlar: Cemal Kurnaz - Mustafa Tatçı. Ankara: Bizim Büro Yayınları, 2001, c. 2, sr. 4986.
- Merkez efendi vakfiyesi. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Kültür ve Tescil Daire Başkanlığı Arşivi, d. 623, s. 329, sr. 333.
- Mustafa Necati Bursalı. İstanbul ve Anadolu Evliyalari: Dünyadaki Büyük Evliyalar ve Cumhuriyet Devri İslam Büyükleri. İstanbul: Tuğra Neşriyat, 1986, s. 344-353.
- Naşit Baylav. Eczacılık Tarihi. İstanbul: Yörük Basımevi, 1968, s. 100-102.
- Nazif Velikâhyaoğlu. Sümbüliye Tarikatı ve Kocamustafapaşa Külliyesi. İstanbul: Çağrı Yayınları, 2000.
- Nev'izâde Atâî. Eş-Şekâiku'n-Nu'mâniye ve Zeyilleri: Hadâiku'l-Hakaik Fî Tekmileti's-Şekâik. Hazırlayan: Abdülkadir Özcan. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989, s. 63.
- Nezhat Öztekin. Merkez efendinin bir şiirinin yorumu. Mesir Sağlık ve Kültür Sempozyumu. Manisa 19-20 nisan 2002.
- Nezihe Araz. Anadolu Evliyalari. İstanbul: Atlas Kitabevi, 1972, s. 54-61.
- Nihat Nuri Yörükoğlu. Hafsa sultanının portresi. Vakıflar Bülteni. İstanbul: Vakıflar Genel Müdürlüğü, 1970, sa. 1, s. 90-92.
- Nihad Nuri Yörükoğlu. Manisa Bimarhanesi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Tıp Tarihi Enstitüsü, 1948.
- Nihat Yörükoğlu. Mesir sözcüğünün etimolojisi, mesir'in terkibi ve ihdas sebebi. Ankara Tıp Bülteni. Ankara: Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi, 1982, sa. 2, s. 171-188.
- Nil Sarı. Merkez efendinin tıp tarihimizdeki yeri. 1. Merkez Efendi Sempozyumu Bildirileri Kitabı. Denizli: Türk Ocağı Denizli Şubesi, 1988, s. 37-48.
- Nuran Tezcan. Bursalı Lami'î çelebi. Türkoloji Dergisi. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Enstitüsü, 1979, c. 8, s. 308.
- Nurhan Atasoy. Derviş Çeyizi: Türkiye'de Tarikat Giyim-Kuşam Tarihi. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2000, s. 75-86.
- Nusret Köklü. Manisa mesir şenlikleri ve Merkez efendinin mesir macunu. Manisa Dergisi. Manisa: Manisa'yı Mesir'i Tanıtma ve Turizm Derneği, 1999, sa. 18, s. 3-9.
- Osman Şevki Uludağ. Beşbuçuk Asırlık Türk Tabâbeti Tarihi. İnceleme ve Dipnotlarını Yazan ve Yeni Harflerle Sadeleştiren: İlder Uzel. Ankara: Kültür Bakanlığı, 1991, s. 125-126.
- Osmânzâde Hüseyin Vassâf. Sefine-i Evliyâ. Hazırlayanlar: Mehmet Akkuş - Ali Yılmaz. İstanbul: Kitabevi, 2006, c. 3, s. 394-402.
- Oya Karaköse. Evliya ziyaretleri. Folklor Dergisi. İstanbul: Türk Folklor Kurumu, 1971, sa. 28, s. 15-17.
- Recai Yahyaoglu. Gizemli ve Muhteşem Bir Sağlık Sırrı: Mesir Macunu. İstanbul: Nesil Yayınları, 2005.
- Reşat Öngören. "Merkez Efendi". TDV İslam Ansiklopedisi. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2004, c. 29, s. 200-202.

- Reşat Öngören. Osmanlılar'da Tasavvuf: Anadolu'da Sûfiler, Devlet ve Ulemâ (XVI. Yüzyıl). İstanbul: İz Yayıncılık, 2003.
- Sadettin Eğri. Tasavvuf kültürünün kaynaklarından menkabeler ve Bursalı Mehmed Şühûdi. 2. Bursa Tasavvuf Kültürü Sempozyumu Bildiri Kitabı. Bursa: Bursa Kültür Sanat ve Turizm Vakfı, 2003, s. 268-269.
- Sadık Karaöz. Mesir. Türk Yurdu. İstanbul: Türk Ocakları, 1957, sa. 266, s. 696-698.
- Sahih-i Müslim. Kitabı'l İmare. Hadis nr. 1837. Kahire: Daru'r-Reyyan, c. 2/4, s. 226.
- Selçuk Aytar. İstanbul Tıbbi Folkloru. İstanbul: İstanbul Üniversitesi İstanbul Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Deontoloji Kürsüsü Doktora Tezi, 1980, s. 62-63.
- Selçuklu ve Osmanlı Darüşşifaları. İstanbul: Birleşik Alman İlaç Fabrikaları T.A.Ş., 1986.
- Semavi Eyice - M. Baha Tanman. "Koca Mustafa Paşa Külliyesi". Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi. İstanbul: Tarih Vakfı, 1994, c. 5, 30-34.
- Süleyman Berk. Merkez efendi külliyesinde hat sanatı. 5. Merkezefendi Geleneksel Tıp Festivali. İstanbul 14-22 Mayıs 2004.
- Süleyman Uludağ. Tasavvuf Terimleri Sözlüğü. İstanbul: Kabaıcı Yayınevi, 2001.
- Tahsin Yazıcı. Fetihden sonra İstanbul'da ilk Halvetî şeyhleri: çelebi Muhammed Cemaleddin, Sümbül Sinân ve Merkez efendi. İstanbul Enstitüsü Dergisi. İstanbul: İstanbul Enstitüsü, 1956, sa. 2, s. 87-113.
- Tahsin Yazıcı. "Merkez Efendi". MEB İslam Ansiklopedisi. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1957, c. 7, s. 768-769.
- Taşköprülüzâde İsmâuddin Ebu'l-Hayr Ahmet efendi. Osmanlı Bilginleri: Eş-Şekâiku'n-Nu'mâniyye Fi Ulemâi'd-Devleti'l-'Osmâniyye. Çeviren: Muharrem Tan. İstanbul: İz Yayıncılık, 2007, s. 369.
- Turhan Baytop. Türk Eczacılık Tarihi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi, 1985, s. 19-20.
- Turhan Baytop. Türkiye'de Bitkiler ile Tedavi. İstanbul: Nobel Tıp Kitabevleri, 1999.
- Ülker Erke'nin Yorumu ve Fırçasıyla Türkiye'de Tarihi Sağlık Kurumları. Yayına Hazırlayan: Nil Sarı. İstanbul: Türk Tıp Tarihi Kurumu, 2002, s. 48.
- Ümit Meriç. Seyitnizam'dan Merkezefendi'ye ince ve çiçekli bir yol. 4. Merkezefendi Geleneksel Tıp Festivali. İstanbul 9-31 Mayıs 2003.
- Ünal Şenel. Manisa şiiirlerinde Merkez efendi. 6. Merkezefendi Geleneksel Tıp Festivali. İstanbul 3-12 Haziran 2005.
- Vasfi Mahir Kocatürk. Tekke Şiiri Antolojisi. Ankara: Buluş Kitabevi, 1955, s.192-193.
- Veli Behçet Kurdoğlu. Şair Tabibler. İstanbul: İstanbul Fetih Derneği, 1967, s. 88-91.
- Yakup Çiçek. Merkez efendi ve tasavvufi kişiliği. 1. Merkez Efendi Sempozyumu Bildirileri Kitabı. Denizli: Türk Ocağı Denizli Şubesi, 1988, s. 15-25.
- Yakup Kadri Karaosmanoğlu. Anamın Kitabı. İstanbul: Varlık Yayınevi, 1957, s. 124-128.
- Yusuf Sinaneddin. Tezkire-i Halvetiyye. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi Bölümü. nr. 1372, vr. 25a-33b.

DİZİN

A. Süheyl Ünver

Abdülbaki paşa, defderdar
Abdüselam tekkesi
 Âsitane-i Abdüselam
 Kovacı şeyh tekkesi
 Sa'di Abdüselam
 Sa'diyye âsitanesi

Ahmed çelebi
Ahmed Sadık Ziver paşa
Aksaray
Ali çelebi
Amasya
Andromaque
Aşure
Ayasluğ
Ayasofya camii
Aydınlı dede Ömer Ruşenî
Ayios Andreas
Aziz efendi, hattat
Aziz Mahmud Hüdai külliyesi

Baba Nakkaş tekkesi
Bakkal Arif, hattat
Balıkesir
Bayezid II
Bayezid-i Bestamî
Bayrampaşa tekkesi
Bezm-i Âlem valide sultan
Bimarhane
Buldan
Burdurlu Kayışzade hafız Osman

efendi, hattat

Bursa

Cami
Cami-tevhidhane
Cehri zikir
Cemaleddin Halvetî
 Çelebi halife
Cemaliyye
Cümle kapısı
Cüneyd-i Bağdadî

Çeşme
Çifte sultanlar türbesi
Çilehane

Darülkurra
Darüşşifa
Davutpaşa
Denizli
 Lazkîli
Derviş çelebi
Derviş hücreleri
Devran

Ebced
Ebussuud efendi
Efdalzade Hamideddin
Emir sultan
Erbain
Esmâ-i seb'a
Esmehan sultan
Etvar-ı seb'a
Etyemez tekkesi
Eyüpsultan

Fatih camii
Finikeli şeyh Abdi efendi

Galen
Germiyan
Gömleksiz Mehmed efendi

Habib Karamânî
Hacı Tacüddin İbrahim
Hafsa sultan
 Mehd-i ulya
 Valide sultan

Hafsa sultan külliyesi
Hafsa sultan vakfiyesi
Hagios Andreas in Krisei manastırı
Halvet
Halvethane
Halvetî
Halvetiyye
Hamam
Hamid Ayaç, hattat
Harem
Hasan Çelebi, hattat
Haseki külliyesi vakfiyesi
Hatice hatun
Havuz

Hazire
Hızır aleyhisselam
Hızır beyzade Ahmed paşa
Hulusi Yazgan, hattat
Hünkar köşkü

İbn Kemal
İbn Teymiye
İbn-i Sina
İmaret
İshak bin Huneyn
İsin mabedi
İslam
İsmail Hakkı Altunbezer, hattat
İstanbul
İzmir

Kabe
Kadiriyye
Kanuni Sulan Süleyman
Karaman
Kazlıçeşme
Ken'an Rifâi
Koca Mustafa paşa
Kocamustafapaşa dergahı
Kocamustafapaşa külliyesi
Koğacı dede
Kovacı dede
Sevindik dede
Söndük dede
Sunduk dede

Korfus
Korfo
Korfu
Köse Muhyiddin efendi
Kuran-ı Kerim
Kuş çeşmesi
Kuyu
Küçük çeşme
Küçük türbe
Küçükmustafapaşa
Kütahya
Ladikiye

Lâmi'î çelebi
Lütfi paşa, vezir-i azam

Mahmud II
Manisa
Medrese
Mehmed Eşref efendi, şeyh

Mehmed Hulusi efendi, hattat
Mehmed Şevki efendi, hattat
Mekke
Mektep
Meratib-i esma
Merkezefendi
Merkezefendi külliyesi
Merkezefendi mezarlığı
Merkez efendi
Abû't-takî
Ebû'n-nakî
Ebû's-sakâ
Merkez
Merkez halife
Merkez Musa Muslihiddin
efendi
Merkezî
Musa bin Muslihiddin bin
Kılıç
Musa bin Muslihiddin bin
Kılıç bey bin Haydar
Musa Muslihiddin efendi
Muslihiddin
Merkez efendi vakfiyesi
Merzifon
Mesir
Anason
Çivid
Çöpüçini
Çörekotu
Darifulful
Hardal
Havlican
Hıyarşenbe
Hindistan cevizi
Hindistan çiçeği
Kakule
Kalanga
Kalem-i barid
Karabiber
Kara halile
Karanfil
Kebabiye
Kırım tartar
Kimyon
Kişniş
Limon tuzu
Mesir macunu
Meyan
Mirri safi simari
Portakal

Ravend	Safiye hatun
Raziyane	Said, hattat
Sakız	Safiye hatun türbesi
Sarı halile	Sami efendi, hattat
Sinameki	Sarı Gürz
Şeker	Sarımahmutlu
Tarçın	Sarhanlı
Tarçın çiçeği	Sebil
Topalak	Sedefkâr Mehmed ağa, mimar
Udül kahr	Selime hatun
Vanilya	Sema
Yenibahar	Seyitnizam tekkesi
Zağferan	Seyr-i süluk
Zencefil	Seyyid Muslihiddin
Zerdeçav	Seyyid Nizam
Mevlanakapı	Seyyid Yahya Şirvanî
Mevlevî	Sıbyan mektebi
Mevlevihane	Sinan, mimar
Mevleviyye	Sinanîlik
Mısır	Spil dağı
Mirza baba	Sultan camii
Amirza baba	Sultan Selim camii
Emirzade baba	Suud el Mevlevî, hattat
Mithridates	Sümbül efendi
Muhammed Bahaeddin Erzincanî	Kitab-ı Tarikatnâme-i
Muhammed Hz.	Sümbül Efendi
Muhyiddin ibn Arabî	Risâle-i Etvâr-ı Seb'a
Murad ibn-i Nasuh	Risâle-i Sümbül Der
Musa Hz.	Hakk-ı Zikr u Devrân
Mustafa efendi, şeyh	Risâle-i Tahkikiyye
Mustafa Halim Özyazıcı, hattat	Sümbül Sinan
Mutfak	Sümbül Sinan efendi
Muvakkithane	Yusuf bin Ali bin Kaya
Müştak Lütfi	bey
Nevruz	Zeyneddin
Yeni gün	Sümbülî
Nippur	Sümbüliyye
Nurullah (Kılıç) efendi	Şabanîlik
Ömer Halvetî	Şadırvan
Ömer Hz.	Şah sultan
Papazzade Mustafa paşa külliyesi	Devletşahî
Piri paşa tekkesi	Şahî sultan
Rahime hatun	Şehzadeşahî
Recep bey	Şam
Rıza paşa türbesi	Şevki, hattat
Rifaiyye	Şeyh dairesi
	Taamhane
	Tarih düşürme
	Tecelli

Tevhid
Tevhidhane
Theriaque
Tiryak
Türbe

Uşak
Uşakilik

Ümmî hatun
Üsküdar

Vahdet-i vücud
Vahdeti, hattat
Veda hutbesi
Veliyyüddin oğlu Ahmed paşa

Venedik

Yanya
Yakub efendi
Yavuz Sultan Selim
Yenikapı mevlevihanesi
Yesarizade Mustafa İzzet efendi,

hattat

Yusuf Sinaneddin

Zaviye
Zeytinburnu
Zihni efendi, hattat
Zincirli selvi